Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

ERHVERVS-HISTORISK ÅRBOG 1960

Meddelelser fra Erhvervsarkivet 12

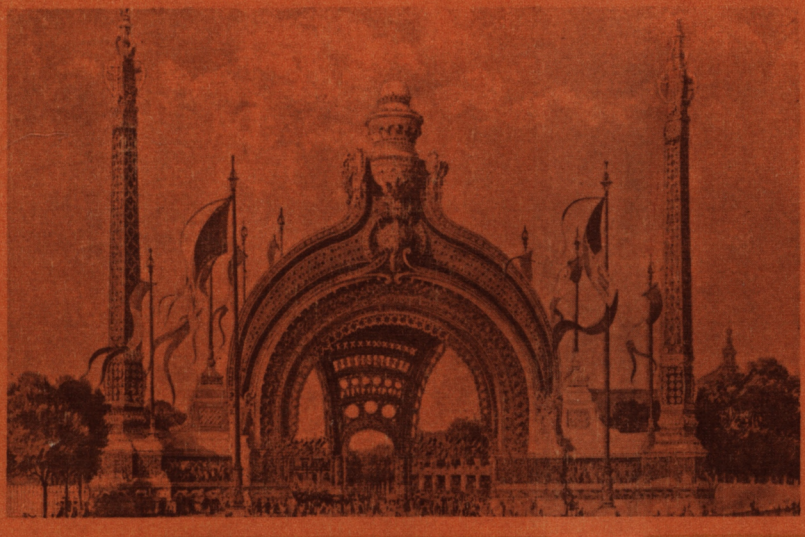

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

XII

1960

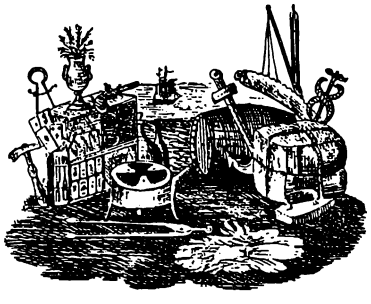

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1961

OMSLAGSBILLEDE:

Hovedindgangen til verdensudstillingen
i Paris 1900
Illustreret Tid. 22. april 1900

TITELVIGNET:

Udsnit af Hjørringkøbmanden Chr. H. Nielsens
regningsblanket fra 1840'erne

Redaktion: Vagn Dybdahl

Copyright by Erhvervsarkivet

Printed in Denmark
by
AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

INDHOLD

Vagn Dybdahl: Dansk industri og de store udstillinger 1889–1914 7

Rich. Willerslev: Den teknisk-kemiske industri 1870–1914 .. 27

På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck, Helsingør. Ved *Finn H. Lauridsen* 69

Beretning om virksomheden 1. april 1959–31. marts 1960 .. 82

Tillæg med selvstændig paginering:
Vagn Dybdahl og *Finn H. Lauridsen:* Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1961.

Dansk industri og de store udstillinger 1889-1914

Af VAGN DYBDAHL

Danmark var repræsenteret allerede på den første verdensudstilling, der holdtes i London 1851. I de følgende verdensudstillinger deltog danske industridrivende i stigende grad, ligesom man begyndte at holde nationale og nordiske udstillinger; de sidste kulminerede med den nordiske udstilling i København i 1888. Om disse udstillinger har C. Nyrop skrevet i »Industriforeningen i Kjøbenhavn 1838–1888« (1888). I det følgende behandles Danmarks deltagelse i udstillingerne fra 1889 til 1914. Undersøgelsen bygger fortrinsvis på Industriforeningens arkiv (i Erhvervsarkivet) og viser, hvordan industrien tidligt viste tilbageholdenhed over for udstillingerne og omkring århundredskiftet nærmest betragtede dem med skepsis. Deltagelsen var mere blevet et spørgsmål om at arbejde for almindelig good-will for nationen end et spørgsmål om erhvervsmæssige fremstød.

For eftertiden står verdensudstillingerne og de nordiske udstillinger, således som de stadig voksede i størrelse til op mod 1914, som vimpler over det 19. århundredes industrielle udvikling. I de danske købstæders historie står også i mindet de forskellige egnsudstillinger som festlige indslag i sommerlivet, om ikke så talrige som dyrskuerne.

Mens man nok på et tidligt tidspunkt under den begyndende industrialisme havde tanker om, at industriudstillinger rundt i købstæderne ville stimulere produktionen og fremme publikums interesse for de nye varer, opgav man dog tidligt at klæde disse lokale udstillinger i sådanne ideelle klædebon. Fra århundredets sidste årti får de lokale udstillinger mere karakteren af at være byfester.

Verdensudstillingerne og de nordiske udstillinger knyttede man imidlertid fortsat høje tanker til. Samtidig begyndte der dog også at rejse sig en uvilje eller i hvert fald en træghed mod dem; man begyndte at tvivle både på den erhvervsmæssige og almene nationale betydning af dem, og man reagerede mod det direkte forretningsmæssige anstrøg, de fik. I perioden 1889–1914 søgte man derfor at klare sit syn på udstillingerne og samtidig at give dem

en form, der svarede til de idealer om en loyal international kappestrid, der skulle bære dem.

Siden den første verdensudstilling i London i 1851 havde Danmark været repræsenteret på de fleste udstillinger. Efter udstillingen i 1851 var der verdensudstillinger 1853 i New York, 1855 i Paris, 1862 atter i London og derefter Paris 1867, Wien 1873, Philadelphia 1876 og Paris 1878. I London i 1851 var der 47 danske udstillere, i Paris 1867 var tallet steget til 235, og i Wien 1873 var det 394. Danmarks deltagelse i disse udstillinger blev i reglen organiseret ved et samvirke mellem regeringen og Industriforeningen i København. Derimod var det Industriforeningen, der tog initiativet til i samarbejde med andre erhvervsorganisationer at gennemføre de to store, fællesnordiske udstillinger i 1872 og 1888. Den sidste udstilling er endnu bevaret i erindringen som det største og mest vellykkede udstillingsarrangement i København. Flere gange har man drøftet at søge en tilsvarende udstilling gennemført, men er hidtil veget tilbage for det. I ikke ringe grad skyldes dette den udvikling, som udstillingerne tog efter 1888[1].

Fra 1888 til 1914 holdtes fem »officielle« verdensudstillinger:

1889 Paris
1893 Chicago
1900 Paris
1904 St. Louis
1910 Bruxelles.

På alle udstillinger var Danmark repræsenteret; i 1889 kun halvofficielt og i 1904 i St. Louis kun på rent privat grundlag.

Pariserudstillingen 1889 var arrangeret for at fejre hundredåret for revolutionen. Det monarkiske system var endnu så urokkeligt, at de monarkiske stater undslog sig for at deltage officielt, mens til gengæld republikken U. S. A. i sin afdeling udfoldede en pragt og en indsats, der satte sit præg på hele arrangementet[2]. På indbydelsen svarede den danske regering i marts 1888 med et afslag, og den samme holdning blev indtaget af Industriforeningens formand, også efter at en kreds af medlemmer havde opfordret foreningen til at bistå interesserede industridrivende – der havde meldt sig 77 – med den praktiske tilrettelægning af deres deltagelse i udstillingen. Formanden, Philip Schou, fremhævede bl. a. trætheden hos de mænd, som havde ledet udstillingen i København 1888[3]. Under disse omstændigheder trådte en privat kreds sammen og dannede en komité til at forestå Danmarks deltagelse; medlemmerne var brygger Carl Jacobsen, porcelænsfabrikant Ha-

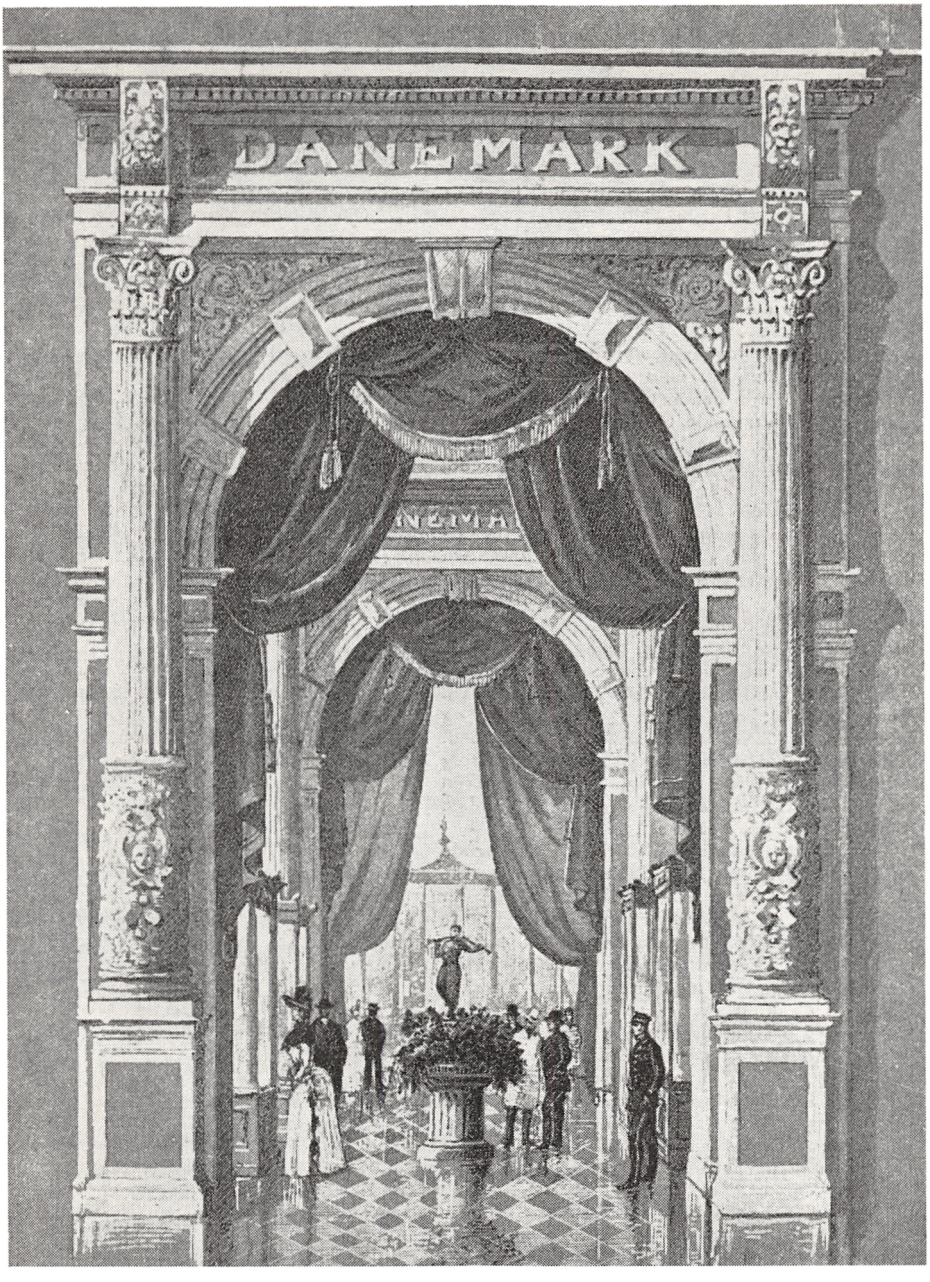

Indgangsportalen til den danske afdeling på udstillingen i Paris 1889.
Illustreret Tid. 14. juli 1889.

rald Bing, arkitekten, professor V. Klein, guld- og sølvvarefabrikant Vilhelm Christensen[4] og malermester C. Möllmann. Det lykkedes komiteen at samle 112

deltagere til udstillingen, ligesom man opnåede, at staten ydede et tilskud på 100.000 kr. til dækning af generalomkostningerne ved Danmarks deltagelse. Netop i kraft af komiteens private karakter kunne man i højere grad end tidligere lægge en linie for den danske afdeling, der i meget minder om moderne udstillingsprincipper. Det hedder herom i beretningen, at det var »Komiteens plan kun at modtage mindre, udsøgte samlinger og at udelukke alle genstande, som det kun kunne interessere ejerne selv at udstille«; man kunne nemlig på ingen måde dele den almindelige anskuelse, at man ved en verdensudstilling bør »lægge an på sådanne ved deres masser eller ved en ejendommelig karakteristik fremtrædende opstillinger og grupperinger, der særlig er skikkede til at fængsle det store publikums opmærksomhed« [5]. Alle komiteens medlemmer var tværtimod overbevist om, at de sædvanlige, store reklamepyramider i reglen er både trættende og uheldige i dekorativ henseende, når de ikke er isolerede i særlige afdelinger; alle var enige om, at man »burde lægge vægt på princippet »lidt og godt«, vel at mærke dog kun for så vidt det kunne lykkes at få dette særlig godt ordnet og indrammet på en sådan måde, det *derved* kunne fængsle det store publikums opmærksomhed« [6].

Udstillingens 112 deltagere (i 1878 var der 389) havde kun et meget ringe industrielt præg. Hele maskinindustrien manglede bortset fra en enkelt fabrik, der udstillede en dejdele-maskine. Endvidere var Ny Carlsberg, de to porcelænsfabrikker, to spritfabrikker og E. Meyers voksdugsfabrik blandt udstillerne, men dermed var det også slut. De øvrige fag var sådanne som broderi (8), bogtrykkeri, bogbindere, skomagere, klipfiskpakkerier, snedkere, dekorationsmalere, skibsbyggere, m. m. [7]. Af udstillerne blev 94 eller 84 % præmierede (i 1878 var tallene 268 af 389, eller 69 %); indstillingen over for præmieringen kommer i nogen grad til udtryk derigennem, at fire nægtede at modtage broncemedaljer [8].

Den næste verdensudstilling – i Chicago 1893 – samlede et meget større antal udstillere, og den danske stat trådte officielt ind i arrangementet. Optakten til den danske deltagelse i udstillingen var ikke lovende [9]. Efter at regeringen havde modtaget den amerikanske regerings indbydelse til at deltage i udstillingen, rettede indenrigsministeriet i marts 1891 forespørgsel til Industriforeningen om, hvorledes den danske industri stillede sig til en deltagelse i den planlagte udstilling. Foreningen udsendte et cirkulære til de industridrivende, men svarene viste en stor tilbageholdenhed. Men man opgav derfor ikke, men regnede – erfaringsmæssigt – med, at der ville melde sig flere, når udstillingstiden nærmede sig. Senere på året kom imidlertid en amerikansk delegation til København for at agitere for udstillingen; som et resultat af dette besøg blev fabrikant Emil Meyer efter Industriforeningens forslag

sendt til Chicago som den danske stats repræsentant for at undersøge betingelserne for dansk deltagelse. Efter at Meyer var kommet hjem og havde aflagt sin rapport, tog Industriforeningen atter spørgsmålet op og sendte påny et cirkulære ud, hvor man ridsede princippet op for den kommende udstilling. Efter foreningens opfattelse burde formålet adskille sig fra de tidligere: man burde ikke lade hovedformålet alene være at vise flaget, men også det at gøre forretninger, man skulle »ved kommercielt udviklede mænd med særligt kendskab til amerikansk skik og brug søge bragt det mest mulige ud af de udstillede genstande«. Som eksempel på de muligheder, der var i Amerika, nævnte cirkulæret pianoer. »Medens f. eks. prisen på et amerikansk første klasses opretstående piano i jævn udstyrelse er 2.600 kr., vil et dansk piano til 1.000 kr. – med tillæg af told 450 kr. og transportomkostninger m. m. 150 kr. – i Amerika kun stå i 1.600 kr.... Det er jo sikkert også almindelig bekendt, at Den kgl. Porcelænsfabrik i den seneste tid har skaffet sig et afsætningssted i Nord-Amerika. Det vil derfor formentlig være rigtigt, om der gjordes et alvorligt forsøg på at indlede forbindelser, der muligvis kunne føre til, at der herfra udførtes andet til Amerika end gamle klude og gammelt tovværk eller hvad andet hovedbestanddelen af vor f. t. ubetydelige amerikanske eksport nu er«. De udgifter, som udstillerne skulle dække, måtte efter Industriforeningens opfattelse, indskrænke sig til montrer og assurance under udstillingen, hvorimod staten skulle dække udgifterne til bestyrelse, bureau, udstyr af lokaler, transport, udpakning, opstilling og nedpakning og hjemsendelse [10].

Foreningens cirkulære sluttede med en opfordring til danske industridrivende om at melde sig, hvis man agtede at deltage i udstillingen. Der indkom 77 anmeldelser, og da der på verdensudstillingerne i Philadelphia (1876) og Paris (1889) havde været henholdsvis 57 og 111 udstillere »troede« Industriforeningen, som det hedder i skrivelsen til Indenrigsministeriet, »for industriens vedkommende at måtte udtale, at det herved nåede resultat peger henimod det rigtige i, at den fra Amerika fremkomne indbydelse modtages, men idet Industriforeningen udtaler dette, ønsker den samtidig at henlede opmærksomheden på de dermed forbundne, ganske sikkert betydelige omkostninger« [11]. Industriforeningen sluttede sin skrivelse med at anslå de samlede udgifter ved Danmarks eventuelle deltagelse til omkring 250.000 kr.

Kun tre uger efter svarede Indenrigsministeriet i en form og med et indhold, der skulle bringe sagen ind i en bane, som gav anledning til adskillige principielle betragtninger [12]. Ministeriet meddelte, at man måtte vente, at landbrug og kunst ikke kom til at deltage i udstillingen, men at man var villig til at overveje at søge bevilling til, at industrien kunne deltage, hvis Indu-

striforeningen helt ville overtage administrationen af Danmarks deltagelse. I betragtning af, at Industriforeningens henvendelse kun havde talt om, at man *troede,* at forholdene *pegede* mod det rigtige i dansk deltagelse, er ministeriets skrivelse et udtryk for en næsten påfaldende imødekommenhed, der yderligere understreges af sagens videre forløb, som efterlader indtrykket af, at man i regeringskredse ligefrem ønskede en dansk deltagelse. Ministeriets skrivelse blev behandlet på et bestyrelsesmøde den 12. februar[13]. Formanden forelagde en beregning over de forventede udgifter ved at deltage i udstillingen, slutsummen var 250.000 kr. Der var grund til at gøre et alvorligt forsøg på at opnå en dansk industrieksport til U. S. A. »Sagens nationale side havde også betydning, men den dvælede han ikke særlig ved, da afgørelsen i så henseende væsentligt måtte tilkomme regering og rigsdag«. Under drøftelsen blev sagens mange betænkeligheder fremhævet (hvilke er ikke angivet i referatet). Udgangen blev, »at det vedtoges, at sagen skulle oversendes repræsentantskabet med bestyrelsens anbefaling«, som det lakonisk hedder i det referat, der blev offentliggjort i foreningens tidsskrift, der ikke – som bestyrelsesprotokollen – oplyser, at vedtagelsen var så spinkel som tre stemmer for, mens to (fabrikant Harald Bing og Håndværkerforeningens formand bagermester, cand. polyt. C. F. Lichtenberg) undlod at stemme[14]. Repræsentantskabet fik derefter i et møde den 17. februar forelagt bestyrelsens anbefaling, som man fulgte ved en enstemmig vedtagelse[15]. Endnu samme dag meddelte man ministeriet, at man ville påtage sig arrangementet af udstillingen mod at få stillet de 250.000 kr. til rådighed[16]. Skrivelsen har således ligget klar i koncept, og påfaldende er det, at konceptet forud havde været forelagt indenrigsminister H. P. Ingerslev til godkendelse, idet ministersekretær Frederik de Jonquieres den 16. februar tilbagesender konceptet mod ordene »Kjære ven [Nyrop?], hermed følger konceptet tilbage, imod hvilket ministeren intet har at erindre«[17]. Denne ministerens personlige interesse i sagen kom også frem under rigsdagsforhandlingerne i marts.

Forhandlingerne gik ikke efter de partipolitiske linier. Finansudvalgets ordfører, venstremanden Ferdinand Tutein, lagde for[18]. Man havde i udvalget været meget betænkelig ved bevillingen, men da Industriforeningen lagde så megen vægt på den, var man gået med til den. »Dertil kommer endvidere den betragtning, at det lige over for den amerikanske regering, som vi jo står i venskabeligt forhold til, vil se underligt ud, om vi, når andre mindre stater, og navnlig vore skandinaviske nabostater lader sig repræsentere på denne udstilling, ikke ville gøre det«. Det samme synspunkt blev anlagt af Johannes Tauber, også repræsentant for Venstre i finansudvalget[19]. Han havde heller ikke haft lyst, men det hørte med til den slags udgifter, en stat måtte

påtage sig, ligesom det enkelte menneske også måtte deltage i slægts og venners arrangementer, selv om lysten manglede engang imellem. Han skød desuden tydeligere det almenpolitiske synspunkt frem, end Tutein havde gjort: »Det vil jo have betydning for Vestindien, at det beholder sin indførsel til Amerika, og da Amerika betragter denne udstilling som et nationalt anliggende, hvortil det indbyder hele verden, ville det, dersom det skulle tage Danmark det ilde op, at det ikke deltog, let kunne gå ud over Vestindien«.

Klar modstand mod bevillingen kom fra højremanden Otto Scavenius og venstremanden Hermann Bing. Scavenius fandt, at eksportchancerne til U. S. A. efter »Mac-Kinley-Bill'en« var så usikre, at det var en tvivlsom sag at indstille sig på muligheder i Nordamerika [20]. Når det i det hele taget var fremhævet, at vor industri kunne vente eksport, ville han erindre om, at der for tiden kun blev eksporteret blomkålsfrø og hvidkålshoveder, porcelæn og gamle klude, og det skønt vi havde 57 udstillere på verdensudstillingen i Philadelphia i 1876 [21]. Hermann Bing gik også ind på de foreliggende eksportmuligheder. Blot det at vise flaget var ikke tilstrækkelig grund. Vi havde kun udsigt til at få »sådanne ting som porcelæn, terrakotta, danske handsker, sølv- og guldsmedearbejder og cherry cordial« anbragt i udlandet. Skulle dansk industri gøre sig gældende i fremmede lande, måtte det ske ved – som Mønsted havde gjort – at anlægge selvstændige fabriker i udlandet. Bing ville derfor stemme imod, medmindre der gjorde sig særlige statshensyn gældende, som ikke var blevet nævnt. Han påpegede også (er det forbindelsen til fætteren i Industriforeningens bestyrelse?), at Industriforeningens indstilling var ret kølig. Endelig nævnte han, at han hellere ville være med til at stemme for rejsestipendier til udstillingen; i det sidste fik han følge af socialdemokraten Harald Jensen [22].

For venstremanden K. P. Korsgaard var det de rent nationale hensyn, der var afgørende. I finansudvalget havde han – »som sikkert alle« – været i tvivl om, hvorvidt dansk industri havde noget at gøre der. Han gik imidlertid ind for bevillingen alene for at vise flaget og af hensyn til landsmænd i Amerika. Han havde troet i Bing »at finde en kosmopolit, men nu mærker jeg, at han i hvert fald kun er europæer, og at hans interesse for den store verden ikke går ud over Atlanterhavet..... Vi er jo, som vi alle vide, så små, at vi ikke godt kunne tåle at blive mindre, og jeg tror ikke, vi bør forsømme nogen lejlighed til at gøre verden opmærksom på, at vi dog eksisterer endnu« [23].

I sit svar begrundede indenrigsminister Ingerslev statsbevillingen både alment og med at pege på et særligt statshensyn. Når der ellers er almindelig deltagelse i en udstilling som den i Chicago, når der f. eks. også er tilslutning

fra andre skandinaviske lande – og de herrer vide jo, at der foreligger bevillinger i Sverige og Norge, hvor man ønsker at deltage – så ville det måske være noget påfaldende, når vi ikke ville være med. Det er nu en almindelig grund«. Ingerslev fortsatte: »Så spørger ærede medlemmer, om der kan anføres noget, der kunne kaldes en statsgrund. Jeg tror nok, man kan sige, at det er der også. Det ærede medlem for Bælum (Bing), må jo erindre, som ærede medlemmer i det hele må erindre, at vort flag vajer også over vore vestindiske øer. Det kan ikke være de herrer ubekendt, at disse i økonomisk henseende er ret nær knyttede til Nordamerika, at de amerikanske fristater hidtil har vist sig meget imødekommende imod disse øer på toldområdet, efter at den velbekendte Bill er blevet gennemført i Nordamerika. Jeg mener derfor, at der også af den grund kan være nogen anledning for os til ikke at indtage en noget påfaldende stilling ved at afholde os fra deltagelse i udstillingen i Chicago« [24].

Ministerens svar tilfredsstillede ikke Bing. Han fandt fortsat, at det var betænkeligt at bevilge beløbet, fordi ingen og navnlig ikke Industriforeningen gik ind i sagen med varme; det hele var for kostbart, »når der er så mange, som går her og sulter, og når der er så meget, som kunne tiltrænges til hele befolkningens gavn og nytte«. Han havde fremdeles ikke hørt noget om berettigede statsformål [25]. I sit svar kom ministeren ikke nærmere ind på disse statsformål, hvorimod K. P. Korsgaard gav udtryk for, at det var for meget forlangt, at regeringen skulle stå her og gøre rede for statshensynene; ministeren var allerede gået for vidt i sin omtale af Dansk Vestindiens interesser. Dermed var debatten ebbet ud, og forslaget vedtoges med 47 stemmer for og 19 imod [26]. Industriforeningen kunne begynde det omfattende tilrettelægningsarbejde, og den amerikanske gesandt kunne indberette til sin regering, at Danmarks deltagelse nu var sikret, en efterretning, man modtog med tilfredshed i State Departement [27].

Udstillingens forløb var set fra et dansk synspunkt yderst tilfredsstillende, selv om den danske afdeling i lighed med flere andre landes ikke blev færdig til åbningen. For en del skyldes dette ishindringer i de danske farvande. Ikke mindst glædede den danske komité sig over den påskønnelse, som det danske katalog fik [18]. Nogle ord om dette vil give et indtryk af, i hvor ringe grad verdensudstillingens danske afdeling var industriel præget. Kataloget var redigeret af C. Nyrop og repræsenterede det bedste inden for den tids bogkunst med ornamental udsmykning af Hans Tegner og reproduktionsarbejder af xylograf F. Hendriksen. Bogen er på 163 sider plus 3 bilag (Tuxens maleri af Kongefamilien fra 1882, et mytologisk billede af Frølich og en side af manuskriptet til Flatø-bogen). De 75 af bogens sider optages af nogle

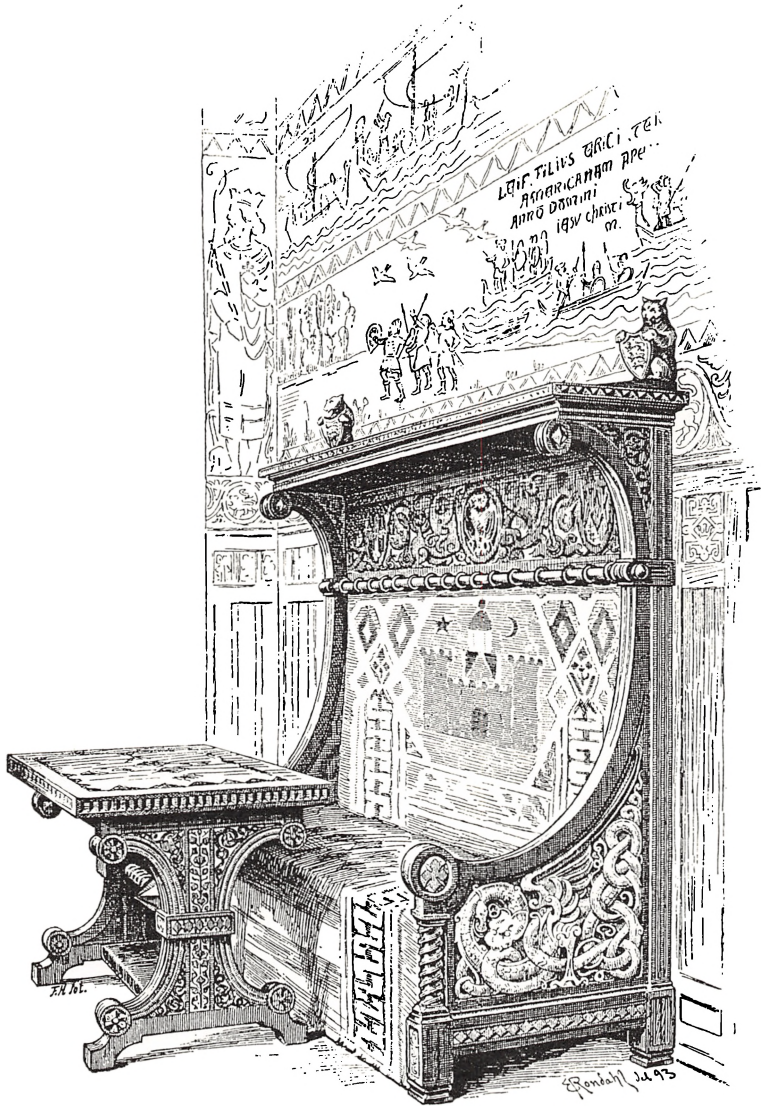

Fig. 4. Furniture for a gentleman's room (C. B. Hansen's Establishment).

Danske møbelsnedkere var altid blandt de sikre udstillere på verdensudstillingen. Her er det et herreværelsesmøblement fra C. B. Hansens Etablissement, udstillet i Chicago 1893. »The World's Columbian Exposition 1893. Denmark«. S. 37.

få sider med Danmarks historie og af kunsten med en lang række reproduktioner af malerier og skulpturarbejder, i alt 32. I den erhvervsbetonede afdeling er der i alt kun 14 billeder, men ingen med tilknytning til industrien, idet de kun omfatter finere møbler, sølvsmedearbejder (pragtstykker), keramiske arbejder, bogbind og broderier. Dette svarer ret nøje til hele karakteren

af den danske udstilling. Af egentlige industrivarer var kun udstillet følgende (tallene i parentes angiver antal udstillere):

dejdelemaskiner (1)
forsk. diætkost (1)
kondenseret mælk (1)
mejerimaskiner (5)
dåsesmør (1)
chokolade (1)
maltekstrakt (1)
øl (1)
landbrugsmaskiner (1)
margarine (1)
frugtvin (1)
sennep (1)
produkter fra Faxe Kalkbrud
maskiner for skomageri (1)
kafferister (1)
kaffemølle (1)
fernis (1)
lædersværte (2)
maskinfremstillede træsko (1)
drivremme (2)
symaskine (1)
vægte (3)
dynamo (1) [29]

Dette udvalg af de 349 udstillere understreger den egentlige industris beskedne andel. For den tid har man dog sikkert opfattet de forskellige snedkermestre, der udstillede møbler, som industridrivende og ligeledes guld- og sølvsmede, selv om de ikke var repræsenterede ved masseartikler. Endelig deltog Den kgl. Porcelænsfabrik med enkelte stykker. Af de nævnte 32 industrielle deltagere tilkendtes de 16 medaljer [30]. Var det således kun en spinkel repræsentation, den danske industri sendte på udstillingen, så udeblev også ganske de økonomiske virkninger af denne. I femåret 1889–93 udgjorde værdien af Danmarks udførsel til U. S. A. i gennemsnit 1,8 mill. kr., medens den 1895–99 var 3,2 mill. kr. [31].

Udførsel til U. S. A. i 1896 og 1899

	1896		1899
	Mængde mill. pd.	Værdi mill. kr.	Værdi mill. kr.
Have- og markvækster	3.714	0.069	
Klude	1,486	0,059	0,130
Skind og huder, uberedte	0,487	0,392	2,106
Cement, sten	7,167	0,143	0,207
Porcelæn og biskuit, finere	0,035	0,085	0,131
Stenkul (til skibsbrug)	26,907	0,174	0,843
Stang- og båndjern	3,698	0,240	0,237
Skibe og både	–	0,106	0,311

Den fordobling, der skete i udførselen, skyldes væsentligst, at værdien af udførselen 1899 pludselig steg til i alt 6,8 mill. kr. Som det fremgår af hosstående

Danmarks pavillon på Paris-udstillingen 1900.
Illustreret Tid. 6. maj 1900.

tabel, faldt den afgørende stigning på skind og huder, der steg med næsten 2 mill. kr. En ny varegruppe er apotekervarer og kemikalier, hvis værdi i 1899 udgør 0,5 mill. kr.; denne ene varegruppe, som ikke er nærmere specifi-

ceret, kan være påvirket af deltagelsen i udstillingen, men det er vel næppe sandsynligt, og slutresultatet må blive, at udstillingen ikke har afkastet noget direkte økonomisk udbytte.

Tvivlen om økonomisk udbytte af deltagelse i verdensudstillinger prægede også industriens holdning over for den næste verdensudstilling, der fandt sted i Paris år 1900. Under de indledende forhandlinger fremhævede Industriforeningen i 1897, at man måtte gøre opmærksom på, »at de stadig hyppigere udstillinger, ved hvilke landets repræsentation af forskellige grunde har måttet anses for ønskelig eller nødvendig, har medført betydelige ofre for mange industridrivende – ofre, som ofte har stået i stærkt misforhold til de derved af vedkommende opnåede økonomiske resultater«[33]. Mere principielt understregede man i Industriforeningen, at det i stigende grad måtte blive nødvendigt – for landets skyld – at staten afholdt udgifterne ved deltagelse i verdensudstillinger. Deltagerne burde således fritages for »at participere i de almindelige udstillingsudgifter, såsom til bureau, repræsentation, almindelig udsalgshjælp, udstillingsrummenes udstyrelse, udstillingsgenstandenes transport frem og tilbage, assurance, udpakning og opstilling, tilsyn og renholdelse under udstillingen, uddeling af passende tryksager, indpakning til hjemsendelse m. m.«[34]. Disse synspunkter blev i øvrigt godtaget, idet udstillerne i Paris dog selv dækkede omkostningerne til assurance, ind- og udpakning samt renholdelse af genstandene[35].

Danmarks deltagelse i Parisudstillingen fik da også et fuldstændigt officielt præg med en komité og en generalsekretær udnævnt af staten. Derimod var antallet af udstillere ikke stort, i alt ca. 90 med tilknytning til industrielle erhverv samt 35 kunstindustrielle udstillere[36]. Selv om næsten alle industriarter var repræsenterede, bærer deltagerlisten dog ikke præg af at være et større repræsentativt udsnit af dansk industri. Dette gælder i endnu højere grad verdensudstillingen i Bruxelles 1910, hvor Danmark ligeledes deltog officielt. Her var det samlede antal danske udstillere ikke mere end 37, hvoriblandt industrien kun var repræsenteret med 5 maskinfabriker og 1 konservesfabrik[37].

Den svigtende interesse for udstillingerne havde flere grunde og var ikke noget specielt dansk fænomen. Deres oprindelige funktion som nyhedsformidlere var ikke mere påkrævet, idet de internationale kommercielle forbindelser var blevet langt mere udviklede end ved 19. århundredes midte, og i hvert fald var det kun over for publikum, at der endnu kunne være tale om at anbringe nyheder. Den salgsmæssige virkning af udstillingsdeltagelse var også minimal og måtte særlig være det for et lille og mindre industrialiseret land som Danmark, der her mødte den direkte konkurrence fra de store industri-

lande. Selv for disse var deltagelsen måske endog kun givende, når man søgte at trænge ind på nye markeder. Det er i den henseende karakteristisk, at engelsk industri – siden udstillingen i London i 1862 – stort set afholdt sig fra deltagelse i verdensudstillinger, mens tysk industri mødte frem og i en række tilfælde mente at have opnået resultater, der svarede til indsatsen. Generelt kan det dog siges, at sværindustrien tidligt viste tilbageholdenhed over for deltagelse i udstillinger, hvorimod næringsmiddelindustrien og i nogen grad kunstindustrien, der begge henvendte sig til det store, købende publikum, i højere grad så en interesse i at deltage i udstillinger.

Til denne tvivl om det økonomiske udbytte og deltagelse i udstillinger kom det odiøse skær, som efterhånden kastede sig over udstillingsvæsenet[38]. Allerede den stærke belønningsprocent ved de store udstillinger svækkede i nogen grad deres omdømme i erhvervslivet og hos publikum[39]. Det kan således nævnes, at 25 % af de danske udstillere i Bruxelles 1910 fik højeste udmærkelse, grand prix, mens tilsyneladende alle udstillere fik enten Diplome d'Honneur eller bronzemedalje[40]. På udstillingen i Paris 1900 opnåede af 54 egentlig industridrivende i industriafdelingen (landbrugsmaskiner var placerede i landbrugsafd.) de 50 præmiering under den ene eller anden form[41]. Langt mere alvorligt for udstillingsprincippets opretholdelse var det dog, at en række private udstillingsarrangører mere eller mindre direkte falbød præmier, i forbindelse med de udstillinger, de arrangerede. Sådanne »vinkel«-udstillinger blomstrede stærkt i årtierne omkring 1900, ofte lykkedes det arrangørerne at skjule udstillingernes privatøkonomiske karakter og derigennem bl. a. at få fremtrædende personligheder til at indtræde i æreskomiteer og påtage sig præsidenthverv o. lign. Ikke sjældent afholdtes sådanne udstillinger samtidigt og på samme sted som andre officielle udstillinger, således at deltagerne kunne reklamere med f. eks. guldmedalje, Paris 1900[42]. Da disse forhold også gjorde sig gældende ved det store antal internationale specialudstillinger, hvoraf der hvert år afholdtes et betydeligt tal, opstod tidligt trang til at skabe ordnede forhold inden for udstillingsvæsenet. Efter flere forgæves forsøg på at tilvejebringe internationale aftaler om formerne for og antallet af verdensudstillinger nåede man på Det internationale Handels- og Industrikammers kongres i 1906 ved verdensudstillingen i Milano frem til en fastlæggelse af bestemte regler[43]. Man fastsatte her nærmere bestemmelser, der skulle opfyldes, for at en udstilling kunne betegnes henholdsvis som verdensudstilling eller international udstilling, og at verdensudstillinger kun burde afholdes hvert 10. år. Endvidere henstillede man, at der i de enkelte lande blev nedsat særlige, permanente komiteer til at virke for ordnede forhold inden for udstillingsvæsenet og til at administrere det pågældende lands deltagelse i uden-

Blandt de få industrielle udstillere i Paris 1900 var F. L. Smidth. Her udstilles den af den danske, i Paris bosatte, ingeniør M. J. Davidsen konstruerede rørmølle, der opnåede guldmedalje.

Officiel beretning om Danmarks deltagelse i verdensudstillingen i Paris 1900. 1902. S. 58.

landske udstillinger. En sådan komité fandtes allerede fra 1895 i Frankrig, senere var tilsvarende komiteer blevet oprettede i England, Belgien, Østrig-Ungarn, og i Tyskland skete det i 1907 [44].

En officiel udstillingskomité blev på Industriforeningens initiativ nedsat i Danmark i 1909. Den fremgik som et resultat af fabrikant Carl Rubens og sekretær Rasmus Bergs deltagelse som Industriforeningens repræsentanter i den 2. internationale konference om udstillingsvæsen i Bruxelles [45]. Der blev på denne konference drøftet de forskellige muligheder for yderligere at skabe en række faste normer for organiseringen af internationale udstillinger. Det er karakteristisk for de strømninger, der i disse år var fremherskende inden for erhvervslivet, at man også på dette punkt påkaldte statsmagten som regulerende faktor, idet man principielt ønskede, at staten eller af staten dannede organer skulle forestå internationale udstillinger. I Danmark blev en sådan permanent udstillingskomité nedsat i 1909 med repræsentanter for handelsministeriet, ministeriet for offentlige arbejder og erhvervenes hovedorganisationer [46].

Den trang til reguleringer, der kendetegnede de internationale udstillinger,

Parti af den danske afdeling på den nordiske udstilling i Stockholm 1897. Også udstillingsteknikken dyrkede det overfyldte.
Illustreret Tid. 30. maj 1897.

gjorde sig ikke gældende for udstillinger i de nordiske lande og inden for landets grænser. Her var initiativtagerne i reglen også velkendte erhvervsorganisationer[47]. På den anden side viser udviklingen efter århundredskiftet en stigende »udstillingstræthed« eller i hvert fald skepsis over for nytten af de traditionelle, alle faggrupper omfattende udstillinger.

Efter den store udstilling i 1888, var det næste nordiske arrangement den skandinaviske udstilling i Stockholm 1897. Denne stort anlagte udstilling samlede betydelig dansk deltagelse, i industriafdelingen 355 deltagere, hvoraf de 301 var underkastet bedømmelse. Resultatet var, at 251 eller 84 % blev belønnet. Til udstillingen var der ydet et statstilskud på 75.000 kr.[48].

Efter Stockholmudstillingen afholdtes før 1. verdenskrig endnu kun to almene udstillinger i Norden, som berørte dansk industri: landsudstillingen i Århus 1909 og den baltiske udstilling i Malmø 1914. Forinden disse udstillinger blev virkeliggjort, var man i Industriforeningen begyndt at drøfte afholdelsen af en stor nordisk udstilling i København. Planerne blev aldrig realiserede, til dels som en følge af de to nævnte udstillinger; men selve drøftelsen gav anledning til, at man i industrikredse formulerede sine synspunkter på udstillingsvæsenet.

Efter succes'en i 1888 havde der flere gange rejst sig røster for at gennemføre en ny stor udstilling i København, men først i 1901 blev planerne for alvor taget op i Industriforeningen. På et bestyrelsesmøde i november 1901 blev sagen forelagt, men mødte ikke nogen ubetinget tilslutning, navnlig nærede man tvivl om, at der i befolkningen og i erhvervskredse var nogen stemning for en stor udstilling. En enkelt, nemlig formanden for Fællesrepræsentationen for dansk Håndværk og Industri, fabrikant Axel Meyer, mente, at der i Jylland var en sådan modvilje mod hovedstaden, at det ville være vanskeligt at opnå den fornødne tilslutning[49]. Efter forslag af Camillus Nyrop, der i det hele var stærkt udstillingsinteresseret, blev sagen taget op i en større kreds af ledende industrifolk og politikere på et møde den 2. maj 1902[50]. Formanden, Harald Bing, forelagde spørgsmålet i en stort anlagt tale, der i meget karakteriserer hans hele retoriske stil:

Om der er trang til en udstilling? Ja, herpå vil svaret lyde højst forskelligt, alt efter den adspurgtes standpunkt. Fra det store, brede flertal af publikum, for hvilket et foretagende af denne natur kun står som et velkomment og fornøjeligt led i sommersæsonens forlystelser, vil man høre et enstemmigt og fuldtonende ja – jo før jo heller. Alene med ordet udstilling forbinder mange forestillingen om en sommer i fest, hvor musikken toner fra morgen til aften, hvor der flages overalt fra byen og i havnen, medens gaderne vrimler af fremmede, som taler alverdens tungemål. Det festlige indtryk forhøjes ved besøg af landets fyrstelige frænder og – dersom det da ikke regner ustandseligt som i 1888 – vil en smilende himmel hvælve sig over talrige pyntelige udstillingsbygninger, inden for hvis mure er fremstillet alt, hvad der duer i Norden – og lidt til. Sådan er vist nok den store befolknings syn på sagen.

Et mere kritisk og skeptisk mindretal vil derimod se noget anderledes herpå; disse ærede medborgere har nemlig deres mening om hvilken som helst udstilling fiks og færdig; den udtrykkes måske bedst ved det lille, nemme men malende ord: Humbug. D'hrr.s grundfæstede overbevisning er den, at en sådan gengivelse af et lands kulturelle standpunkt som finder sted fra en udstilling er ganske usand og vildledende. At sejren på forhånd er sikret de kapitalstærke udstillere, som årevis i forvejen kunne ofre betydelige beløb på fremstilling af kostbare produkter, med hvis tilvirkning de intet øjeblik tænker på at beskæftige sig til daglig brug. Altså en opposition mod udstillinger, fordi de indeholder en samling kunstig drevne væksthusplanter, der ikke har rod i landets jordbund; en opposition, som henter forøget styrke ved den uimodsigelige omstændighed, at i en udstillingsperiode kommer mange elementer op på overfladen, som ikke har deres rette plads der, og som tjente sig selv og andre bedst ved at forblive i den ubemærkethed, hvor de naturligt har hjemme.

Jeg har anset det for rigtigt her at omtale de principielle indvendinger, der rejses mod udstillinger i al almindelighed; men jeg skynder mig med at tilføje, at jeg deler dem ikke. Sandheden ligger som sædvanlig midt imellem.

Man bør ved bedømmelsen af dette forhold hverken lade sig bestemme af den store mængdes periodisk tilbagevendende lyst til at nyde »det sjov i gaden«, et udstillingsforetagende frembyder – dertil er de ofre, der kræves, altfor betydelige. Ej heller bør man på den anden side lade sig afskrække af den kritik, der kan rejses mod denne som imod al anden menneskelig gerning. Det er ret naturligt, endda ganske sundt, at et lands befolkning, som i årevis har slidt ud ad vejen og dagen, føler lyst til at smide arbejdstøjet for en gangs skyld, trænger til at puste ud og se efter, hvad den nu selv og dens nær-

meste stammefæller har udrettet, siden de sidst var sammen. Det gælder desuden ikke, at der i det store og hele ikke kan sluttes fra de udstillede genstande til udstillernes virkelige standpunkt. Der kan ikke påvises nogen udstilling – de store internationale som de mindre – hvor man ikke har kunnet danne sig et tro om end forskønnet billede af vedkommende lands kultur. Og et forskønnet billede er ikke det samme som et falskt billede; man pynter sig jo også og smykker sit hus, når der ventes gæster, uden at nogen vil betegne det som falsk pynt.

Så meget om sagen fra et tilskuerstandpunkt; men nu de agerende: Industrien, landbruget og kunsten? Hvad kunst og landbrug angår, må de svare for sig selv; jeg håber at svaret falder i aften. I al almindelighed kan det siges, at både den ene og anden hovedgruppe af disse udstillere har forholdsvis nemt ved at tage stilling til spørgsmålet; de er jo altid parat til stor udrykning – som det hedder i brandkorpset. For dem er udstillinger om end ikke det daglige brød så dog en ret sædvanlig kost.

Hvert år samles landets kunstnere på Charlottenborg eller den frie udstilling for at vise, hvad der er udført i årets løb, og for landbrugets vedkommende er forholdet et lignende: talrige, årlige lokale skuer, som med visse mellemrum koncentrerer sig til de imponerende landmandsforsamlinger med tilhørende udstillinger.

Ja, så er der industrien, hvorledes er stillingen der? Spørger man de gamle, store industrielle etablissementer, som er på den rigtige side af anerkendelse, berømmelse og afsætning, vil svaret som regel gå ud på: at for deres skyld behøves ingen alarm, de er lige så gerne fri, så meget hellere som tiderne ikke er, som de burde være. Udlægene ved denne lejlighed – både de pekuniære og intellektuelle – vil vise sig sikre nok, udbyttet derimod såre problematisk. Omvendt vil svaret lyde fra alle sådanne yngre og mindre virksomheder, som endnu befinder sig i gennembrud, i fremvækst. For disse vil udsigten til en gunstig lejlighed, hvor de kunne vise deres arbejders fortrin, vinde frem i første række, opnå udmærkelse og omsætning, naturligt stå som særligt tillokkende. Dog, hvor delt end stemningen er til at begynde med: skal der endelig være udstilling, vil store og små, hovedstad og købstæder møde frem i række og geled, så snart appellen lyder.

Stemningen på mødet var vel positiv, men den eneste egentlige industridrivende, der ytrede sig, var skeptisk; det var den kommende mand i dansk industri, ingeniør Alexander Foss. Han fandt, at den udstilling, der var tale om, i nogen grad var opvarmet mad. Den almindelige mening var vistnok, at sådanne almene udstillinger havde udspillet deres rolle, og at fremtiden tilhørte specialudstillingerne, han kunne navnlig tænke sig, at en international landbrugsudstilling ville være af interesse. En tanke han understøttede med følgende betragtning, der er udeladt i det officielle referat:

»I denne forening, som jo repræsenterer industriens interesser, kunne det synes at ligge fjernt at tage ordet for en international landbrugsudstilling, men der er dertil at bemærke, at vort landbrug er i høj grad i færd med at industrialisere sig, og der kunne være grund for dem, der interesserer sig for industriens fremskridt, til at betone, at en udvikling af vor industri i særlig grad er knyttet til landbruget, og at der vistnok også for industriens vedkommende ville opnås langt større resultater, hvis man havde knyttet vor industri, f. eks. maskinindustrien, til landbrugets udvikling fremfor at sprede kræfterne på alle mulige områder« [51].

Alex. Foss' indlæg, der i al sin stilfærdige form var en kritik af Industriforeningens arbejde for kunstindustri og for ophjælpning af de små virksomheder, »den lille industri«, blev ikke kommenteret fra industriside, derimod mødte den tilslutning fra landbrugets talsmand, hofjægermester Carl Bech (formand for Foreningen af jyske Landboforeninger). Hans ord var også en stilfærdig kritik: »at det ikke kan nægtes, at f. eks. maskinfaget vil blive langt værdifuldere for landbruget, når det blev en international udstilling. De maskiner og redskaber, vi kunne vente fra vore nabolande, indeholder kun ganske lidt af oplysning for os. Det er derfor praktisk set af langt større betydning for os, når vi kunne få udstillet maskiner og redskaber fra et langt større område, end her er tale om«. Disse Carl Bechs ord blev i det officielle referat omskrevet til, at det for landbruget ville »blive af stor betydning at se maskiner, der ikke blot stammede fra Norden« [52].

Mødet i 1902 var blot orienterende for Industriforeningens ledelse, og der var i de følgende år fortsat usikkerhed over for udstillingsplanen. Alex. Foss' forslag ses ikke at have øvet nogen indflydelse [53]. Da Nyrop i 1905 overtog formandshvervet i Industriforeningen var mulighederne for en nordisk udstilling ikke gode; der var endnu »ikke lidt at undersøge, før en sådan udstilling kunne stilles på programmet; der måtte bl. a. også afventes ro i forholdene på den skandinaviske halvø«. En kraftig agitation for afholdelse af en nordisk udstilling blev dog stadig udfoldet i pressen, navnlig i »Politiken«, og måske påvirket af denne nedsætter industriforeningen i december et »udvalg til en foreløbig undersøgelse af betingelserne for og muligheden af en stor udstilling i København« [54].

Den store udstilling i København blev dog ikke til virkelighed. Den blev krydset af det århusianske initiativ, der førte til landsudstillingen 1909 [55]. Da man senere – i 1908 – vedtager at afholde en udstilling i København i 1913, viser det sig hensigtsmæssigt at træde tilbage for den baltiske udstilling (Sverige, Danmark, Rusland og Tyskland), der fandt sted i Malmø i sommeren 1914 [56]. Begge udstillinger samlede et stort deltagertal, også af industridrivende, men med tydelig overvægt for nærings- og nydelsesmidlerne. Udstillingerne havde mistet deres betydning som formidlere af nyheder fra industridrivende til industridrivende. De var nu blevet en organiseret og efter den tids forhold sikkert effektiv reklame rettet mod forbrugerne. Med 1. verdenskrig standsede de internationale udstillinger, og da de efter krigen begyndte igen, blev arrangementerne mere og mere prægede af kvantitative opbud som led i nationernes almindelige kappestrid. Fra industriens side samlede interessen sig i stedet om specialudstillinger og messer, den vej, som Alex. Foss pegede på i 1902.

NOTER OG HENVISNINGER

Med Indf. A. henvises til Industriforeningens arkiv i Erhvervsarkivet.

1. Om verdensudstillingerne i almindelighed Alfons Paquet: Das Ausstellungsproblem in der Volkswirtschaft. 1908. Om Danmarks deltagelse bl. a. C. Nyrop: Industriforeningen i Kjøbenhavn 1838–88. 1888 (registeret under verdensudstillinger). »Beretning om kongeriget Danmarks deltagelse i verdensudstillingen i Paris 1867«. 1868. »Fra verdensudstillingen i Philadelphia«. 1878. C. Nyrop: Danmarks deltagelse i verdensudstillingen i Paris 1878. 1880.
2. Paquet s. 181 og C. Nyrop: Et indtryk fra verdensudstillingen i Paris 1889. 1889. S. 5 f. Den manglende tyske deltagelse vakte få år efter kritik i erhvervskredse, hvor man måtte konstatere en stærk vækst i fransk eksport efter 1889 (i værdi ca. 13 %) Paquet l. c.
3. Om Danmark og verdensudstillingen 1889 se »Beretning om danske industridrivendes deltagelse i verdensudstillingen i Paris 1889«. 1890.
4. 1822–1899; fra 1856 virksomhed i København, »den første, der her i landet har optaget fabriksmæssige tilvirkning af guld- og sølvvarer«, Rasmus Berg i Biograf. Håndleks.
5. Se »Beretning om udstillingen i Paris 1878«, s. 44.
6. Man stillede sig her tydeligt i modsætning til Nyrops synspunkt fra 1878, at »som disse udstillinger har udviklet sig, bør navnlig masserne vistnok i endog høj grad tages i beslag«, jfr. ovenf. »Beretning om 1878«, s. 44.
7. C. Nyrop: Exposition universelle de 1889 à Paris. Le Danemark. Catalogue illustré. 1889. Heri også billeder af en lang række udstillingsgenstande, men udelukkende inden for kunsthåndværk og -industri.
8. Udstillingsberetningen, s. 18 f. og s. 41.
9. Om udstillingen »Danmarks deltagelse i verdensudstillingen i Chicago 1893«, 1895.
10. Udstillingsberetningen, s. 3 ff. og cirkulæret af november 1891 i Indf. A.
11. Skr. af 18. jan. 1892, optrykt i udstillingsberetningen s. 6 f.
12. Skr. af 2. februar 1892 i Indf. A., Komiteen for Dks deltagelse. . . . i Chicago. Forskelligt, pk. 1, delvis optrykt i udstillingsberetningen.
13. Indf. A., Bestyrelsesprotokol 1885–98, s. 159–61.
14. Referatet i Industrif. Tidsskr. 1892, s. 91 f.
15. Industrif. Tidsskr. 1892, s. 93.
16. Skrivelsen optrykt i udstillingsberetningen s. 8 f.
17. I Indf. A. Komiteen for Dk.s deltagelse. . . . Chicago. . ., pk. 1.
18. Rigsdagstid., folketinget, 1891–92, sp. 4567–68; forslaget med bilag i Tillæg B., sp. 1189–1216.
19. Spalte 4581.
20. Mac-Kinley-Bill'en, den nordamerikanske, stærkt protektionistiske toldlov af 6. okt. 1890.
21. Sp. 4603–4606.
22. Sp. 4614–17 og 4621.
23. Sp. 4627–28.
24. Sp. 4631 f.
25. Sp. 4642–4644.
26. Sp. 4645–48, vedtagelsen sp. 4663.
27. The National Archives, File Microcopy No. 77, Roll 51, Diplomatic Instructions of The Department of State, 1801–1906. Denmark No. 61. 2. april 1892, i øvrigt synes spørgsmålet om Dk.s deltagelse ikke at have været drøftet mellem gesandten og den danske regering.
28. Titel: »The World's Columbian Exposition. 1893. Denmark«.
29. Se katalogen samt de mere detaljerede beskrivelser i »Anmeldelser til Chicago-udstillingen« i Indf. A., disse bind omfatter også anmeldelseseksemplarer fra virksomheder, der ikke fik adgang til at udstille.
30. Beretningen, s. 77 ff.
31. Stat. tabelv. 4. r., lit. D., nr. 24, s. XXXVII. – Samme 4. r., D, 30, 8 f;

5, D, 2, s. 36 f.; 5, D, 4, s. 36 f.; 5, D, 6, 46 f.

32. Som note 31, jfr. også Stat. tabelværk, 4. r., lit. D., nr. 30, s. 14.
33. Skr. til Indenrigsministeriet. Indf. A. 178/97.
34. Skr. til Indenrigsministeriet Indf. A. 178/97.
35. »Officiel beretning om Danmarks deltagelse i verdensudstillingen i Paris 1900«. 1902. S. 188.
36. Udstillingsberetningen s. 39–45.
37. »Danmarks deltagelse i verdensudstillingen i Bryssel 1910«. 1912. S. 16–24. I verdensudstillingen i St. Louis 1904 deltog Danmark ikke officielt (regeringen afslog at bevilge tilskud); men en kreds af udstillere antog den senere bekendte udstillingsarrangør William Arup til på privat basis at forestå en dansk afdeling, der samlede 74 deltagere, hvoraf kun 4 egentlige industridrivende. Samtlige danske deltagere blev belønnet med medaljer – af alle udstillingsdeltagere blev ca. halvdelen belønnet. Indf. A. Ae/1903, jfr. Tidsskr. f. Ind. 1902, s. 219 f., 1903, s. 191 f. På verdensudstillingen i Milano 1906 var Danmark kun repræsenteret af porcelænsindustrien. Industriberetningen 1906, s. 26.
38. Et særligt forhold vedr. udstillingerne er den økonomiske betydning for udstillingslandet og -byen, selv om selve udstillingsarrangementet ofte gav underskud; fra udstillingen i Paris 1900 anslås besøget af udlændinge til ca. 15 mill., der i Paris brugte i alt 750 mill. frcs., de franske jernbaners indtægter steg i de 6 måneder 25 % – udstillingssommeren bevirkede da også i det hele en kursstigning for fransk valuta. Paquet, s. 252–59.
39. Jfr. Pauqet, s. 307 f.
40. »Danmarks deltagelse i verdensudst. i B. 1910«, s. 30–36.
41. »Officiel beretning om Danmarks deltagelse i verdensudstillingen i Paris 1900«, s. 42–45 sammenholdt med 143–64; det skal bemærkes, at udstillerne selv måtte betale evt. guld- og sølvmedaljer, smst. s. 165.
42. Paquet, s. 298–307, jfr. Indf. A. 126/97 og Bm 1913 – af sidste sag fremgår det, at medaljer og æreskors o. lg. kunne »tildeles« for en pris mellem 100 og 200 kr.
43. Paquet, s. 316, Huber i »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« II, s. 51–58. Om et schweizisk forsøg på at opnå en international aftale: Rigsarkivet: Indenrigsministeriet, K. K. 1894, j. nr. 1487 og Industriforeningens arkiv 232/94.
44. Paquet, s. 317.
45. Beretning af 29. dec. 1908 derom i D.-1908, jfr. Rasmus Berg: Minder fra håndværk og industri. 1954. S. 98 f.
46. Tidsskrift f. Industri 1909, s. 262 – vedtægter stadfæstede af handelsmin. 22. juni 1909, handelsmin. j. nr. 426/1909.
47. Jfr. svar af 23. sept. 1908 på russisk forespørgsel om udstillingsvæsenets organisation i Dk.: Indf. A. B. 1908.
48. Industrif. Tidsskr. 1897, sp. 13 og 302.
49. Notater til referat i Indf. A. 64/1901.
50. Referat i Tidsskr. for Industri 1902, s. 109 ff. og i Indf. A. Ac/1902.
51. Side 72 f. i referatet i Indf. A., Ac/1902.
52. S. 74 f. i referat i Indf. A., Ac/1902 og Tidsskr. f. Ind. 1902, s. 122.
53. En udløber af dette var dog måske en omfattende og instruktiv udstilling af danske landbrugsmaskiner, som Industriforeningen i 1906 arrangerede i Tivoli, se bl. a. Tidsskr. f. Ind. 1906, s. 211–58.
54. Tidsskr. f. Ind. 1906, s. 298; til julen 1906 udgav Pol. et stort illustreret tillæg om den kommende udstilling, også i 1902 var det »Politiken«, der rejste udstillingssagen, jfr. i øvrigt (norsk) Aftenposten 5. aug. 1906, »Dannebrog« 26. aug. 1906 og Indf. A., Ax/1906.
55. Jørgen Bergsøe: Beretning om landsudstillingen i Århus 1909. 1913.
56. Berlingske Tid. 3. dec. 1908, Pol. 4. dec. 1912. H. Fr. Ahlström (red.): Officiel Berättelse öfver baltiske Utställningen i Malmö 1914. 1921.

Den teknisk-kemiske industri 1870-1914

Af RICH. WILLERSLEV

Den her givne oversigt over den teknisk-kemiske industris udviklingsforløb for tiden mellem 1870 og 1914 var oprindelig tænkt som bidrag til en dansk industrihistorie 1870–1914. Planen herom er imidlertid atter opgivet og bidraget om den teknisk-kemiske industri fremtræder følgelig her som en monografi revet ud af sin sammenhæng. Dette har nødvendiggjort visse tilføjelser i manuskriptet. Herudover er det nødvendigt at understrege, at de virksomhedstyper, som i det følgende omtales, udelukkende er begrænset til bedrifter med 6 arbejdere og derover. Der kan også være grund til at anføre, at oversigten falder i to afdelinger, en almindelig del, som fortrinsvis fremdrager de generelle træk for industrien som helhed, samt en mere detailleret gennemgang af de i flere henseender særlig vigtige industrigrene: Gødnings-, tændstik- og oliefabrikationen. Basis for fremstillingen er udelukkende en bearbejdelse af trykt materiale. Kun for olieindustrien er de trykte kilder suppleret med en gennemgang af arkivalske. Det drejer sig om Århus Palmekærnefabriks arkivalier, som er afleveret til Erhvervsarkivet.

Den plads, som blev indrømmet den teknisk-kemiske industri i den planlagte industrihistorie, var af indlysende grunde stærkt begrænset. På den anden side var de oplysninger, som kunne uddrages af Århus Palmekærnefabriks arkivalier i flere henseender af væsentlig interesse; de blev derfor medtaget, selv om fremstillingen herved fik en vis slagside.

Almindelige udviklingslinier

Til belysning af den strukturelle udvikling indenfor den teknisk-kemiske industri mellem 1870 og 1914 kan det være hensigtsmæssigt at tage udgangspunktet i følgende oversigt, som er baseret på industristatistikken.

Denne industrigruppe talte altså i 1872 97 bedrifter med godt 2100 arbejdere, og i løbet af de følgende godt 40 år steg bedrifternes antal med ca. 100 %, medens arbejdertallet steg med ca. 150 %. Det fremgår klart af

Tabel 1.

Antal bedrifter, arbejdere og h.k. indenfor den teknisk-kemiske industri (undtagen gas- og elektricitetsværker)[1]

	1872	1897	1906	1914
Antal bedrifter	97	139	154	188
Antal arbejdere	2130	3370	4350	5160
Antal arbejdere pr. fabrik	22	24	28	28
Antal mekaniserede bedrifter		90		177
Deres h.k.		1295		9249
Antal h.k. pr. mek. bedrift		14		52

tabellen, at der var tale om en relativ stærk udvidelse i årene efter 1897, idet arbejdertallet i den 17-årige periode mellem 1897 og 1914 procentvis steg lige så kraftigt som i 25-års perioden 1872 til 1897. At tidsrummet efter 1897 var præget af en relativ kraftig ekspansion, understreges imidlertid i endnu højere grad af den stærkt stigende mekanisering; i 1897 disponerede de mekaniserede bedrifter kun over knap 1300 h.k., men i 1914 over 9000. Ud fra en isoleret betragtning kunne man være tilbøjelig til at konkludere, at vi stod overfor en industri i stærk ekspansion. En sådan slutning ville dog være forhastet. Sammenligner man nemlig udviklingen indenfor den hjemlige teknisk-kemiske industri med udviklingen i de store industristater, England og Tyskland, kommer man til det resultat, at vi herhjemme langt fra var i stand til at holde trit med den kolossale fremgang, som kendetegnede netop denne industri i disse lande i årene fra 1890'erne[2]. Men også set ud fra et indenlandsk perspektiv var der ikke tale om nogen påfaldende udvikling, hvis vi måler denne i størrelsen af arbejderantal og anvendte h.k. Tværtimod gik den teknisk-kemiske industri relativt tilbage, idet industrien som helhed viste en stærkere udvikling såvel m.h.t. anvendelsen af arbejdssom mekanisk kraft. Et par cifre vil i tilstrækkelig grad understrege denne kendsgerning. Medens den gennemsnitlige fabriks størrelse i henholdsvis 1872, 1897 og 1914 var på 25, 29 og 36 arbejdere, var den for den teknisk-kemiske industri på henholdsvis 22, 24 og 28 arbejdere. Og medens det gennemsnitlige antal h.k. pr. mekaniseret fabrik (gas- og elektricitetsværker inclusive) i 1897 og 1914 var på henholdsvis 17 og 74 h.k., var den indenfor den teknisk-kemiske industri på kun henholdsvis 14 og 52 h.k. Den teknisk-kemiske industri var således hele perioden igennem karakteriseret ved, at fabrikerne gennemsnitlig – både m.h.t. arbejds- og mekanisk kraft – var af relativ ringe størrelse. Den koncentrationsproces, som er et typisk træk for industrien som helhed mellem 1870 og 1914, berørte kun i ringe grad den

teknisk-kemiske industri. Dette forhold er yderligere belyst i følgende tabel, hvor fabrikerne er fordelt efter størrelse i 1897 og 1914.

Tabel 2.

De teknisk-kemiske fabriker fordelt efter størrelse 1897 og 1914

	1897			1914		
	bedr.	arb.	% af arbejder-tallet	bedr.	arb.	% af arbejder-tallet
Bedrifter med 6–20 arbejdere.....	89	950	28	124	1360	26
Bedrifter med 21–100 arbejdere.....	45	1640	49	55	2360	46
Bedrifter med over 100 arbejdere.....	5	780	23	9	1440	28
Ialt...	139	3370	100	188	5160	100

Man vil se, at en tendens i retning af koncentration på større bedrifter kun i ringe grad fandt sted indenfor denne industri. Antallet af arbejdere, som havde beskæftigelse på fabriker med over 100 arbejdere, voksede blot fra 23 % til 28 %, og antallet af arbejdere på de mindre og mellemstore bedrifter faldt kun fra henholdsvis 28 % og 49 % til 26 % og 46 %. Der fandt således kun små ændringer sted i denne industrigruppes strukturelle opbygning [3].

Som nævnt kunne den hjemlige industri i sin udvikling ikke holde takt med de store industristaters, og det kan derfor ikke undre, at det danske hjemmemarked i løbet af denne periode i stigende grad blev forsynet fra udlandet. Dette er for visse varegruppers vedkommende illustreret i følgende tabel.

Tabel 3.

Import og eksport af udvalgte kemiske fabrikater i årlig gennemsnit for 1874–76 og 1911–13 (i 1000 kr.)

	1874–76		1911–13	
	import	eksport	import	eksport
Farvestoffer og farver.....	1941	259	2959	431
Parfume, sæbe, lys.....	561	49	1819	122
Diverse kemiske artikler incl. apotekervarer og sprængstof.....	3427	820	7043	2069
Gødning og gødningsstoffer.....	2515	402	16.566	754
Arbejder af gummi o.l.....	276	9	5791	192
Ialt...	8.720	1.539	34.178	3.568

Denne oversigt er meget langt fra at være fuldstændig, idet den foreliggende handelsstatistik kun i begrænset omfang gør det muligt at opgøre importens og eksportens værdi for nogenlunde ensartede varegrupper ved periodens begyndelse og dens slutning. Vi kan til belysning af den officielle handelsstatistiks mangler i så henseende f. eks. anføre, at vegetabilsk og mineralsk olie indtil 1890'erne er slået sammen i én position; værdien af importen og eksporten af vegetabilsk olie kan før dette tidspunkt følgelig ikke oplyses. Vi kan i denne sammenhæng gøre opmærksom på, at for 1911–13 udgjorde eksporten af vegetabilsk olie i årlig gennemsnit 3,1 mill. kr. og indførselens værdi 11,6 mill. kr.

Disse tal understreger unægtelig, at det udvalg af varer, som er medtaget i tabel 3 er særdeles mangelfuldt; på den anden side er tabellen sandsynligvis tilstrækkelig repræsentativ til at konkludere, at det indenlandske marked i stigende grad blev afhængig af den udenlandske teknisk-kemiske industri. Importværdien af disse varegrupper steg i løbet af denne periode fra ca. 8,7 mill. kr. til 34,2 mill. kr., altså til det firedobbelte. Som vi skal se i det følgende, blev en lang række af disse varer ikke produceret i Danmark før 1914. Samtidig steg eksportens værdi fra kun ca. 1,5 mill. kr. til kun 3,6 mill kr. [4].

En nærmere gennemgang af de forskellige varegruppers underafdelinger giver visse fingerpeg m. h. t. de områder, hvor den danske industri var mere eller mindre uudviklet, og hvor hjemmemarkedet derfor helt eller delvis var henvist til at blive forsynet fra udlandet. Det drejede sig for farvestoffernes og farvernes vedkommende bl. a. om de nye anilin- og alizarinfarver, som ved periodens slutning i vid udstrækning havde afløst de traditionelle indigo- og øvrige organiske farvestoffer. Af den samlede import af farver og farvestoffer på ca. 3 mill. kr. i 1911–13 lagde anilin- og alizarinfarverne beslag på godt en femtedel (610 mill. kr.) og zinkhvidt på en lille femtedel (576 mill. kr.). Blyanter, som ejendommelig nok er medtaget under denne gruppe, udgjorde knap en tiendedel (254 mill. kr.). Lige til 1914, da De forenede Tændstikfabriker på fabriken Viking påbegyndte en produktion af blyanter, var det indenlandske marked udelukkende blevet forsynet fra udlandet [5].

Med hensyn til gruppen parfume, sæbe, lys, hvor den gennemsnitlige årlige importværdi for 1911–13 udgjorde 1,8 mill. kr., lå importens tyngdepunkt så afgjort på parfumer o. l.; denne post alene beløb sig til 1,4 mill. kr.

Den tredie gruppe: Diverse kemiske artikler omfattede en lang række højst forskellige fabrikater. Blandt større samlede poster skal vi i denne forbindelse indskrænke os til at anføre importen af sprængstof o. l., som i 1874-76 i årlig gennemsnit kun beløb sig til ca. 114.000 kr., men i 1911–13 var

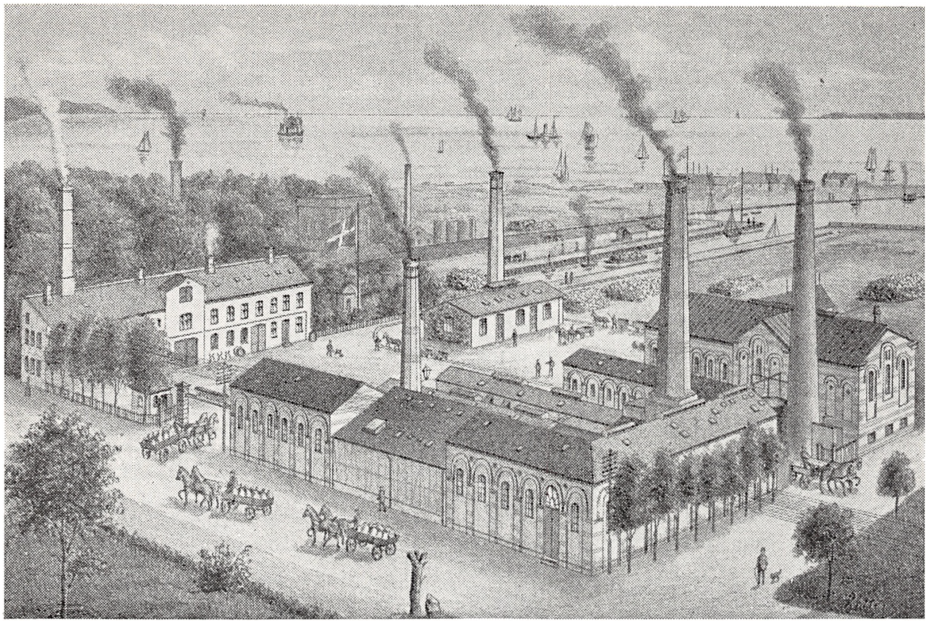

Fabrikken »Øresund« på Strandboulevarden i København.
N. Malmgren: Danmarks industrielle Etablissementer, I, 1888, XXXVI.

steget til 873.000 kr. Hærens krudtværk, som ved periodens slutning var den eneste ammunitionsfabrik i landet, var således langtfra i stand til at imødekomme efterspørgselen. Det samme var tilfældet med medicinalvarefabrikerne. Af større fabriker indenfor denne branche fandtes vistnok gennem hele perioden kun to, nemlig Alfred Benzons farmaceutiske fabrik i København og G. Lotzes fabrik i Odense, som var grundlagt i henholdsvis 1862 og 1860. Disse har tilsyneladende langtfra kunnet imødekomme efterspørgselen, thi af »vegetabilske apotekervarer« udgjorde importen 1911–13 467.000 kr. i årlig gennemsnit, medens eksporten var forsvindende.

Indenfor den stærkt sammensatte gruppe »Diverse kemiske artikler« er der god grund til at fremhæve en enkelt vare: Kalcineret soda, som herhjemme blev anvendt som råstof for en fabrikation af krystalsoda. Importen af kalcineret soda beløb sig for 1911–13 i årlig gennemsnit til 876.000 kr.

Den hjemlige sodafabrikation var af gammel dato. Den første egentlige sodafabrik, fabriken Øresund i København, blev oprettet allerede i 1859, og fremstillingen hvilede på professor Julius Thomsens patent af 1853; grønlandsk kryolit blev anvendt som råstof. Fabriken blev i 1869 for 80.200 rd. købt af den kendte tekniker G. A. Hagemann samt Vilh. Jørgensen, en svoger til C. F. Tietgen. Men såvel den hidtidige almindelig anvendte metode

for sodafabrikation, Leblancs proces, som Julius Thomsens kryolitmetode blev fra 1870'erne udsat for en ødelæggende konkurrence, da belgieren Ernest Solvay i 1863 patenterede den s. k. ammoniakmetode. Resultatet af den nye produktionsproces blev en stærkt forøget konkurrence og et hidtil ukendt prisfald. I 1873 havde sodapriserne ligget på op til 7 kr. pr. 100 pd., i 1876 var prisen faldet til 3 kr. Øresund var ude af stand til at konkurrere til disse priser og måtte indstille produktionen 1876–78; den blev senere genoptaget, men sodafabrikationen var herefter blot en biting for fabriken, og den blev definitivt opgivet i 1894 [6].

Der blev i Danmark vistnok kun gjort et enkelt forsøg på sodafabrikation efter ammoniakmetoden. Initiativtageren var ålborgenseren Thorvald Schmidt, som det lykkedes at interessere direktøren for Ålborg Discontobank, L. W. Sass, for en plan om at rejse en fabrik for såvel gødnings- som råsodafabrikation; selskabet firma-anmeldtes i begyndelsen af 1875 med den efter tidens forhold meget betydelige aktiekapital på 800.000 kr.; som hovedinteressenter stod direktør Sass og Ålborg Discontobank. Det var formentlig halsløs gerning at forsøge en sodafabrikation af denne art i Danmark, hvor ikke blot kul- men også saltimporten var beskattet – den sidste med 0,4 sk. pr. pd. Salttolden blev ganske vist ophævet ved lov af 12/4 1878, såfremt saltet anvendtes til fabrikation af soda, men samme år fallerede fabriken i Ålborg og kom ikke mere i gang [7].

Den ovennævnte toldlettelse af 1878 gav ikke anledning til nye eksperimenter. Derimod opstod der i den følgende tid adskillige fabriker til fremstilling af krystalsoda på grundlag af importeret råsoda. Pioneren var vistnok ovennævnte Thorvald Schmidt, der anlagde en fabrik i København; men han blev hurtigt fulgt op af andre, idet selve fabrikationsprocessen, som bestod i at opløse råsodaen i vand og derefter afkøle sodaluden, var såre simpel. Det udvundne krystalsoda indeholdt 63 pct. vand, hvilket er forklaringen på, at denne artikel kunne klare sig i konkurrencen med udlandet [8].

I 1889 solgte Thorvald Schmidt sin virksomhed til kolonialfirmaet Styhr & Kjær, som i de følgende år dels gennem køb af konkurrerende virksomheder, dels gennem prisaftaler søgte at dæmme op for konkurrencen [9]. I 1896 overgik dette firmas fire fabriker i København, Odense, Århus og Ålborg til A/S Sodafabrikerne, med en aktiekapital på 350.000 kr., som successivt blev udvidet til 600.000 kr. i 1902 [10]. Selskabet udstrakte allerede i 1896 sine interesser til det øvrige Skandinavien, idet det i dette år anlagde en filial i Landskrona, senere en fabrik i Malmø og Christiania [11].

Gennem nybygninger i København og moderniseringer i provinsen lyk-

kedes det selskabet at sikre sig en stadig mere dominerende stilling indenfor krystalsodaproduktionen. I begyndelsen af 1900–tallet var landet fuldstændig selvforsynende med krystalsoda, og af en hjemlig produktion på ca. 18,5 mill. kg i 1905 og 20,4 mill. kg i 1913 faldt i 1905 ca. 3/4 og i 1913 omkr. 9/10 på A/S Sodafabrikerne [12]. Desuden optog sodafabrikerne en produktion af knæksoda, glaubersalt samt fra 1905 af boraks og borakssyre, hvormed landet hidtil var blevet forsynet navnlig fra Tyskland [13].

Idet vi atter vender tilbage til tabel 3, kan vi konstatere, at værdien af gødningsimporten mellem 1874–76 og 1911–13 steg fra et årligt gennemsnit af ca. 2,5 mill. til 16,6 mill. kr., altså med ca. det syvdobbelte, skønt de indenlandske fabriker i dette tidsrum havde en stærk forøget afsætning. Denne produktion skal behandles nærmere i det følgende.

Det fremgår ligeledes af tabel 3, at gummivareimporten indenfor samme tidsrum steg fra et årligt gennemsnit på 276.000 kr. til 5,8 mill. kr. Det var fremfor alt cyklens fremkomst og større udbredelse, som betingede denne kraftige importstigning. Af de 5,8 mill. kr. import 1911–13 faldt nemlig de 4,1 mill. på cykeldæk o. l.; af andre større poster er der grund til at anføre galocher til en værdi af 589.000 kr. Den indenlandske gummivareproduktion var indtil slutningen af 1800-tallet af beskedent omfang og var i sin fremvækst hæmmet af 1863-toldloven, som beskattede såvel råvaren som de færdige produkter uden lærred med samme toldsats: 5 sk. pr. pund eller 21 øre pr. kg. Denne toldbestemmelse var sikkert medvirkende til at de første egentlige gummivarefabriker blev oprettet så sent som i 1896. Det drejede sig dels om Skandinavisk Gummikompagni i Odense med en aktiekapital på 100.000, senere udvidet til 200.000 kr., dels om A/S De forenede Gummi- og Luftringefabriker, Schiønning & Arvé i København.

Denne sidste fabrik blev stiftet i 1896 med en aktiekapital på 200.000 kr., som vistnok var fordelt på få hænder; i alle tilfælde blev bestyrelsen, som foruden af grosserer Max Lewig og sagfører H. P. Hansen bestod af den i mangfoldige bestyrelser indvalgte vekselerer J. S. Monies, valgt på livstid [14]. Selskabet producerede i starten hovedsagelig tekniske gummivarer, men hovedproduktionen kom senere til at bestå af cykeldæk og -slanger [15]. Fabriken, der indtil 1899 intet udbytte gav, udviklede sig snart til at blive landets førende gummivarefabrik og kunne år efter år betale aktionærerne pæne dividender [16]. I 1906 udvidedes aktiekapitalen med 50 pct. til 300.000 kr.

Under forhandlingerne om den nye toldlov hævdede selskabet, at en nedsættelse af beskyttelsen, navnlig for gummi med lærred, ville udsætte fabriken for en aldeles tilintetgørende konkurrence fra de tyske fabriker. »Vi ville meget værdsætte«, tilføjede selskabet i sit memorandum til rigsdagen, »at der

kunne gives os lejlighed til ved personlig konference at belyse nævnte forhold, der for os ganske tilsvarer Hamlets berømte replik: »To be or not to be, that is the question«« [17].

Ved toldloven af 1908 blev import af rågummi og gummi i plader toldfri; for gummifodtøj, cykeldæk o. l. blev tolden reduceret fra 66 2/3 øre til 50 øre pr. kg og andre gummivarer i forbindelse med manufakturstof fra 66 2/3 øre til 16 øre pr. kg. Toldloven kom trods alle mørke forudsigelser ikke til at skade De forenede Gummi- og Luftringefabriker, som havde foreslået en told på 50 øre pr. kg for gummi uden lærred og 1 kr. for gummivarer med lærred [18]. Aktiekapitalen blev mellem 1906 og 1913 successivt udvidet fra 300.000 til 1 mill. kr. [10], og mellem 1909–10 og 1912–13 udbetaltes dividender, som svingede mellem 9 pct. og 12 pct. Til trods for denne virksomheds stærkt udvidede produktion var den danske gummiindustri dog, som det fremgår af den ovenfor givne fremstilling, langt fra at kunne dække det danske markeds behov. For 1913 angiver produktionsstatistikken den indenlandske gummivareproduktion til knap 1,7 mill. kr., hvoraf rundt regnet 10 pct. eksporteredes, medens importen beløb sig til 6,3 mill. kr. En så vigtig artikel som galocher o. l. blev udelukkende importeret fra udlandet.

I væsentlige henseender blev Danmark således i perioden 1870–1914 i stigende omfang afhængig af udlandet m. h. t. forsyning af tekniske og kemiske artikler. Dog lykkedes det landet på visse områder at oparbejde enkelte eksportindustrier af ikke ringe betydning. Det er ovenfor nævnt, at eksporten af vegetabilske olier i årlig gennemsnit for 1911–13 beløb sig til 3,1 mill. kr.; hvor relativ stor betydning denne eksportgren havde, fremgår af tabel 3, idet eksporten af alle de her nævnte varegrupper i 1911–13 i årlig gennemsnit beløb sig til ca. 3,6 mill. kr. Den vigtigste artikel blandt de i tabellen anførte varer var osteløbe, som alene lagde beslag på lidt over en million kr. Af andre vigtigere eksportvarer indenfor denne gruppe kan anføres smør- og ostefarver til en værdi af 275.000 kr., glycerin til et beløb af 322.000 kr., kasein til et beløb af 479.000 kr. Af andre eksportprodukter indenfor den tekniske og kemiske industri, som ikke omfattes af tabel 3, er der navnlig grund til at hæfte sig ved to varer: galvaniske elementer og kryolit, som begge blev eksportartikler af væsentlig betydning.

Tørelementfabrikationen tog sin begyndelse med grundlæggelsen af Hellesens & Ludvigsens elementfabrik i 1877, senere kaldet Hellesens Enke & V. Ludvigsen. Det var V. Ludvigsen, som i praksis bandt den flydende elektrolyt, så der fremkom et helt lukket, udvendig tørt element; det fandt hurtigt indpas ved telegraf og telefon. Fabriken forblev den eneste større virksomhed i sin art i landet [20], og dets produktion var fortrinsvis indstillet på

eksport. 1911–13 udførtes i årlig gennemsnit for næsten 1 mill. kr. eller over 3/4 af produktionen [21].

Af de tre vigtigere produkter, som fremkom ved bearbejdelse af kryolitten: soda, lerjord og fluspat, lagde fabriken Øresund som tidligere nævnt oprindelig hovedvægten på soda, fra 1870'erne på de øvrige produkter; lerjorden fandt en overgang anvendelse i gødningsindustrien, fluspaten i glasproduktionen [22].

En ny tid oprandt imidlertid for fabriken, da kryoliten fra slutningen af 80'erne fandt anvendelse som hjælpestof indenfor aluminiumsindustrien, og da fabriken i 1890 havde sikret sig eneret på afsætning af kryolit i Europa. Hovedprocessen på fabriken ver herefter rensning af kryolit, og den altovervejende del blev eksporteret [23]. I 1911–13 beløb udførselen af renset kryolit sig til næsten 2,8 mill. kr. i årlig gennemsnit, importen af råkryolit beløb sig for 1913 til 847.000 kr., så forædlingsværdien var sandsynligvis større, end man på forhånd skulle have ventet.

Blandt de vigtigere eksportartikler er der endelig grund til at nævne danske films. I 1906 grundlagdes selskabet Nordisk Filmkompagni med en aktiekapital på 24.000 kr.; det skulle snart vise sig, at der her var tale om et gyldent initiativ. Selskabet blev året efter overtaget af Ole Olsen, men overgik i 1911 atter til et aktieselskab med en aktiekapital på 450.000 kr., som året efter blev udvidet til 2 mill. kr. Eksporten af film udgjorde i 1912 det kæmpemæssige beløb af 6 mill. kr. I det første regnskabsår [24] gav selskabet et udbytte på 60 pct., i det næste på 33 pct. [25].

Efter denne korte gennemgang af de almindelige udviklingslinier skal vi i de følgende afsnit give en noget mere indgående redegørelse for de udfra et beskæftigelses- og produktionssynspunkt tre vigtige brancher: olie-, tændstik- og gødningsindustrien.

Olieindustrien

Årene omkr. 1870 var vidne til gennemgribende ændringer for de danske fabriker til fremstilling af olier til teknisk brug. Disse fabrikers speciale var produktion navnlig af hør- og rapsolie; den første anvendtes fremfor alt til sæbefabrikation og fernisfremstilling samt indenfor malervareproduktionen, den sidste fortrinsvis til belysningsolie. Disse fabriker havde hidtil arbejdet på grundlag af indenlandske råstoffer, hør- og rapsfrø, men i årene omkr. 1870 svigtede de indenlandske frøforsyninger, og i løbet af ganske få år måtte industrien indstille sig på at importere så at sige hele sit råvareforbrug fra udlandet. Mellem 1871 og 1881 reduceredes hørarealet med 60 pct., fra

8600 til 3500 td. land. I 1888 var det samlede hør- og hampeareal blot 1300 td. land [26]. Indskrænkningen af rapsarealerne var ikke mindre drastisk. Fra godt og vel 28.000 tønder land i 1866 faldt arealet til godt 3000 i 1871 og 2000 tønder i 1881 [27]. Medens landet ifølge den officielle statistik havde haft en overskudseksport på ca. 79.000 td. raps og ca. 11.000 td. hørfrø i 1866–67, var der i 1870–71 tale om en overskudsindførsel på henholdsvis 8.600 td. raps og 40.000 td. hørfrø [28]. Året efter hævdede oliefabrikanterne, at det var en aldeles forsvindende mængde hørfrø, der avledes her i landet, og industriens råmateriale måtte derfor så godt som udelukkende indføres fra udlandet [29]. 10 år senere, i 1881, anførte fabrikanterne, at raps, hørfrø, dodder og hampefrø ikke for tiden dyrkedes i landet [30].

Denne udskiftning af råstofbasis blev i årene o. 1870 fulgt af en radikal produktionsomlægning som følge af petroleumsimporten. Den første ladning petroleum skal være kommet til landet i 1861 [31] og havde ifølge oliefabrikanternes udsagn allerede i begyndelsen af 70'erne næsten ganske fortrængt rapsolien som belysningsmiddel. Ifølge de samme fabrikanter havde oliemøllernes produktion hidtil haft sit tyngdepunkt i rapsoliefremstillingen, men måtte efter petroleums fortrængen af denne belysningsolie lægge hovedvægten på linolieproduktionen; denne var tidligere en biting, men nu [32] en ligefrem livsbetingelse [33]. Denne udvikling var så meget mere uheldig, som rapskagerne, der fremkom som biprodukt ved oliefremstillingen, fra 1860'erne var et af landmændene eftertragtet foder; derimod var det i lange tider umuligt at sælge hele produktionen af hørfrøkager, eller linkager, som de kaldtes, i indlandet, idet de fortrinsvis brugtes til kvægfedning. Endnu i 1880–82 var forbruget af linkager under halvdelen af den hjemlige produktion, skønt landet var blevet storimportør af oliekager, hvad nærmere skal påvises i en senere sammenhæng [34].

På trods af de radikalt ændrede produktionsvilkår gik 1870'ernes gründerperiode ikke sporløst hen over olieindustrien. Til de i 1870 6 eksisterende fabriker: P. C. Olsen og Jacob Holm & Sønner på Christianshavn, Carl Petersens Oliemølle i København, Holmblads på Amager samt en oliemølle i Odense og Århus [35], fremkom i begyndelsen af 1870'erne to nye: Odense Oliemølle samt Århus Palmekærnefabrik [36]. Denne sidste, hvis produktion fortrinsvis var indrettet på fremstillingen af foderkager, skal senere omtales. Af senere nygrundlæggelser skal i denne sammenhæng nævnes en oliemølle, som i 1881 blev oprettet af sæbefabrikant Blumensaadt i Odense samt en mølle i Ålborg i 1891 [37].

Et indtryk af disse oliemøllers produktion er det muligt at danne sig på grundlag af handelsstatistikken, idet råstofferne som anført allerede fra

1870'erne så godt som udelukkende blev indført fra udlandet. Vi henviser i denne forbindelse til følgende tabel 4, hvor der er redegjort for den gennemsnitlig årlige import af hør-, raps- og hampefrø.

Tabel 4.

Import af hørfrø, raps- og hampefrø
i årlig gennemsnit
(tons)

	Hørfrø	Rapsfrø	Hampefrø
1874–76	6960	2810	
1906–08	22.730	2640	200
1911–13	13.230	2820	400

Der kan måske indledningsvis være grund til at gøre opmærksom på, at denne tabel sandsynligvis giver et ret pålideligt billede af råvareforbruget for de oliefabriker, der fremstillede olier til teknisk brug. Ifølge en opgørelse af oliefabrikanterne anvendte disse fabriker i gennemsnit for 1905–07, 28.000 tons frø [38], ifølge tabellen ca. 25.500 tons. Der kan også i forbindelse med det overfor anførte være grund til at understrege, hvilken ringe og med tiden stort set stadig formindsket rolle rapsfrøene havde for produktionen. Tabellen giver i øvrigt holdepunkter for at anslå produktionsforøgelsen mellem 1874–76 og 1906–08 til mellem 150 og 200 pct. Der er næppe tvivl om, at denne produktionsforøgelse i hvert fald til tider medførte en stigende konkurrence mellem de indenlandske fabriker med deraf følgende prisfald på de færdige produkter. Denne stigende konkurrence søgtes fra fabrikanternes side imødegået dels gennem prisaftaler, dels gennem opkøb af konkurrerende virksomheder.

Det første af os kendte eksempel på en prisaftale mellem oliefabrikanterne stammer fra året 1879. På Fredens Mølles generalforsamling [39] i 1880 hævdedes det, at der var indgået en overenskomst mellem fabrikanterne, som havde været medvirkende til at forbedre rentabiliteten [40]. Denne aftale har næppe været af længere varighed, i alle tilfælde omtales den ikke i de følgende generalforsamlingsreferater. I begyndelsen af 1900-tallet hører vi atter om prisoverenskomster mellem oliefabrikanterne. Disse indledtes mellem fire københavnske fabrikanter i 1906, omfattede i 1907 samtlige 7 firmaer, som fremstillede raps- og linolie, og førte i 1908 til, at de to mindste fabriker blev nedlagt [41]. De resterende 5 oliemøller indgik et produktionskartel og fordelte produktionen indbyrdes efter bestemte regler [42].

Forsøget på at samle en større del af landets oliemølleindustri under samme firma udgik fra A/S Odense Oliemølle; ved sammenslutning med et sæbesyderi i Odense i 1879 var aktiekapitalen på kun 50.000 kr., men blev i de følgende år successivt bragt op på 150.000 kr. I 1896 erhvervede virk-

somheden for 200.000 kr. Carl Petersens oliemølle i København og udvidede ved samme lejlighed aktiekapitalen til 500.000 kr.

I de følgende år erhvervedes i hurtig takt flere oliemøller og sæbefabriker, i 1898 således den oliemølle, der var blevet anlagt af Blumensaadts sæbefabrik i Odense, i 1908, 1910 og 1912 Holmblads, Køge og Ålborg oliemølle, som helt eller delvis nedlagdes; desuden erhvervedes i tiden før 1914 Chr. Loehrs sæbefabrik i Fredericia [43] og Hagens sæbefabrik i Helsingør [44]. Aktiekapitalen voksede fra de 500.000 i 1896 til 1½ mill. i 1912; firmanavnet ændredes i 1908 til Danske Oliemøller og Sæbefabriker A/S [45]. Der er næppe tvivl om, at dette selskab i kraft af sin dominerende stilling – allerede i 1902–03 har det formentlig forarbejdet ca. 1/3 af de oliefrø, som anvendtes til fremstilling af tekniske olier [46] – har haft en afgørende indflydelse på de ovenfor omtalte kartelliseringsforsøg.

Kartelliseringsbestræbelserne blev sandsynligvis fremskyndet af toldlovsforhandlingerne i årene før 1908. Toldforslaget gik ud på en nedsættelse af olietolden på raps- og hørfrøolie fra 8,33 til 6 øre pr. kg. Efter oliemøllernes opfattelse ville gennemførelsen af dette forslag få katastrofale virkninger for industrien, og det fremkaldte i øvrigt en indigneret protest fra oliemøllerne. På et meget løst beregningsgrundlag [47] fastslog de i en skrivelse til rigsdagen, at den foreslåede toldnedsættelse for fabrikanterne som helhed ville medføre et årligt underskud på 70.000 kr. De endte med at fremsætte en utilsløret trusel om i tilfælde af toldlovforslagets vedtagelse at overflytte industrien til en tysk østersøhavn. »Det er med blandede følelser«, hed det, »at vi begynder at ruste os til det værste, thi vi er dog danske og vil helst vedblive med at være det« [48].

Ved toldloven af 1908 forblev hampeolie som tidligere fri for toldafgifter, raps- og hørfrøolie blev sat til en afgift på 7 øre og andre vegetabilske olier til 5 øre pr. kg. Oliemøllernes frygt for toldreduktionen var ikke ubegrundet.

Det fremgår af den ovenfor givne tabel 4, at der efter 1908 sandsynligvis var tale om en væsentlig nedgang i produktionen [49].

Det ville unægtelig være af interesse at oplyse, i hvor vidt omfang olieindustrien var i stand til at selvforsyne landet med tekniske olier i dette tidsrum. Dette lader sig imidlertid ikke gøre. Før 1891 blev olie- og petroleumsimporten anført under samme position, og først efter 1908 bliver de tekniske olier udskilt som en særlig gruppe. Men i 1913, som vel at bemærke var et år med en betydelig produktion [50], var landet så at sige selvforsynende med fernis-, hørfrø-, raps-, og hampefrøolie. Udførselen var ganske ubetydelig [51].

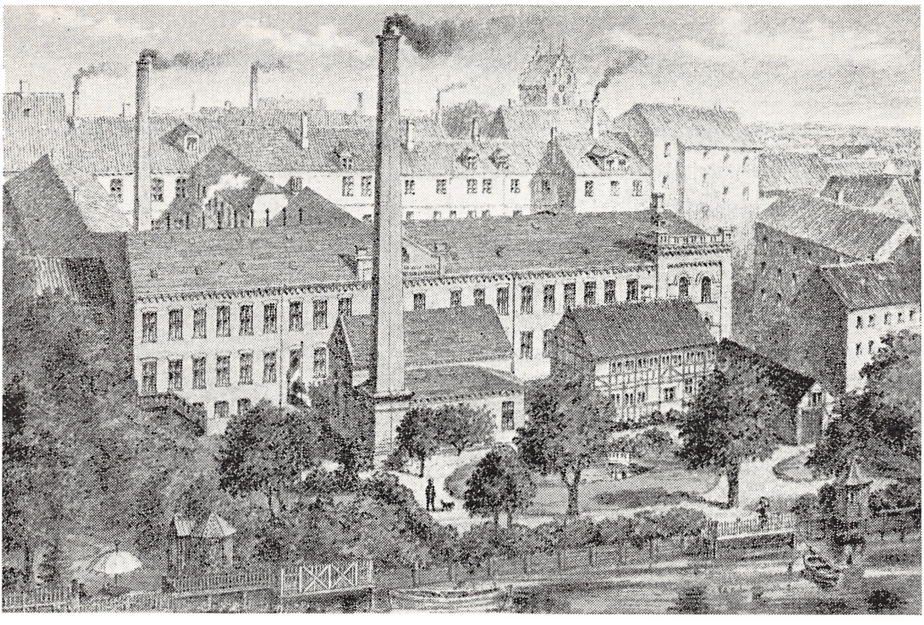

N. N. Blumensaadts fabrikker på Nedergade i Odense. Grundlagt 1835.
N. Malmgren: Danmarks industrielle Etablissementer, II, 1889, LXXVI.

En væsentlig del af den tekniske olie blev anvendt indenfor sæbeindustrien, enten af oliemøllerne selv til fabrikation af blød sæbe eller af de ret talrige sæbefabrikanter. Et kort rids af sæbefabrikernes udvikling kan derfor anses for naturligt. I følgende tabel er givet en oversigt over sæbefabrikernes antal, arbejdskraftens samt den mekaniske krafts størrelse ved de forskellige industritællinger.

Tabel 5.

Parfume-, sæbefabriker og sæbesyderier

	1872	1897	1906	1914
Antal bedrifter.....	17	25	21	23
Antal arbejdere....	190	370	410	550
Antal mek. bedr....		13		21
Antal h.k.....		109		597

Det vil bemærkes, at antallet af fabriker efter 1897 stort set er stationært, og at næsten alle fabriker i 1914 havde fået indlagt mekanisk kraft. Blandt de i 1872 eksisterende 17 fabrikanter er der grund til i denne forbindelse at fremhæve to, N. N. Blumensaadt i Odense og C. L. Aggerbeck i Horsens, som begge var pionerer m. h. t. fremstillingen af pillerede, d. v. s. maskinforarbejdede sæber; de anskaffede maskiner hertil i 1867 [52].

Fabrikerne lå i hvert fald i tiden fra omkr. århundredskiftet i indbyrdes hård konkurrence, i 1900 likviderede således Blumensaadt i Odense [53], i 1912 standsede A/S De forenede Sæbefabriker, som var stiftet i 1896 ved sammenslutning af tre virksomheder [54], og samme år J. Hagens fabrik i Helsingør, som derefter overtoges af Danske Oliemøller og Sæbefabriker [55]. I Dansk Industriberetning omtales gang på gang den skarpe konkurrence mellem sæbefabrikanterne; først i 1910 synes denne at være resulteret i en prisoverenskomst mellem de betydeligste fabrikanter [56].

Der skal sluttelig gives en oversigt over import og eksport af sæber og vaskemidler.

Tabel 6.

Import og eksport af sæbe og vaskemidler
i årligt gennemsnit
(i tons)

	Import		Eksport	
	Toiletsæbe	I øvrigt	Toiletsæbe	I øvrigt
1874–76.....	0,4	83,2	1,3	30,8
1906–08.....	13,3	1312	10,0	217
1911–13.....	23,2	1536	23,7	255

Det vil bemærkes, at landet i hele perioden stort set var selvforsynende m. h. t. toiletsæber, medens derimod importen af andre sæber og vaskemidler var stærkt stigende. Denne importstigning skyldtes fremfor alt, at de danske fabriker ikke kunne tilfredsstille efterspørgselen efter sæber til teknisk brug samt vaskemidler [57].

Som ovenfor anført blev I/S Århus Palmekærnefabrik grundlagt i året 1871. Denne nygrundlagte fabrik, som først kom i kontinuerlig drift jan. 1874, var den første i sin art i landet; fabrikationsvirksomheden var nemlig baseret på produktion af oliekager, ikke på produktionen af olie [58]. Baggrunden for denne nye fabrikationsgrens fremkomst vil med stor tydelighed fremgå af følgende tabel, som giver en oversigt over importen og eksporten samt forbruget af oliekager i Danmark [59].

Medens Danmark før 1860'ernes midte havde haft et betydeligt eksportoverskud af oliekager, ændredes dette forhold herefter radikalt, og importoverskuddet steg i hurtigt tempo [60].

Tabel 7.

Import, forbrug og udførsel af oliekager
i årligt gennemsnit
(mill. kg)

	Import	Forbrug af indenlandske kager	Samlet forbrug	Udførsel
1866–70.....	2,1	?	?	1,6
1871–75.....	10,2	?	?	4,2
1876–80.....	16,3	?	?	3,1
1881–85.....	27,9	7,1	35	2,0
1886–90.....	58,4	?	?	2,4
1891–95.....	79,6	12,5	92,1	2,3
1896–1900.....	147,4	14,0	161,4	2,5
1901–05.....	322,3	17,3	339,6	3,3
1906–10.....	434,9	24,3	459,2	2,8
1911–13.....	540,6	44,3	584,9	16,0

Interessentskabet, der ville udnytte denne nye konjunkturudvikling, var et dansk-hamborgsk fællesforetagende. Interessentskabskapitalen var 100.000 rd. fordelt over 40 andele à 2500 rd. Blandt interessenterne bemærker vi H. Pontoppiden & Co. (Hamborg) med 6 andele, hans svigersøn A. Kieler med 1 andel, Hans Broge, Århus med 2 andele samt firmaet Adler, Wulff & Meyer, Århus, som havde taget initiativet til fabrikens grundlæggelse, med 2 andele. Størstedelen af interessentskabskapitalen var i øvrigt på århusianske hænder [61].

Da vi er i den heldige situation, at selskabets arkiv er bevaret, skal vi i det følgende, på grundlag af regnskaberne, forsøge at give et kort overblik over firmaets udvikling foreløbig til 1890.

Vort kendskab til finansieringsvilkårene for industrien i 1870'erne er overordentlig sparsom, og der kan derfor være grund til at fremdrage visse karakteristiske træk for finansieringen af Århus Palmekærnefabrik, skønt de finansieringsformer, som her anvendtes, sandsynligvis langt fra var typiske. Som anført var I/S kapitalen 200.000 kr.; fabriksanlægget kostede 260.000 kr., medens driftskapitalen i de første år udgjorde mellem 300.000 og 400.000 kr. Ved generalforsamlingen i 1875 ansloges den nødvendige låntagning til 400.000 kr. og den var ultimo dec. 1875 faktisk 381.400 kr., altså ca. 65 pct. af den samlede arbejdende kapital. Det fremgår ikke med sikkerhed af regnskaberne, hvem der ydede disse lån, men der er grund til at antage, at en væsentlig del af kreditten i de første år ydedes som kortfristet långivning dels af Jysk Handels- og Landbrugsbank dels af vareleverandørerne; efter de første års forløb blev kreditten, stadig i form af kortfristet långivning, fortrinsvis

Århus Palmekærnefabrik 1871, set fra det nuværende Jægergårdsgade.
Aarhus Oliefabrik A/S, 1930, s. 7.

ydet af firmaet H. Pontoppidan & Co. i Hamborg[62]. Interessentskabet udviklede sig imidlertid ret hurtigt til i overvejende grad at blive selvfinansierende – mellem 1881 og 1888 udgjorde den lånte kapital kun mellem 0 og 3,3 % af de samlede passiver, men steg herefter i 1889 og 1890 til at udgøre henholdsvis 21,5 % og 33,5 % af bruttokapitalen; forøgelsen skyldtes fremfor alt et forskud på 400.000 kr. ydet af interessenterne.

Som anført blev Århusfabriken anlagt med det mål for øje at producere oliekager til det danske landbrug. For at give et vist indtryk af produktionens størrelse gengives i følgende tabel en oversigt over fabrikens salg i 1875 og 1885.

Tabel 8.

Århus Palmekærnefabriks salg i 1875 og 1885
(i pund)

	1875		1885	
	Indland	Udland	Indland	Udland
Palmekærneolie . .	101.672	1.526.245	111.262	
Kokosolie	177.433	934.986	544.775	49.668
Kochinolie			47.149	2.177
Palmekager	2.495.032			
Kokoskager	629.120			

I 1875 blev hele oliekageproduktionen afsat i indlandet, medens den udvundne olie fortrinsvis eksporteredes, i øvrigt navnlig til Rusland. I produktionsstatistikken for 1885 findes ingen oplysninger om oliekagesalget, men det fremgår med tydelighed af tabellen, at produktionen var gået stærkt tilbage, og at det stærkt forminskede oliesalg fortrinsvis fandt sted til indlandet. Landbrugskrisen i 1870'ernes slutning fjernede så at sige grundlaget for fabrikens eksistens. Vi kan i denne forbindelse oplyse, at importen af oliekager mellem 1876 og 1878 faldt fra 40,4 til 16,5 mill. pd. På generalforsamlingen 10/2 1878 blev det anført, at der p. g. a. bøndernes pengetrang havde fundet en betydelig lageropsamling sted hos købmændene, og at en fortsat drift sandsynligvis ville vise sig urentabel.

Denne afsætningskrise skulle komme til at indlede et nyt afsnit i interessentskabets tilværelse, idet der i 1879 blev truffet beslutning om at rejse en ny fabrik i Libau, guvernement Kurland i Rusland. En del maskiner og inventar blev overflyttet til den nye virksomhed fra Århus, som således blev lammet i sin produktionsvirksomhed.

Dette nye initiativ skulle vise sig at blive overordentlig lykkeligt for interessentskabet. Et vist indtryk af udviklingen både før og efter Libaufabrikens anlæg vil man få af følgende oversigt, som er opstillet dels på grundlag af de regnskaber, som ved årets begyndelse blev forelagt generalforsamlingen, dels på grundlag af denne forsamlings resolutioner m. h. t. afskrivninger, udbyttefordeling m. v.

Der kan måske indledningsvis være grund til at anføre, at det faktum, at regnskaberne i visse år ikke fremviser overskud, ikke nødvendigvis siger noget om virksomhedens rentabilitet, idet investeringerne i stort omfang synes at være foregået over omkostningskonto; herved opnåede man dels, at investeringen straks blev afskrevet, dels at overskuddet blev reduceret [63]. Subsidiært kunne manglende udbyttebetaling skyldes ønske om at forøge I/S kapitalen. Denne, der i periodens løb forøges fra 200.000 til 800.000 kr., suppleredes nemlig aldrig gennem nye indbetalinger, men forøgedes udelukkende ved nedpløjning af gevinsten. Vi kan som eksempel anføre året 1886, hvor der ingen udbytteudbetaling fandt sted, men hvor interessentkapitalen forøgedes til det dobbelte, fra 400.000 til 800.000 kr. Denne forøgelse fandt sted på følgende måde: af overskuddet for 1886, i alt 205.182 kr. overførtes 200.000 kr. til kapitalkontoen, resten til saldo for tabs- og vindingskontoen; desuden overførtes til kapitalkontoen 100.000 fra reservefonden samt 100.000 fra tabs- og vindingskontoen fra 1885, altså i alt 400.000 kr. [64].

Selvom den her anførte praksis gør en vurdering af det i tabel 9 opstillede regnskabsmateriale særdeles vanskelig, er det dog på baggrund af vor

Tabel 9.

	Anlægskonto Århus	Indest. i Libau	Afskrivn. på Århusf.	I/S kapital	Reserver	Netto-overskud fra Århus	Udbetalt udbytte	i % af I/S kap.
1873.....	128.000			200.000				
1874.....	257.000			»		7.200	7.000	3½
1875.....	232.000			»	8.300	8.000	0	0
1876.....	220.000			»	76.700	88.400	20.000	10
1877.....	261.000		56.000	300.000	67.400	107.000	20.000	10
1878.....	267.000		73.000	»	100.000	90.000	60.800	20
1879.....	267.000		90.000	»	97.500	÷2.500	0	0
1880.....			110.000	»	99.200	1.700	0	0
1881.....	239.000	217.000	127.000	»	132.000	28.300	0	0
1882.....	233.000	278.000	136.000	400.000	100.000	32.600	75.900	19
1883.....	»	285.000	136.000	»	100.000	40.100	147.000	37
1884.....	»	264.000	136.000	»	100.000	24.200	156.500	39
1885.....	»	274.000	136.000	»	100.000	37.800	88.100	22
1886.....	»	351.000	136.000	800.000	0	35.800	0	0
1887.....	»	596.000	166.000	»	0	28.700	112.900	14
1888.....	»	649.000	197.000	»	0	24.100	21.000	2,8
1889.....	234.000	993.000	230.000	»	0	50.500	?	?
1890.....	241.000	1.287.000	244.000	»	0	66.800	360.000	45

øvrige viden tilladt at slutte, at årene 1879 og 1880 var kriseår for selskabet.

I de følgende år koncentrerede selskabet så at sige al sin interesse om den nye fabrik i Libau. Fabriken i Århus, som i 1882 var nedskrevet til et beløb af 100.000 kr., søgtes en overgang solgt, men planerne blev opgivet, efter at rentabiliteten bedrede sig. Dens værdi var i øvrigt i 1890 nedskrevet til 0 kr.

Som nævnt koncentrerede interessentskabets interesse sig om fabriken i Libau. Den kapital, som selskabet investerede her, voksede fra 217.000 kr. i 1881 til næsten 1,3 mill. kr. i 1890. Et blik på tabellens to næstsidste kolonner viser da også, at udbytteudbetalingerne først og fremmest var baseret på Libaufabrikens overskud.

Det er en fristende, men måske uløselig opgave at forsøge på at klarlægge, hvilket udbytte interessentskabet egentlig havde af sit dristige initiativ. Et par holdepunkter kan dog fremføres. For det første må det understreges, at interessentskabskapitalen uden nye indskud voksede fra 200.000 til 800.000 kr. Yderligere, at i løbet af 19 år gav disse oprindelig indskudte 200.000 kr. en dividendeudbetaling på i alt 1.069.000 kr. Endelig fandtes der betydelige skjulte reserver; deres størrelse kan for Århusfabrikens vedkommende fastslås med en vis sikkerhed. Fabriken var som nævnt i 1890 nedskrevet til 0 kr., men ved fabrikens finansielle rekonstruktion i 1891 fik participanterne friaktier for 250.000 kr. Disse må tages med i beregningen, hvis man vil for-

søge på at opgøre interessentskabets finansielle udbytte. Uden overdrivelse kan det hævdes, at der var tale om et blændende økonomisk resultat.

I jan. 1892 ophævedes samarbejdet med Libaufabriken, og en ny strålende æra indledtes hermed for Århus Palmekærnefabrik, som antog navnet I/S Århus Oliefabrik limiteret. Den nye æras baggrund var margarineindustriens fremkomst i Danmark, og det var da også Otto Mønsted, som tog initiativet til at tilpasse Århusfabrikens produktion til de nye afsætningsmuligheder. I sine finansielle aspekter gik ændringen for Århusfabriken ud på, at samarbejdet med fabriken i Libau ophævedes, dog således, at I/S kapitalen på 800.000 kr. skulle henstå i denne virksomhed alene. Interessentskabskapitalen i den nydannede Århus Oliefabrik, hvis produktion alene skulle baseres på forarbejdning af sesamfrø, skulle være 500.000 kr. De gamle interessenter fik frit 40 andele à 6.250 kr.; desuden udstedtes 40 nye på et tilsvarende beløb. Heraf overtog Otto Mønsted de 31. Direktør for det nye selskab blev efter kort tids forløb Fr. Lausen.

For at give et indtryk af produktionsudviklingen gives i følgende tabel en oversigt over fabrikens salg i 1895 og 1905.

Tabel 10.

Salget fra Århus Oliefabrik 1895 og 1905
(i pund)

	1895		1905	
	Indland	Udland	Indland	Udland
Palmekærneolie	11.775			
Kokosolie	706.038	180.280	735.344	90.502
Kochinolie nr. 1	405.519	259.321	66.804	60.732
Kochinolie nr. 2			189.786	64.871
Margarineolie, sesam- og jordnøddeolie	3.273.548	146.445	1.800.091	1.423.175
Sesamolie til tekn. brug	264.657	320.479	128.333	2.153
Div. kvaliteter			33.034	617.741
Kokossmør			1.999.864	3.273.673
Vegetaline			393.877	34.492
Cacaosmør-surrogat			142.320	214.188
Ialt	4.661.537	906.525	5.489.453	5.781.527

Det fremgår af denne oversigt, at fabrikens produktion i løbet af disse ti år udvidedes til ca. det dobbelte, og at der desuden var tale om en gennemgribende ændring af produktions- og afsætningsforholdene. I 1895 spillede afsætningen til udlandet en underordnet rolle, i 1905 udførtes halvdelen af produktionen. Produktionsomlægningen belyses måske bedst ved at anføre, at

Frederik Lausen
(1866-1959).
De danske Byerhverv,
Jylland, 1904, s. 25.

der i 1895 forarbejdedes godt 8 mill. pd. sesamfrø, i 1905 knap 2 mill. pd. Efter 1890'ernes midte gik fabriken i stadig højere grad over til produktion af kokosolie og senere til kokossmør. Mængden af forarbejdet kopra steg fra knap 2,5 mill. pd. i 1895 til godt 11 mill. pd. i 1905. Desuden forarbejdedes i 1905 næsten 9 mill. pd. jordnødder, som var ukendt i 1895. Det fremgår af generalforsamlingsreferaterne, at det først og fremmest var Mønsted, som udfra sit kendskab til margarineindustriens skiftende behov anbefalede denne produktionsændring.

Fabrikens produktion oversteg i 1905 betydelig de indenlandske margarinefabrikers forbrug. Disse anvendte 1905–06 4400 tons vegetabilsk olie, men fabriken producerede ca. 5600 tons, og dens produktion var tilmed stærkt specialiseret [65].

Eksporten gik i 1895 væsentligst til Norge og Sverige, senere vistnok navnlig til Tyskland. Fortjenesten på den eksporterede olie var betydeligt mindre end på den i indlandet afsatte, men eksportbestræbelserne blev energisk fremmet af direktør Lausen, idet en betydelig udførsel ifølge Lausen var den eneste basis for at nå et produktionsomfang, som gav tilstrækkeligt lave stykomkostninger [66].

For at give et indtryk af finansieringsformerne findes i følgende tabel en oversigt over interessentskabets status ultimo 1893, 1898, 1906 samt 30/6 1909.

Tabel 11.

I/S Århus Oliefabrik. Egenkapital og låntagning.

		31/12 1893	31/12 1898	31/12 1906	30/6 1909
	Balance	1.865.000	1.819.000	4.598.000	8.363.000
	Afskrivninger	80.000	534.000	649.000	1.209.000
I	Balance ÷ afskrivninger	1.785.000	1.285.000	3.949.000	7.154.000
	Egenkapital				
	Kapitalkonto	1.000.000	1.000.000	2.000.000	2.000.000
	Reserve	0	0	0	44.000
II	Egenkapital i alt	1.000.000	1.000.000	2.000.000	2.044.000
	Egenkapital i % af I	56%	78%	51%	29%
	Fremmed kapital				
	Kreditforening	0	0	10.000	10.000
	Lån hos interessenter	0	0	0	1.000.000
III	Langfristet lån i alt	0	0	10.000	1.010.000
	Langfristet lån i % af I	0%	0%	0%	14%
	Gevinst- & tabskonto	197.000		286.000	368.000
	Jysk Handels- og Landbrugsbank	167.000	48.000	363.000	1.464.000
	Rembourskreditorer				1.855.000
	(heraf C. Hambro & Søn)				(687.000)
	Diverse kreditorer	270.000	171.000	1.290.000	
	Acceptkonto	151.000	66.000		
	Diverse				413.000
IV	Kortfristet lån i alt	785.000	285.000	1.939.000	4.100.000
	Kortfristet lån i % af I	44%	22%	49%	57%

Der kan måske indledningsvis være grund til at bemærke, at interessentkapitalen i 1893 blev fordoblet til 1 mill. kr. ved nyindskud fra participanterne. I febr. 1902 blev den atter fordoblet, uden at der var tale om nye indskud. Den på generalforsamlingen givne begrundelse herfor var hensynet til de nye skattelove [67].

Som det i sin tid havde været tilfældet med Århus Palmekærnefabrik, var det nystartede interessentskab i høj grad afhængig af fremmed kreditgivning i de første år. Ultimo 1893 var 44 pct. af den arbejdende kapital lånt kapital og påfaldende nok udelukkende kortfristet. Først så sent som i 1905 optages et lån på ca. 10.000 kr. i Ny jysk Købstads Creditforening. Af den kortfristede kredit på 785.000 i 1893 faldt de 167.000 på

Jysk Handels- og Landbrugsbank, 270.000 på diverse kreditorer, som formentlig i en vis udstrækning er identiske med råvareleverandørerne. Afhængigheden af den fremmede kapital blev betydeligt mindre i løbet af 1890'erne. Ultimo 1898 var den fremmede kapitals andel reduceret til 22 pct. Men anlæg af filialer, først i Harburg, senere ved London, fandt sted ved en betydelig gældsætning, hvorunder den lånte kapitals andel voksede til 49 pct. ultimo 1906 og til 71 pct. 30/6 1909. På sidstnævnte tidspunkt havde participanterne forstrakt interessentskabet med et lån på 1 mill. kr., men bortset herfra var der kun tale om kortfristet låntagning. Blandt långiverne bemærkes Jysk Handels- og Landbrugsbank, hvis udlån mellem 1906 og 1909 voksede fra 363.000 til 1.464.000 kr. Blandt rembourskreditorerne i 1909 kan fremhæves C. Hambro & Søn med et beløb på 687.000 kr.

Til belysning af interessentskabets virke, fabrikernes rentabilitet og participanternes dividender giver vi i lighed med tabel 9 og opbygget på samme grundlag følgende oversigt.

Som ovenfor nævnt blev interessentkapitalen i febr. 1902 fordoblet. Det fremgår af oversigten, at denne udvidelse blev muliggjort ved at reducere af-

Tabel 12.

	Anlægskonto Århus	Indestående i Harburg	Indestående i London	Afskrivning på Århusf.	I/S kapital	Reserver	Nettooversk.	Udbet. udbytte	% af I/S kap.
1891..	279.500				300.000[1])				
1892..	»				500.000				
1893..	732.500			79.800	1.000.000		196.600	181.900	18,19
1894..	713.700			157.100	»		72.300	70.100	7,01
1895..	829.100			246.300	»		184.400	164.700	16,47
1896..	856.800			341.500	»		46.600	46.600	4,66
1897..	910.100			459.600	»		15.300	0	0
1898..	985.500			534.400	»		÷23.800[2])	0	0
1899..	1.043.500			609.600	»		121.900	100.000	10
1900..	1.212.200			688.100	»		215.900	135.000	13,5
1901..	1.477.300			12.500	2.000.000		396.300	200.000	20
1902..	1.630.600	112.400		123.300	»		223.600	200.000	10
1903..	1.699.500	444.900		254.300	»		338.100	304.300	15,21
1904..	1.715.600	156.700		383.000	»		150.400	100.000	5
1905..	1.726.300	211.400		515.400	»		232.600	200.000	10
1906..	1.748.700	1.017.500		648.800	»		286.000	200.000	10
1907..	1.762.400	1.573.500	188.100	976.300	»		244.000	200.000	10
1908..	2.043.600	1.705.300	1.538.500	1.128.800	»	43.700	261.200[4])	0	0
1909[3])	2.050.800	2.320.000	1.494.200	1.209.000	»	43.700			

[1]) Heraf 50.000 kr. nyopkrævet.
[2]) Dette beløb mangler i indtjeningen, hvis statutmæssige afskrivninger skal finde sted.
[3]) Gælder kun første halvår.
[4]) Henføres som saldo på tabs- og vindingskontoen.

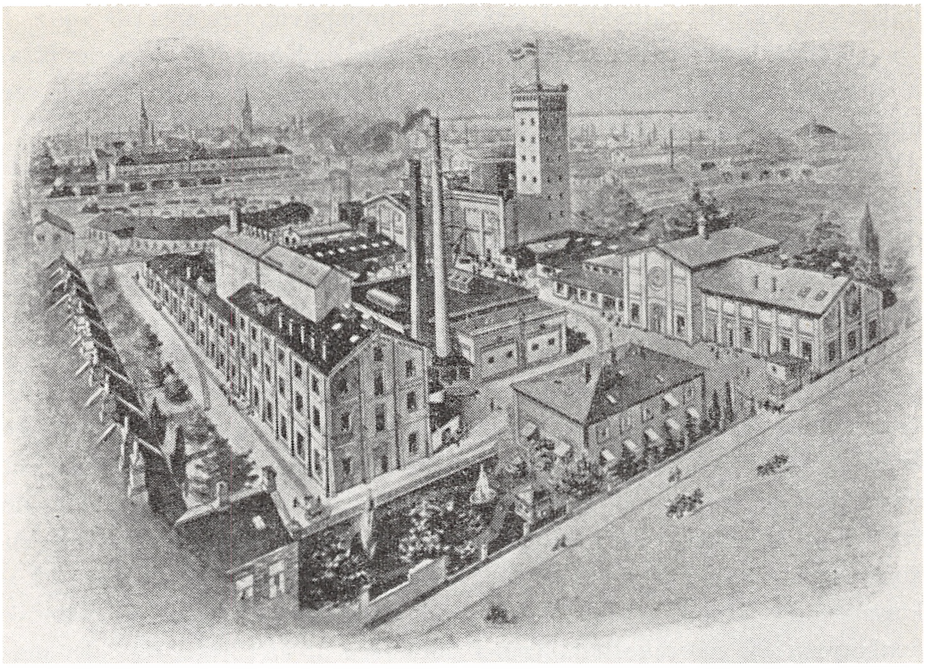

Århus Oliefabrik udvidede stadig sine anlæg i Frederik Lausens direktørtid. Her ses den lige efter århundredskiftet, stadig på pladsen ved Jægergårdsgade.
De danske Byerhverv, Jylland, 1904, s. 24.

skrivningskontoen, der fungerede som en form for reservefond, i alt med ca. 740.000 kr.; desuden blev der af nettooverskuddet – efter at der var udbetalt tantieme – overført 183.000 kr. samt ca. 77.000 kr. fra sidste års tabs- og vindingssaldo.

Det fremgår tydeligt af tabellen, hvorledes anlægget i Århus hurtigt blev udbygget. Fra 1895 til 1905 blev anlægskontoen ca. fordoblet; som påvist ovenfor var der samtidig tale om en fordobling af produktionen.

I 1902 optræder for første gang en konto for interessentskabets indestående i en fabrik i Harburg. Baggrunden for denne fabriks opståen var, at man omkr. århundredskiftet i stigende grad mærkede den tyske konkurrence, samtidig med at eksportmulighederne til dette land blev forringet p. g. a. en beskyttelsestolds indførsel. I sin beretning for første halvår 1902 hævdede direktør Lausen, at en filial i Tyskland, som tidligere havde været ønskelig, nu var en nødvendighed. Allerede samme år blev der indgået en lejekontrakt med E. Pontoppidan, som havde købt en palmekagefabrik i Harburg. Fabrikens navn blev i øvrigt »Oelwerke Teutonia« i reverens for den »opfattelse, som gør sig gældende i Tyskland m. h. t. tysk industri og dennes fortrin fremfor

udlandet«, som det udtrykkes i generalforsamlingsreferatet af 14/8 1902. I 1905 besluttede interessentskabet at købe møllen, og herefter investeredes bl. a. af firmaet meget betydelige beløb i denne fabrik. Ved midten af 1909 var interessentskabets tilgodehavende i fabriken ca. 2,3 mill. kr.

Allerede i 1907 havde man anlagt et forretnings- og salgskontor i London, og i 1908 åbnedes den engelske filial som selvstændigt firma med en deklareret aktiekapital på 25.000 pund sterling og med Århus Oliefabrik som eneste aktionær. Den i dette firma indestående kapital udgjorde ved midten af 1909 næsten 1,5 mill. kr.

Kolonnerne for nettooverskud og udbyttebetaling i forbindelse med degressive afskrivninger giver udtryk for, at slutningen af 1890'erne, hvor produktionen omlagdes til i særlig grad at omfatte kokosolie og smør, var vanskelige år for Århusfabriken. I 1898 var der for første gang tale om et underskud. Det fremgår af generalforsamlingsreferaterne og bestyrkes af oversigten, at årene fra 1904 var præget af en hård konkurrence på det hjemlige marked, en konkurrence som dels skyldtes stigende import fra udlandet, idet tolden på kokossmør blev ophævet i 1902 [68], dels skyldtes fremkomsten af en indenlandsk konkurrent. På generalforsamlingen i slutningen af året 1902 blev det indskærpet interessenterne at udvise den yderste diskretion, idet der var oprettet en konkurrerende fabrik i København [9]. Den virksomhed, der var tale om, kan kun være Københavns Oliefabrik, som af Ø. K. blev anlagt i Glostrup og trådte i virksomhed i 1905. Dens aktiekapital var på 425.000 kr. og produktion beregnet til 9 mill. pd. spiseolie og palmin om året [70].

Allerede i 1905 fremsatte Københavns Oliefabrik forslag om samvirke mellem de to fabriker og foreslog bl. a., at Århus Oliefabrik skulle overtage virksomheden i Glostrup til anskaffelsesprisen og betale med andele i interessentskabet. Først i slutningen af 1909 førte forhandlingerne med Ø. K. til en overenskomst, idet interessentskabet erhvervede samtlige aktier i Københavns Oliefabrik for en kontant sum af 415.000 kr. Erhvervelsen skete ikke i tillid til fabrikens rentabilitet – den indstillede da også virksomheden i 1913 – men man mente at kunne skaffe sig fordele gennem et venskabeligt og intimt samarbejde med Ø. K. [71]. Fr. Lausen anfører i sin pjece om Århus Oliefabrik, at fabriken blev købt på det grundlag, at Ø. K. ikke mere måtte oprette konkurrerende foretagender til Århus Oliefabrik, »men«, tilføjer han, »samme år startede Ø. K. en ny konkurrerende oliefabrik i København under navnet »Dansk Soyakagefabrik«« [72].

For interessenterne blev selskabets virksomhed ikke nogen dårlig forretning. Den faktisk indskudte kapital var fra 1891 til 1893 500.000 kr., herefter 1 mill. kr. I løbet af 19 år fik participanterne i udbytte udbetalt 2.103.000

kr., hvad der må betragtes som et ganske smukt resultat, omend ikke så strålende, som det I/S Århus Palmekærnefabrik havde fremvist. Men for det nye som for det gamle interessentskab gælder det, at en betydelig del af overskuddet var nedpløjet i virksomheden, og at der sandsynligvis fandtes betydelige skjulte reserver. Det synes at fremgå af den salgssum, som participanterne fik, da de i okt. 1910 overførte interessentkapitalen til G. Watson, hovedindehaveren af den store engelske margarinekoncern Maypole Dairy Co. Ltd., London. De modtog ca. 4 gange den faktisk indbetalte kapital på 1 mill. kr., altså ca. 4 mill. kr.[73]. Ved salget gik hele I/S Århus Oliefabriks mangegrenede virksomhed over på engelske hænder.

Århus Palmekærnefabriks forsøg på i 1870'erne at udnytte landbrugets stærkt stigende efterspørgsel efter foderkager til en indenlandsk fabrikation af palmekærnekager mislykkedes, som ovenfor omtalt. Under landbrugets omlægning fra 1880'erne steg importen meget stærkt, som det med tydelighed fremgår af tabel 7, men et initiativ til at udnytte denne omstændighed til anlæg af en fabrik med det hovedformål at fremstille foderkager lod vente på sig. Det var Ø. K., som tog opgaven op. Ved at deltage i oprettelsen af Stettiner Oelwerke A. G. i 1910 og ved samme år selv at anlægge Dansk Soyakagefabrik i København forbandt selskabet på naturlig måde sin handelsvirksomhed med fabriksdrift[74]. Den nyoprettede fabrik i København var en efter danske forhold betydelig virksomhed med en aktiekapital på 600.000, der allerede i 1913 blev udvidet til 2 mill. kr.; dens kapacitet var ved starten 40.000 tons, snart udvidet til 80.000 tons soyabønner årligt[75]. Som nævnt var hovedformålet fabrikation af soyakager, men olieudvindingen blev hurtigt af stor betydning. 1910–11 oprettedes et oliespalteri til udvinding af råglycerin, i 1913 toges et nyt anlæg, som producerede olien ved ekstrahering, i brug. Foruden glycerin fremstilledes spiseolie til margarineindustrien og olie til sæbeindustrien[76]. Om produktionen af soyakager, som hurtigt fandt indpas i landbruget[77], giver tabel 7 et vist indtryk. Det hjemlige forbrug af indenlandske oliekager steg mellem 1906–10 og 1911–13 fra gennemsnitlig 24 til 44 mill. kg, samtidig steg eksporten fra 2,8 til 16 mill. kg årlig.

I den ovenfor givne fremstilling har vi spaltet olieindustrien op i sine forskellige grene: hør- og rapsolieproduktionen, margarineolieindustrien, samt endelig fremstilling af foderkager. Vi vil afslutte denne oversigt med at fremdrage nogle enkelte tal til belysning af den samlede olieindustris udvikling. I fig. 1 illustreres den samlede import af oliefrø til presning mellem 1870 og 1913.

Fig. 1.

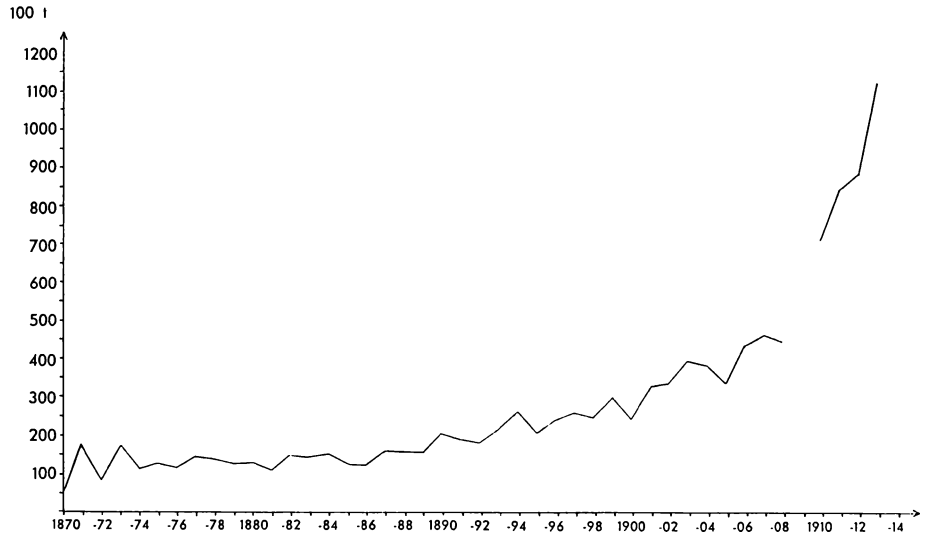

Importen af oliefrø til presning

Det ser herefter ud til, at produktionens størrelse var temmelig stationær indtil omkr. 1890. Herefter indtrådte en meget betydelig og fra 1910 en meget brat stigning. Produktionsforøgelsen efter ca. 1890 må tilskrives såvel lin- og rapsoliemøllerne som den nye margarineolieindustri. Den brat stigende kurve efter 1910 skyldes både Dansk Soyakagefabrik og den forøgede produktion af kokosolie, hvilket tilstrækkelig klart fremgår af nedenstående tabel over frøimporten.

Tabel 13.

Import af frø til oliepresning i årligt gennemsnit (i tons).

	Hørfrø	Raps og anden sæd	Palme- og kokoskærner	Soya-bønner	I alt
1874–76.....	6.960	2.810	2.960		12.730
1906–08.....	22.730	10.260	11.750		44.740
1911–13.....	13.230	13.980	28.200	39.240	94.650

Det er som nævnt ikke muligt at give en oversigt over import og eksport af vegetabilske olier før 1891. I dette år blev toldafgiften på petroleum reduceret, og først fra 1892 udskilles petroleum fra de øvrige olier i handelsstatistikken. Den følgende tabel tager derfor sit udgangspunkt i 1892.

I hele perioden mellem 1892–94 og 1911–13 havde Danmark altså et betydeligt importoverskud af vegetabilske olier. Handelsstatistikken for 1911–

Tabel 14.

Import og eksport af vegetabilske olier i årligt gennemsnit (i tons).

	Import	Eksport
1892–94	3.067	1.224
1906–08	6.280	4.770
1911–13	14.730	8.370

13 giver mulighed for at konstatere, at den væsentligste import da var olier til margarineindustrien, og de vigtigste eksportolier dels soyaolie dels spiseolier. I de ca. 20 år, tabellen omfatter, blev importen næsten 5-doblet, eksporten 7-doblet.

Den danske olieindustri, og i særdeleshed soyaolie- og kokosolieproduktionen, var imidlertid efter 1910 i rivende udvikling, og de anførte gennemsnitstal for treåret 1911–13 giver derfor ikke noget helt korrekt billede af import- og eksportforholdene ved den første verdenskrigs begyndelse. I nedenstående tabel gives derfor en oversigt over produktion, forbrug samt import og eksport af olier (og fernis) i 1913 [78].

Tabel 15.

Produktion, forbrug, ind- og udførsel af vegetabilske olier incl. fernis i 1913 (i tons).

	Produktion	Forbrug	Indførsel	Udførsel
Lin-, raps- og hampefrøolie	5.376	5.368	38	46
Fernis	2.131	2.141	10	
Soyaolie	6.590	2.710		3.880
Kokos- og palmeolie	18.788	19.046	6.657	6.399
Sesam- og jordnødolie	2.600	6.059	3.646	187
Ricinusolie	4	78	74	
I alt	35.489	35.402	10.425	10.512

Produktionen af soyaolie var nu omtrent af samme størrelse som produktionen af linolie m. m. plus fernis. De egentlige spiseolier, hvis produktion i 1905 havde udgjort ca. 11.000 tons, var i 1913 vokset til ca. det dobbelte. Landet, der gennem hele perioden havde haft en betydelig merimport af vegetabilske olier, var nu blevet selvforsynende, for såvidt som eksportens størrelse nu var af samme omfang som importens. Derimod var landet, som det fremgår af ovenfor anførte tabel 7, aldeles afhængig af udlandets forsyninger, når det drejede sig om foderkager. Trods en kolossal forøgelse af den hjemlige foderkageproduktion efter århundredskiftet, voksede denne dog kun fra ca. 6 % til ca. 10 % af det samlede oliekageforbrug mellem 1906–10 og 1911–13.

Gødningsindustrien

Den danske kemiske gødningsindustris vugge stod på Amager. I 1840 havde den berømte tyske kemiker Justus v. Liebig givet anvisning på fremstilling af letopløselige mineralgødninger; i 1851 påbegyndte det af Joseph Owen på Amager stiftede aktieselskab, Fredens Mølle, efter engelsk forbillede en produktion af fosfatgødninger ved en behandling af benmel med svovlsyre [79]. Endskønt toldloven af 1863 gjorde import af alle gødninger toldfri, og skønt samme toldlov krævede toldafgifter på visse af de til fremstillingen af svovlsyre benyttede materialer, nemlig på salpeter og kul [80], kunne Fredens Mølle glæde sig ved en stadig stigende produktion og afsætning. I 1867 anlagde virksomheden sit tredje, i 1869 sit fjerde svovlsyreanlæg, og 1871 oprettedes en filialfabrik ved Mundelstrup i Jylland omfattende 2 svovlsyreanlæg med tilhørende gødningsfabrik. Fredens Mølles Fabrikers aktiekapital udvidedes fra 400.000 til 500.000 kr. i 1870 og til 700.000 i 1872. Omsætningen steg fra knap 1 mill. kr. i 1866 til 2 mill. i 1874. Mellem 1846 og 1875 gav virksomheden en gennemsnitlig dividende på 15 pct. [81].

Det kan ikke forundre, at Owens lykkelige initiativ gav anledning til, at en række gødningsfabriker etableredes. På generalforsamlingen i 1869 meddelte Owen, at der da fandtes 11 gødningsfabriker i landet [82], men disse kunne kun til en vis grad betragtes som konkurrenter, idet ingen af dem selv producerede den for den kemiske gødningsfabrikation uundværlige svovlsyre og derfor som købere var henvist til Fredens Mølle, som indtil 1870'ernes begyndelse havde monopol som svovlsyreproducent.

Men netop 1870'ernes første år frembragte en total omvæltning indenfor den kemiske gødningsindustri. »Gründerperiodens« optimistiske stemning førte til grundlæggelsen af en række store fabriksanlæg til fremstilling af svovlsyre og gødning. Den første fabrik udenfor Fredens Mølle, som etablerede et svovlsyreanlæg, var sandsynligvis fabriken Øresund, der som nævnt ovenfor i 1869 blev overtaget af G. A. Hagemann og Vilh. Jørgensen. Dette anlæg var led i deres planer om at omdanne den ved kryolitforarbejdningen fremkomne lerjord til alun [83].

I 1872 blev der indbudt til aktietegning i A/S Arnakke Ammoniakfabrik ved Kalundborg. Virksomheden firma-anmeldtes i jan. 1873 med en aktiekapital på 220.000 kr. og etableredes i øvrigt ved finansiel støtte fra Industribanken i København [84]. På omtrent samme tid indrettede H. C. Kruse i sin i 1868 anlagte fiskeguanofabrik »Ceres« ved Korsør et svovlsyreanlæg [85]. I 1874 påbegyndte den nygrundlagte Tuborgfabrik, som foruden en fabrik til produktion af bajersk øl omfattede et glasværk og en gødningsfabrik, pro-

duktionen af svovlsyre og kemisk gødning. Dette sidste anlæg havde kostet 400.000 kr.[86]. I 1874 byggede cand. pharm C. Alberti i Kastrup 3 fabriker: en svovlsyrefabrik, et alunværk samt en superfosfatfabrik. Den sidste blev lejet ud til handelsfirmaet Güsselfeld & Rée, som senere skulle få en så gennemgribende betydning for denne branche. De to første blev overtaget af aktieselskaber i 1874 med en aktiekapital på henholdsvis 650.000 og 100.000 kr.[87]. Endelig grundlagdes som ovenfor omtalt[88] i 1875 under finansiel medvirken af Aalborg Discontokasse en gødnings- og sodafabrik i Aalborg med en aktiekapital på 800.000 kr.

Der var således i løbet af ganske få år tale om kæmpeinvesteringer i den kemiske gødningsindustri. Det kan måske være et åbent spørgsmål, om der indenfor landets grænser var afsætningsmuligheder for en så kraftig produktionsforøgelse, selvom højkonjunkturen havde vedvaret. Men i alle tilfælde beseglede den landbrugskrise og kraftige depression, som indtraf i slutningen af 1870'erne, flertallet af disse virksomheders skæbne. Vi får af følgende oversigt, som omfatter fosfatproduktionen på Fredens Mølles Fabriker og Tuborg samt indførselen af gødning, et vist indtryk af de afsætningsvanskeligheder, gødningsindustrien kom ud for i slutningen af 1870'erne[89].

Tabel 16.

Produktion af fosfatgødning på Fredens Mølle m.fl. samt importen af gødning (mill. pd.).

	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
Tuborg.....	7,9	10,3	12,9	ca. 12	7,4		
Mundelstrup.....	8,8	9,9	6,6	9,3	7,4	5,5	3,4
Fredens Mølle, Amager.....	13,0	11,8	17,4	15,7	8,5	12,5	12,7
Import.....	46,1	31,2	49,6	54,1	38,2	27,6	25,3

Fra 1876, hvor de tre fabrikers produktion nåede sit højdepunkt, til 1878 faldt produktionen fra ca. 37 mill. pd. til godt 23 mill pd.; samtidig faldt importen fra knap 50 til ca. 38 mill. pd. for i 1880 at gå ned på ca. 25 mill. pd. Tallene illustrerer bedre end mange ord de vanskeligheder, som ventede de i så stort tal nyoprettede virksomheder. Man allerede inden krisen var et par af disse nygrundlagte bedrifter falleret som følge af indre svagheder. Det drejer sig om Albertis svovlsyrefabrik og alunværk, som begge fallerede i 1875.

Vi er gennem generalforsamlingsreferaterne i Dagbladet forholdsvis vel underrettet om udviklingen indenfor Albertis svovlsyrefabrik. Som nævnt blev dette aktieselskab oprettet med en aktiekapital af 650.000 kr. fordelt

over 3250 aktier à 200 kr. Vi har et vist indtryk af, hvem der sad som aktionærer i dette selskab fra den ekstraordinære generalforsamling 10/7 1875, hvor 2490 aktier var repræsenteret. Her stod Alberti & Søn for de 1550, altså aktier til et beløb af 310.000 kr., Vestsjællands Folkebank for 375 svarende til et beløb af 75.000 kr.; resten var fortrinsvis på bønders og venstrefolketingsmænds hænder, således repræsenterede folketingsmand Ole Christensen 103 aktier eller 20.600 kr.[90]. De her givne oplysninger tyder på, at aktieselskabet i vid udstrækning var præget af landbrugere eller kredse, der stod dem nær.

Direktører for selskabet blev de to farmaceuter Carl Alberti og A. E. M. Schleisner, og i bestyrelsesrådet sad bl. a. grosserer S. Rée fra Århus. Denne sidste udtrådte imidlertid allerede i marts 1875[91], formentlig bl. a. fordi han var klar over, at den balance, der blev forelagt aktionærerne var vildledende, og at det udbytte på 10 pct., der ved den lejlighed udbetaltes, var udtryk for et fiktivt overskud[92]. Det opklaredes nemlig på den ekstraordinære generalforsamling d. 10/7 1877, som var blevet indkaldt i anledning af, at Alberti havde nedlagt sin direktørstilling, at forklaringen på de 10 pct. i dividende alene var et personligt tilskud fra C. Alberti; han havde lovet adskillige aktionærer en dividende af denne størrelse og indfriede løftet ved selv at betale. Schleisner hævdede ved samme lejlighed, at Alberti havde foretaget en række ejendommelige dispositioner og handler, som var den øvrige bestyrelse ukendt, idet »Alberti løj for dem på den mest kunstfærdige måde og med stor dygtighed«. Ved fremlæggelsen af en temmelig improvisatorisk status, idet man ikke kendte gældens fulde omfang, konstateredes et underskud på mindst 130.000 kr. Ovennævnte grosserer S. Rée fra firmaet Güsselfeld & Rée frarådede at fortsætte[93]. Det blev i øvrigt dette firma, som snart efter overtog virksomheden, først som lejer, derefter som ejer.

Flertallet af de øvrige nyoprettede gødningsfabriker fallerede snart efter. I 1877 opløstes Arnakke Ammoniakfabrik samt »Ceres« ved Korsør og i 1878 den store gødningsfabrik i Ålborg. Ingen af stederne blev fabrikationen fortsat. De resterende fabriker søgte at klare krisen ved et samarbejde. Der blev i 1879 truffet aftaler mellem Tietgen (Tuborg) og Güsselfeld & Rée (Kastrup) om ensartede priser for 1880 samt en overenskomst mellem Fredens Mølle, fabriken i Kastrup og Øresund om, at kun Fredens Mølle måtte udføre ordrer i svag syre mod en afgift til de to andre fabriker af 1/4 øre pr. pd.

Endelig blev der i 1881 truffet en fem-årig aftale mellem Tuborg på den ene side og Fredens Mølle og Kastrup på den anden side om, at den første fra jan. 1882 at regne skulle opgive gødningsproduktionen mod fra de to øvrige fabriker at modtage 6 øre pr. 100 pd. solgt gødning, dog mindst

20.000 kr., hvad der nogenlunde svarede til forrentningen af gødningsfabrikens anlægskapital. Fabriken Øresund havde i mellemtiden opgivet at producere gødning, og da de 5 år var gået, genoptog Tuborg ikke gødningsproduktionen, skønt kontrakten ikke blev fornyet[94].

Af de mange nygrundlagte virksomheder i 1870'ernes begyndelse var således 10 år efter kun én tilbage, fabriken i Kastrup, som nu ejes af Güsselfeld & Rée. Foruden denne fandtes kun Fredens Mølles to fabriker, henholdsvis på Amager og i Mundelstrup. Men konkurrencen forblev hård. Importen af gødning, der som nævnt var toldfri, havde nået et lavpunkt i 1880, men fremviste herefter en ikke ubetydelig stigning, jvf. fig. 2.

Fig. 2

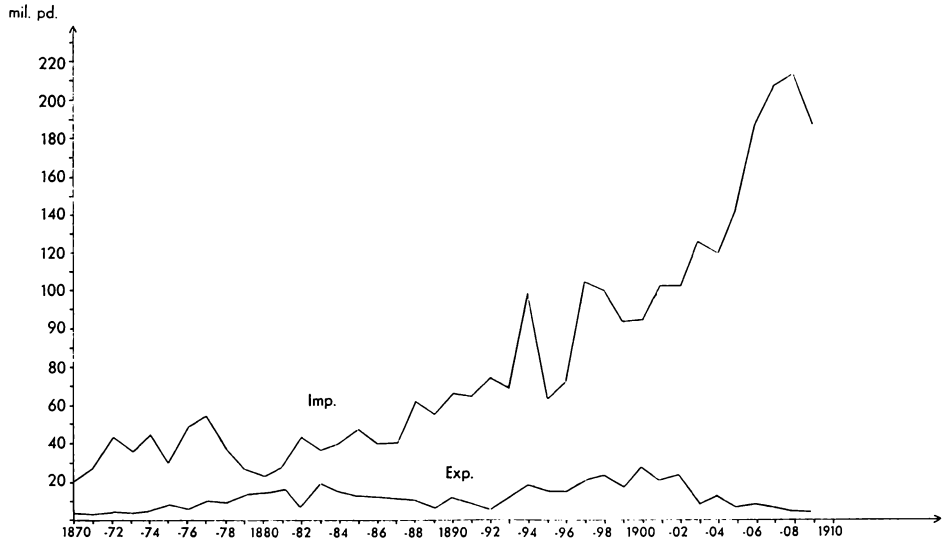

Import og eksport af gødning 1870–1909

Det vigtigste importfirma var i 1880'erne Beckett & Meyer, som L. Meyer på daværende tidspunkt var eneejer af. Konkurrencen blev yderligere skærpet ved en hårdhændet pressionspolitik fra landmændenes indkøbsforeninger. Landmændenes forsøg på ved oprettelsen af Albertis svovlsyrefabrik at sikre sig indflydelse på produktionen var som nævnt mislykkedes. Et nyt forsøg blev gjort i 1882 ved oprettelsen af kunstgødningsfabriken i Landskrona; ved stiftelsen af denne fabrik optrådte en del større danske og svenske landmænd som indbydere. Af aktiekapitalen på 700.000 kr. blev godt 300.000 tegnet i Danmark; heller ikke denne fabrik fik foreløbig heldet med sig[95], men har

formentlig medvirket til at besværliggøre Fredens Mølles eksport til Sverige [96].

Hvor knivskarp konkurrencen var mellem fabrikerne og Beckett & Meyer, og hvilken afgørende faktor for prisdannelsen landbrugernes indkøbsforeninger kunne udgøre, giver Nyrop i sin værdifulde bog om Fredens Mølle et illustrerende eksempel på. I 1884 var fabrikernes pris på superfosfat 5,20 kr. pr. 100 pd, men Beckett & Meyer tilbød at levere en tilsvarende gødning for 3,80 kr. pr. 100 pd., altså næsten 30 pct. billigere. Dette firma fik leverancen til Den jyske Gødningsforening, men prisen blev 2,85 kr., altså ca. 45 pct. under den pris som gødningsfabrikerne oprindelig havde averteret med [97]. De hårde vilkår for den hjemlige gødningsfabrikation aftegnede sig tydeligt i Fredens Mølles dividendeudbetalinger; denne havde som nævnt i gennemsnit for 1846 til 1875 været 15 pct., mellem 1880 og 1885 varierede dividenden mellem 6 og 10 pct., i anden halvdel af 1880'erne lå den på 5 pct., og i 1890'erne kom en lang årrække uden udbetalt udbytte.

I 1891 gik Kastrupfabriken over til et aktieselskab: Dansk Svovlsyre- og Superphosphatfabrik. Aktiekapitalen på 700.000 kr. blev tegnet af en snævrere kreds. Til bestyrelsen blev valgt dr. phil. O. Güsselfeld af Hamborg, som på daværende tidspunkt var eneejer af fabriken, konsul R. Wulff af Århus samt grosserer Leopold Damm, der havde oparbejdet et gødningsimportfirma [98].

Denne forbindelse mellem importhandel og producenter, som konstitueringen af aktieselskabet gav udtryk for, blev fremtidens linie. I 1897 enedes de tre hidtil konkurrerende firmaer: Fredens Mølle, Dansk Svovlsyre- og Superphosphatfabrik samt Beckett & Meyer om oprettelsen af et fælles salgsfirma: Det danske Gødningskompagni, som skulle regulere handelen mellem de tre interessenter; året efter blev Beckett & Meyers gødningsafdeling lagt ind under Dansk Svovlsyre- og Superphosphatfabrik, samtidig med at dettes aktiekapital blev udvidet fra 700.000 til 800.000 kr. I 1902 overtog firmaet fabriken i Mundelstrup for 200.000 kr. Aktiekapitalen blev ved denne lejlighed udvidet til 1,2 mill. kr., Fredens Mølle trådte i likvidation, og fabriken på Amager blev nedlagt [99].

Selskabet, der herefter havde en absolut monopolstilling indenfor den kemiske gødningsproduktion og en dominerende stilling indenfor gødningsimporten, udvidede sin produktionskapacitet betydeligt ved bygning af en ny fabrik i Ålborg, som kom i drift i dec. 1908 [100]. Desuden erhvervede det aktierne i Blåkilde Mølles fabriker, hvis produktion af benpræparater fandt sted i København, Hobro og Tarm [101]. Aktiekapitalen udvidedes fra 1,5 mill. i 1907 successivt til det dobbelte i 1914. Produktionen steg fra knap

17.000 tons superfosfat i 1892 til 83.000 i 1913; sidstnævnte år var man i stand til at dække knap halvdelen af landets forbrug af fosfater[102]. Firmaets dominerende rolle indenfor gødningsimporten vil fremgå af følgende oversigt[103].

Tabel 17.

Dansk Svovlsyre- & Superphosphatfabriks produktion og omsætning (årlige gennemsnit i tons).

Produktion 1902–07	ca. 25.000	tons superfosfat
Produktion 1907–12	ca. 48.000	» »
Salg af gødning 1905–09	102.100	»
Danmarks import af gødning 1905–09	95.000	»

Det lader sig desværre ikke gøre at indhente oplysninger om virksomhedens produktion og salg for samme tidsrum. Men så meget lader sig i alle tilfælde med sikkerhed udlede af den ovenfor givne opstilling, at betydeligt over halvdelen af landets meget store import af gødning fandt sted via Dansk Svovlsyre- & Superphosphatfabrik. De krav om kvalitetskontrol, der fra slutningen af 1890'erne fra lovgivningsmagtens side stilledes til gødningsforhandlerne[104], var sandsynligvis et moment af betydning for handelens koncentration på større virksomheder.

Det monopol, som virksomheden efter 1902 indtog m. h. t. produktion af kemisk gødning, blev i tiden før verdenskrigen kun truet to gange. Første gang i 1907, da der fra svensk side blev gjort et forsøg på at sikre sig kontrol over aktieselskabet ved opkøb af aktier. Det hævdedes, at det var lykkedes det svenske konsortium at opkøbe 40 % af aktiekapitalen, men selskabet blev i tide opmærksom på faren og foretog modopkøb[105]. De i almindelighed meget høje dividender, som selskabet var i stand til at udbetale[106], virkede naturligvis fristende for eventuelle konkurrenter. I 1912 nærede Ø. K. planer om at anlægge en superfosfatfabrik i København, samtidig med at andre kredse planlagde en lignende virksomhed i Jylland. Det endte med, at man gik sammen og påbegyndte bygning af en fabrik »Limfjorden« i Nørre-Sundby med en aktiekapital på 1,2 mill. kr. Efter en række forhandlinger mellem det gamle selskab og det nystiftede, forhandlinger hvis nærmere detailler vi desværre er uvidende om, blev enden på sagen, at Dansk Svovlsyre- & Superphosphatfabrik overtog 1 mill. kr. af det nystiftede selskabs aktiekapital, medens Ø. K. beholdt 200.000 kr. Den nye fabrik trådte først i virksomhed i slutningen af 1914[107]. Fra monopol over kaos til monopol. Således kan man sammenfatte gødningsindustriens bevægede udviklingsforløb i de 45 år mellem 1870 og 1914.

Tændstikfabrikationen

I toldkommissionens betænkning af 1896 findes følgende af Gosch tændstikfabriker opstillede beregning over den danske tændstikfabrikations tarifmæssige beskyttelse: Indkøbsprisen for svenske tændstikker i Gøteborg var 5,75 kr. pr. 1000 æsker. Med fragt og andre udgifter ville prisen i København ufortoldet beløbe sig til 6,06 kr. Dette beløb ville ved toldklareringen [108] blive forhøjet med 3,06 kr. til 9,12 kr. Råstoftolden for 100 i Danmark producerede æsker beløb sig til 0,46 kr. og den tarifmæssige beskyttelse altså til 3,06 ÷ 0,46 kr. altså til kr. 2,60 pr. 1000 æsker [109].

Ifølge beregningen var den tarifmæssige beskyttelse betydeligt over 40 % omkr. 1890'ernes midte. Endda var den faktiske beskyttelse af forskellige grunde endnu større [110], men den foretagne beregning er tilstrækkelig til at vise, at den danske tændstikindustri selv efter toldreduktionen i 1863 arbejdede under sjældent gunstige toldbestemmelser.

Der fandt da også i løbet af 1850'erne og 60'erne en række nygrundlæggelser sted. Den første fabrik: Rohmell & Schüerer var anlagt i København i 1830'erne, i 1872 fandtes ifølge industritællingen 8 fabriker med et arbejdertal på godt 500.

Arbejderstaben var på daværende tidspunkt fortrinsvis børn og kvinder [111].

Af disse 8 fabriker i 1872 fandtes de 5 i eller nær København[112] og 3 i provinsbyerne. I 1914 var antallet af fabriker indskrænket til 4, hvoraf de 3 havde deres domicil i København eller Hellerup og kun 1 i provinsen. Arbejdertallet var ifølge industritællingen af 1914 432, ifølge produktionsstatistikken af 1913 332, hvoraf ca. halvdelen var kvinder og kun 8 børn [113]. Denne begrænsning af den mindreårige arbejdskraft, der således havde fundet sted, var i hvert fald i vidt omfang en følge af fabrikslovene.

Til belysning af industriens afsætningsvilkår i de første årtier efter 1870 savner man en støtte i handelsstatistikken. Tændstikker opføres i denne indtil 1897 i samme position som fint snedkerarbejde, og vi er derfor så at sige uden holdepunkter til at belyse ind- og udførselens betydning. Vi må derfor indskrænke os til at anføre W. Scharlings korte bemærkning i Danmarks Statistik af 1887, at der blev indført anselige kvantiteter, navnlig fra Sverige [114]. Til den udenlandske konkurrence kom den indenlandske, som var overordentlig skarp i størstedelen af perioden op til 1914, også efter at landet var blevet selvforsynende.

En væsentlig del af tændstikfabrikernes historik er en beretning om forsøg på at begrænse denne indenlandske konkurrence, først gennem sammen-

slutninger, senere ved aftaler af forskellig art. »Hovedpersonen« i denne beretning er firmaet Gosch. H. E. Gosch havde i 1876 anlagt en fabrik Phøniks på Amager, og allerede to år efter lykkedes det ham for en pris af 190.000 kr. at købe A. Sørensens i 1860'erne anlagte virksomhed på Frederiksberg. Gosch & Co. gik i 1882 over til aktieselskabsformen med en aktiekapital på 200.000 kr., som før 1896 blev udvidet til 700.000 kr. Firmaet Gosch & Co. var nu sammen med fabriken »Godthaab« på Amager ledende indenfor dansk tændstikfabrikation. »Godthaab« var blevet anlagt i 1850 af cand. pharm. O. Chr. Green; denne virksomhed havde en aktiekapital i 1883 på 200.000 kr. og må sandsynligvis have arbejdet med betydeligt held, idet de udbetalte dividender mellem 1886 og 1895 lå på mellem 10 og 25 %. Denne lukrative virksomhed blev i 1898 købt af firmaet Gosch for 400.000 kr. Ved samme lejlighed udvidede Gosch & Co. aktiekapitalen til 1,1 mill. kr., i 1900 yderligere forhøjet til 1,2 mill. kr., og firmanavnet blev herefter »H. E. Gosch & Co.'s Tændstikfabriker og Aktietændstikfabriken Godthaab«. Firmaet omfattede to fabriker, idet Phøniks på Amager var nedlagt formentlig en gang i 1880'erne.

Firmaet Gosch var nu absolut dominerende indenfor branchen, men den indenlandske konkurrence var det ikke lykkedes at komme til livs. I 1893 blev Godthåbsvejens Tændstikfabrik anlagt, og i 1898 Københavns Tændstikfabrik, og disse to nystartede virksomheder blev i 1901 forenet med Rohmell & Schüerers gamle fabrik samt med den i 1859 grundlagte virksomhed »Merkur« i Randers[115]. Bagmanden bag denne nye koncern var etatsråd A. Heide, direktør for Privatbanken efter C. F. Tietgen. Hans planer havde dog længere sigt end at skabe to konkurrerende storkoncerner, thi i 1902 opkøbte Gosch & Co. aktierne i den nye koncern for 800.000 kr. Aktiekapitalen udvidedes ved denne lejlighed til 1,6 mill. kr., og der optoges et partialobligationslån på 350.000 kr. Heide indgik som bestyrelsesmedlem i det således udvidede firma, hvis navn blev De forenede Tændstikfabriker. Af de indkøbte fabriker opretholdtes kun virksomheden i Randers, de øvrige nedlagdes.

At den onde er vanskelig at mane i jorden, måtte firmaet Gosch sande ved denne lejlighed. Allerede i 1902 begyndte en ny fabrik sin virksomhed, »Actietændstikfabriken Glødefri« med en aktiekapital på 100.000 kr., som successivt voksede til 200.000, og to år senere startede Hellerup Tændstikfabrik med en aktiekapital på 105.000, som senere blev udvidet til 180.000[116].

Der er næppe tvivl om, at de eksisterende bedrifters produktionskapacitet langt overgik, hvad det inden- og udenlandske marked kunne absorbere. Det er således betegnende, at skønt der i 1907 fandt en godt 3-måneders ar-

bejdsstandsning sted, forøgedes eksporten, samtidig med at importen som sædvanlig var minimal (se nærmere nedenfor); fabrikerne havde med andre ord haft betydelige lagerbeholdninger[117].

Firmaet Gosch søgte at komme over vanskelighederne ad tre veje. Planer om at samle de to eksisterende københavnske fabriker på et fuldt moderne anlæg blev fremmet, og den nye virksomhed på Islands Brygge kom i gang i slutningen af 1908 eller begyndelsen af 1909[118]. Desuden foretog man investeringer i en tysk og en belgisk fabrik, bl. a. med det formål for øje at opnå større eksport til oversøiske lande. Ifølge regnskabet for 1907–08 ejede firmaet aktier til et beløb på 230.000 kr. i en fabrik i Ninove, og regnskabet for 1909–10 viser en prioritet hos Otto Miram i Cassel på 178.000 kr. Den sidste post gik tabt ved fabrikens fallit, den første afløstes af et tilgodehavende i en belgisk tændstikunion, hvorved man opnåede tilsagn om gensidig støtte ved fabrikationsstandsninger samt en bindende aftale om gensidig at afholde sig fra salg i de to lande[119]; sidst men ikke mindst indledtes et samarbejde med de to konkurrerende indenlandske fabriker. Formerne for dette samarbejde ligger ikke klart belyst af de forhåndenværende kilder, men der synes bl. a. at have været tale om et priskartel[120].

Der er næppe tvivl om, at afgørende for beslutningen om samarbejde var, at der i 1906 truede en ny konkurrent. I slutningen af dette år konstitueredes et nyt selskab: Købmændenes Tændstikfabrik i Skelskør. Den indskudte kapital synes at have været 75.000 kr., anlægsomkostningerne 210.000 kr. Kartellet overlod det til en af fabrikerne, »Glødefri«, at tage konkurrencen op. Den nye fabriks tilværelse blev kortvarig; den standsede allerede i 1909 og blev af kartellet overtaget for en sum af 90.000 kr. og nedlagt[121]. Herefter blev de eksisterende prisaftaler mellem fabrikerne ophævet og afløst af et samarbejde, hvis nærmere indhold er ukendt. Det hedder i generalforsamlingsreferatet fra selskabet Gosch, »at de tre firmaer herefter vil søge at holde en vis overensstemmelse i salget«[122]. Denne »overensstemmelse« gav sig bl. a. udtryk i fælles prisforhøjelser i 1912 og senere[123].

Til belysning af den samlede tændstikindustris produktions- og afsætningsvilkår gives i den følgende tabel på grundlag af handels- og produktionsstatistikken en oversigt over produktion, udenrigshandel og forbrug fra 1897 til 1913[124].

Den indenlandske produktion var i hele denne periode bortset fra et enkelt år i stand til at dække det indenlandske behov og endda opretholde et eksportoverskud. Forbruget af tændstikker synes at være steget fra ca. 80 mill. æsker i 1897 til ca. 140 mill. i 1905 og fremviste derefter ikke nogen øgning af betydning. Parallelt hermed steg produktionen i samme tidsrum

Tabel 18.

Produktion, eksport, import samt forbrug af tændstikker (i mill. æsker).

	Produktion	Eksport	Import	Forbrug
1897.....	ca. 100	19,7	0,2	ca. 80
1898.....		15,2	0,5	
1899.....		12,2	0,2	
1900.....		9,7	0,2	
1901.....		13,5	0,2	
1902.....		16,6	0,2	
1903.....		19,8	0,2	
1904.....		13,6	0,2	
1905.....	150	9,8	0,3	ca. 140
1906.....		14,6	0,6	
1907.....		18,4	0,4	
1908.....		17,1	0,3	
1909.....		44,2	0,4	
1910.....		10,3	5,2	
1911.....		10,2	10,2	
1912.....		10,6	12,0	
1913.....	155	15,8	7,0	ca. 145

fra ca. 100 til ca. 150 mill. æsker; der synes ikke at have været nogen produktionsstigning af betydning mellem 1905 og 1913.

Det forekommer umiddelbart forbavsende, at den hjemlige højtbeskyttede tændstikindustri var et eksporterhverv af ikke ringe betydning. I 1897 synes ca. 20 % af produktionen at være eksporteret, i 1905 ca. 6 % og i 1913 ca. 10 %. Vi har desværre ingen oplysninger om priserne på eksportmarkedet, men den mulighed foreligger, at der her var tale om salg til dumpingpriser for at opnå en tilstrækkelig stor produktion til at holde stykpriserne nede; det var vistnok udelukkende firmaet Gosch, der stod som eksportør. I 1899 opnåede selskabet ved eksport at få godtgørelse for erlagt told for råmaterialer og papir [125].

Det fremgår med tydelighed af tabellen, at der fandt en radikal ændring sted m. h. t. importen fra 1910. Dette var et resultat af toldloven af 1908, hvor beskyttelsen reduceredes fra 29,3 til 25 øre pr. kg med det resultat, at en stærk svensk import en overgang truede med at oversvømme landet. Gosch imødegik denne øgede import ved i 1912 at oprette en særlig konkurrenceafdeling til forhandling af billige mærker [126]; så vidt det kan skønnes af tabellen var denne modoffensiv ikke uden heldige virkninger.

Med hensyn til den tekniske udvikling skal her blot fremhæves, at der efter loven af 14/2 1874 fandt en almindelig overgang sted fra produktion af fosfortændstikker, som både var brandfarlige og sundhedsfarlige for arbej-

derne, til de såkaldte sikkerhedstændstikker, hvis satsmasse bl. a. bestod af amorf fosfor og kun var strygbare på en særlig strygeflade [127]. Firmaet Gosch synes at have været ledende, hvor det drejede sig om at tage de nyeste maskiner indenfor tændstikfabrikationen i brug. Det hævdede i hvert tilfælde at have indført en fyldemaskine til påfyldning af tændstikæskerne straks ved dens fremkomst; i 1903–04 sikrede selskabet sig eneret på en kompletmaskine, d. v. s. en maskine til mekanisk paraffinering og satsning af tændstikker [128]. Der er ingen tvivl om, at produktiviteten indenfor tændstikfabrikationen som helhed var stærkt stigende mellem 1897 og 1913. Et vist indtryk heraf får vi af følgende oversigt, som er bygget på den officielle produktionsstatistik.

Tabel 19.

Produktionen af tændstikker pr. arbejder 1897, 1905 og 1913.

1897	193.200
1905	368.600
1913	466.900

Som ovenfor nævnt var der en vis usikkerhed m. h. t. arbejdertallet i 1913, og tabellens oplysninger om produktiviteten i dette år er næppe sikre; men mellem 1897 og 1905 synes produktionen af tændstikæsker pr. arbejder at være ca. fordoblet.

Der kan måske til sidst være grund til at sige et par ord om aktionærerne i firmaet Gosch. Nogen egentlig lukrativ forretning var det ikke at være aktionær i selskabet. Mellem 1898–99 og 1913–14 var der fire år, hvor der ikke udbetaltes udbytte; kun i to år kom dividenden op på 7 %, de øvrige lå den mellem 4 og 6 %. Der er adskillige årsager til det forholdsvis ringe udbytte, hvoraf enkelte er berørt i det foregående; foruden inden- og udenlandsk konkurrence har en medvirkende årsag sikkert været, at kapitalen ved de mange sammenslutninger havde en tendens til at blive udvandet, idet flere af fabrikerne sandsynligvis købtes for dyrt [129]. På trods af en i forhold til andre industrier særdeles høj beskyttelse og til trods for en stærkt forøget produktivitet var det finansielle udbytte efter århundredskiftet således temmelig magert.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Det bør haves i erindring, at 1872-tællingen omfatter alle bedrifter med 5 arbejdere og derover, de følgende tællinger 6 arbejdere og derover. 1872-tællingen findes som bilag i Rich. Willerslev: Studier i Dansk Industrihistorie 1951.
2. Se bl. a. E. L. Bogart: Economic History of Europe 1760–1939 p. 333, C. Day: Economic Development in Europe 1942 p. 406 ff. J. H. Clapham: An Economic History of Modern Britain III, 1938, p. 171 ff.
3. Til sammenligning kan anføres følgende oversigt for industrien som helhed:

Samtlige fabriker fordelt efter størrelse 1897 og 1914

	1897		
	bedr.	arb.	% af arbejder-tallet
Bedrifter m. 6–20 arb.	1789	18.200	24.3
– m. 21–100 arb.	675	28.800	58.6
– m. o. 100 arb.	134	27.700	37.1
Ialt	2598	74.700	100.0

	1914		
	bedr.	arb.	% af arbejder-tallet
Bedrifter m. 6-20 arb.	2009	21.000	18.7
– m. 21-100 arb.	908	39.700	35.2
– m. o. 100 arb.	215	52.000	46.1
Ialt	3132	112.700	100.0

4. I virkeligheden var eksportstigningen dog sandsynligvis større, idet en hel del af de i 1874–76 eksporterede varer formentlig var reeksporterede, hvorimod de 3,6 mill. kr. i 1911–13 udelukkende drejede sig om eksport af i indlandet producerede artikler. Men i alle tilfælde var eksportens værdi ved periodens slutning kun en ringe del af importens.
5. Dansk industriberetning 1913, p. 204 ff., jvf. Politiken 7/6 1913.
6. Bilag til lov om told- og skibsafgifter, Rigsdagstid. B. 1881–82 bilag p. 28, C. F. Jarl: Fabriken Øresund 1909 p. 52, Lichtenberg: Kryolitindustrien 1935, p. 7 ff., Anders Vigen: A/S Sodafabrikerne 1921 p. 9 ff.
7. Anders Vigen, opus cit. p. 10 f., Bilag til lov om told- og skibsafgifter i Rigsdagstid. B., 1881/82 bilag p. 30, Rich. Willerslev: Studier i Dansk Industrihistorie p. 161, 214. Scharling og Falbe-Hansen: Danmarks Statistik II p. 670 f.
8. Anders Vigen: opus cit. p. 7 f, 13 ff.
9. Anders Vigen: opus cit. p. 19 ff.
10. Greens danske fonds og aktier.
11. Anders Vigen: opus cit. p. 25 ff., Dansk Industriberetning 1909 p. 192 ff.
12. Deres produktion var i 1906 og 1914 henholdsvis ca. 13 og 17,9 mill. kg, se foruden Stat. Medd. 4 rk. bd. 30 og 50, Berl. Tid. 11/3 1907 samt Anders Vigen: opus cit.
13. Anders Vigen: opus cit. p. 35, Berl. Tid. 11/3 1907 samt Stat. Medd. 4 rk. bd. 50.
14. Greens danske fonds og aktier 1899.
15. Bilag til betænkning om lovforslag om toldafgifter, Rigsdagstidende B, 1907/08 sp. 305 f.
16. Mellem 1899–1900 og 1912–13 varierede de udbetalte dividender mellem 6 og 15 %.
17. Bilag til betænkning over lovforslag om toldafgifter, Rigsdagstidende B. 1906/07 sp. 1111 f.
18. Ibidem.
19. Greens danske fonds og aktier.
20. 1914 beskæftigede fabriken 111 arbejdere.
21. Danmarks ældste Forretninger, Stat. Medd. 4 rk. bd. 50, handelsstatistikken.
22. Bilag til lov om told- og skibsafgifter, Rigsdagstidende B 1881/82, bilag

p. 28, C. F. Jarl: Fabriken Øresund p. 39 ff.

23. C. F. Jarl: opus cit. p. 55 ff., 68 ff. Jvf. Dansk Industriberetning 1911 p. 232.
24. 1912–13.
25. Dansk Industriberetning 1906, p .180, 1907, p. 197, 1911, p. 232, 1912 p. 248, 1913 p. 215.
26. Stat. Tbvk. 5 rk. litra D. 6 nr. 4.
27. A. Nielsen: Industriens Historie III, 2, 131, Scharling og Falbe-Hansen: Danmarks Statistik II. p. 667.
28. Danmarks statistik II. p. 667.
29. Rigsdagstidende 1871–72 B, bilag sp. 85 f.
30. Bilag til lov om told og afgifter, Rigsdagstidende 1881–82 B, bilag p. 71.
31. A. Nielsen: Industriens Historie III, 2 p. 147 ff.
32. I 1871.
33. Rigsdagstidende 1871–72 B, bilag sp. 85 f.
34. Ibidem, Danmarks Statistik II, p. 667, jvf. Rigsdagstidende B 1881/82 bilag p. 71.
35. Chr. Bang & Søn.
36. Foruden disse fabriker producerede også Fredens Mølle olie.
37. Danmarks Statistik II p. 666, Greens danske fonds og aktier.
38. Bilag til betænkning over lovforslag om toldafgifter, Rigsdagstidende B 1907/08 sp. 422 ff.
39. Om denne fabrik se afsnittet om gødningsproduktionen.
40. Dagbladet 1. marts 1880.
41. Bang & Søn i Århus samt Holmblad på Amager.
42. Dansk Industriberetning 1906 p. 178, 1907 p. 194, 1908 p. 290.
43. 1898.
44. 1912.
45. Greens Danske fonds og aktier, C. Nyrop: Om danske Sæbesyderier og Oliemøller 1903 p. 65, 92 f., 96 ff.
46. Ifølge Nyrop forarbejdede det i 1902–03 15,5 mill. pd. oliefrø, opus cit. p. 99 f.
47. Der var i overslaget således ikke taget nogetsomhelst hensyn til indtægterne ved salg af oliekager.
48. Bilag til betænkning over lovforslag om toldafgifter, Rigsdagst. B. 1907–08 sp. 423 ff.
49. De lave gennemsnitstal for tiden 1911–13 skyldes i øvrigt årene 1911 og 1912. Det kan i denne forbindelse anføres, at Stat. Dep. vurderede produktionen af linolie og fernis i 1897, 1905 og 1913 til hhv. 4428, 4856 og 5406 tons, se Stat. Medd. 4 rk. 50 bd. h. VII.
50. Se noten ovenfor.
51. Stat. Medd. 4 rk. 50 bd. h VII.
52. C. L. Aggerbeck 1852–1912 p. 7, jvf. A. Nielsen: opus cit. III, 2 p. 153 n., Malmgren: Danmarks industrielle Etablissementer i Billeder og Tekst II p. 151.
53. Se under Blumensaadt i Kgl. Biblioteks småtryksafdeling.
54. Greens danske fonds og aktier 1896, Dansk Industriberetning 1912 p. 42.
55. Green 1912 og 1914.
56. Dansk Industriberetning 1906 p. 178, 1908 p. 290, 1909 p. 189, 1910 p. 212, 1913 p. 207 f.
57. Se Stat. Medd. 4. rk. 50 bd. h. VII.
58. Fr. Lausen: Aarhus Oliefabrik 1871, 1892–1918, 1943, Rigsdagstid. 1871/72 B, bilag sp. 91 f.
59. Tallene for den hjemlige produktion samt forbruget på grundlag af Stat. Departements beregninger i Stat. Tbvk. 5 rk. litra D. nr. 31.
60. jvf. A. Nielsen: Industriens Historie III, 2 p. 149 ff.
61. Generalforsamlingsprotokollen 30/11 1872. Denne findes sammen med fabrikens regnskaber deponeret på Erhvervsarkivet, Århus.
62. Generalforsamlingsreferatet for 1887.
63. Generalforsamling 25/2 1875.
64. Generalforsamling 31/1 og 12/2 1887.
65. Se Stat. Medd. 4 rk. 50 bd. h. VII p. 53.
66. Generalforsamlingsreferat 29/1 1900.
67. Generalforsamlingsreferat 27/2 1902.
68. Generalforsamlingsreferat 12/12 1902.

69. Ibidem.
70. Politiken 10/12 1905, Greens danske fonds og aktier, Dansk industriberetning 1910 p. 189.
11/9 1909: Danmarks industrielle Etablissementer i Billeder og Tekst.
71. Generalforsamlingsreferat 7/2 1909, 11/9 1909.
72. Nævnte skrift p. 25.
73. Lausen: opus cit. p. 25 f.
74. Om Stettiner Oelwerke se A/S Det Østasiatiske Kompagni 1947 p. 35, Berl. Tid. 23/7 1910.
75. Greens danske fonds og aktier.
76. A/S Det Østasiatiske Kompagni 1922 p. 16, Dansk Industriberetning 1912 p. 239 ff., 1913 p. 207 f.
77. Dansk Industriberetning 1911 p. 227.
78. Stat. Medd. 4 rk. 50 bd., h. VII.
79. C. Nyrop: Fredens Mølle 1905 p. 107.
80. Jvf. Bilag til lov om told- og skibsafgifter, Rigsdagstid. B. 1881–82 bilag p. 32.
81. Nyrop: opus cit. p. 123 ff., Obligationskalender 1874.
82. Nyrop: opus cit. p. 134 f.
83. Bilag til lov om told- og skibsafgifter, Rigsdagst. B. 1881–82 bilag p. 28 jvf. C. F. Jarl: Fabriken Øresund p. 41.
84. Dagbladet 14/12 1872. Af samme blad for 23/11 1875 fremgår det, at Industribanken havde opsagt et lån på 12000 kr., for hvilket banken lå inde med præferenceaktier til et beløb af 20000 kr.
85. Berl. Tid. 5/5 1868, Danmarks Statistik II p. 653 f.
86. Dagbladet 16/2 1874.
87. De nye fabriker på Kastrup Nordmark 1874, Nyrop: opus cit. p. 190, Dagbladet 22/3 1875.
88. Se p. 32.
89. På grundlag af Nyrop: opus cit., bilag handelsstatistikken samt for Tuborg Dagbladet 22/3 1876, 27/3 1877, 29/3 1879.
90. Dagbladet 12/7 1875.
91. Dagbladet 22/3 1875.
92. Se referatet af højesteretsdommen i Dagbladet 19/2 1879.
93. Dagbladet 12/7 1875.
94. Nyrop: opus cit. p. 141 ff, se desuden generalforsamlingsreferaterne for Tuborg og Fredens Mølle i Dagbladet 1/3 1880, 1/4 1880 og 2/3 1881.
95. Danmarks Statistik II p. 657.
96. Om eksporten til Sverige se Nyrop: opus cit. p. 144.
97. Opus cit. p. 145 f.
98. C. Nyrop: opus cit. 191 ff., Berl. Tid. 6/11 1891.
99. Nyrop: opus cit. p. 166 ff., 191 ff. Generalforsamlingsreferat for Fredens Mølle i Berl. Tid. 16/3 1897, 1/4 1898, Greens danske fonds og aktier.
100. Dansk Industriberetning 1908 p. 292.
101. Selskabets aktiekapital var fra 1900 på 300.000 kr., se regnskaber i Det kgl. Bibliotek, Dansk Industriberetning 1913 p. 209 f.
102. A/S Dansk Svovlsyre- & Superphosphatfabrik 1944, Stat. Medd. 4. rk. 50 bd. h. 7.
103. På grundlag af Dansk Svovlsyre- & Superphosphatfabrik 1942 samt handelsstatistikken.
104. Nyrop: opus cit. p. 167.
105. Dansk Industriberetning 1907 p. 196.
106. Mellem 1901 og 1908 lå den udbetalte dividende på mellem 10 og 18 %, i 1909 og 1910 udbetaltes ingen dividende, men i 1911 40 %, i 1912 23 % og i 1913 25 % – se Greens danske fonds og aktier.
107. Dansk Industriberetning 1912 p. 243 f., 1914 p. 189 f., Berl. Aften 29/3 1912, Politiken 23/4 1913.
108. 7 stk. à 21 pd.
109. Toldkommissionens betænkning afd. B 1896 p. 241.
110. Der regnes således i overslaget med, at de svenske tændstikker vejer 21 pd. pr. 1000, medens de danske vejer 28 pd.
111. I Rigsdagstidende A 1873–74 sp. 1931 ff. angives arbejdertallet på de 8 eksisterende tændstikfabriker til kun 381, heraf 228 børn. Det er muligt, at de

varierende talopgivelser skyldes, at der i denne opgørelse ikke er taget hensyn til hjemmearbejdere. I 1875 opgiver Arbejds- og Fabrikstilsynet arbejderantallet til 418. Endnu i 1897 var ca. 1/5 af fabriksarbejderne beskæftiget i hjemmene, se Stat. Medd. 4. rk. 50 bd. h. VI.

112. Frederiksberg og Amager.
113. Stat. Medd. 4 rk. 50 bd. h. VI.
114. Opus cit. II p. 658.
115. Denne fabrik gik senere over til et aktieselskab med en aktiekapital på 48.000 i 1887, senere udvidet til 83.000.
116. På grundlag af Greens danske fonds og aktier, De forenede danske Tændstikfabriker 1905, Berl. Tid. 20/6 1898, 5/7 1902, Dansk Industriberetning 1906 p. 177.
117. Dansk Industriberetning 1907 p. 192.
118. Ibidem 1908 p. 288.
119. Regnskab og beretning findes på Kgl. Biblioteks småtryksafdeling, Dansk industriberetning 1907 p. 193, 1912 p. 236, Politiken 7/6 1913, Berl. Tid. 6/7 1912.
120. Jvf. Berl. Tid. 22/11 1909, hvor der er tale om, at Købmændenes Tændstikfabrik har holdt lavere priser end de af Foreningen af Tændstikfabrikanter anerkendte priskuranter.
121. Dansk Industriberetning 1907 p. 197, Berl. Tid. 17/7, 19/12 1906, 2/3, 22/11 1909, 26/4 1910.
122. Berl. Tid. 26/4 1910.
123. Dansk Industriberetning 1912 p. 236.
124. Produktionen er i 1897 sat til ca. 100 mill. æsker. Produktionsstatistikken opgiver produktionen for 4 virksomheder med 502 arbejdere til 97 mill. æsker; den femte virksomhed, som intet oplyser om produktionen, havde 37 arbejdere. Importen og eksporten angives i handelsstatistikken i pund eller kg., men er her omregnet til æsker efter samme forholdstal, som anvendes i Dansk Industriberetning.
125. Dansk Industriberetning 1906 p. 176 ff., Berl. Tid. 26/5 1899.
126. Dansk Industriberetning 1912 p. 236.
127. Rigsdagstidende A, 1873–74 sp. 1931 ff.
128. Bilag til betænkning over lovforslag om toldafgifter, Rigsdagstidende B 1906–07 sp. 1189 f., regnskab og beretning for 1903–04.
129. Jvf. generalforsamlingsreferatet i Berl. Tid. 1/6 1907.

På forretningsrejse i Norge omkring 1830

Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck, Helsingør

Ved FINN H. LAURIDSEN

Sundtoldtidens Helsingør adskilte sig i flere henseender fra den almindelige danske købstad. Den havde, når ikke isen bandt vandene, daglige kontakter med repræsentanter for mange nationer, hvis skibe måtte lægge ind for at betale gennemsejlingstolden. Det var enorme antal af sejlskibe, der i månederne april–december var at se på reden, i det sidste sundtoldår 1857 20.532, og ofte kunne man fra havnen ikke se enden på rækken nordover[1]. Naturligvis måtte også næringslivet i denne by få en struktur, der var anderledes; det var domineret af skibsklarererne, af hvilke der i 1850 var 35, og en del af disse drev igen provianteringsforretning. 11 af de 35 var tillige konsuler; i det hele var der i byen 28 konsuler og vicekonsuler, deraf 4 udsendte: en russisk, en engelsk, en amerikansk og en fransk. Af klareringsforretningerne var adskillige af udenlandsk oprindelse, hvad følgende tilfældigt valgte navne bærer vidnesbyrd om: van Deurs, Kanopka, Brown, Fenwick, Chapman, Larlham, Rainals, Deacon, Belfour og Le Pelley[2]. De var vel ikke alle til det sidste ejede af de familier, der havde givet dem navne; nogle var kommet på danske hænder, og nogle havde ved uddannelse af unge helsingørborgere og siden ved at støtte de fordums lærlinge været medvirkende til oprettelse af nye firmaer. Et af de betydeligste i det 19. århundrede var N. P. Kircks klarerings- og provianteringsforretning, af hvis historie et enkelt, mere specielt træk her skal fremdrages.

Kirck havde fået sin uddannelse hos A. van Deurs & Co., hvor han i 1817 kun 14 år gammel var kommet på kontoret. Han har tilsyneladende været ret tidligt moden; allerede først i 1820'erne gennemførte han uden borgerskab sine første klareringer. Hans ungdom og gåpåmod bragte ham dog i nogle år en del besværligheder med myndighederne og købmandslauget, og først i 1827, få dage efter at han var fyldt 25 år, fik han borgerskab som skibsklarerer og handelskommissionær[3].

Fra N. P. Kircks omfattende virksomhed er bevaret et meget stort arkiv, som nu findes i Erhvervsarkivet. Arkivet er veloplysende såvel med hensyn til denne forretning som til branchen som sådan, og det er glædeligt, at det i det mindste er lykkedes at sikre skriftlige efterladenskaber fra én af de talrige forretninger, der så stærkt prægede sundtoldbyen. I arkivet findes et lille læg med diverse optegnelser, som tilsyneladende stammer fra firmaets første tid. Der er kopier af breve og certepartier på dansk, fransk og tysk, der er skibs- og skipperlister, og der er endelig nogle beretninger og regnskaber fra forretningsrejser til Norge. Allerede tidligt interesserede Kirck sig for Norge og for »de frie nordmænd«, som han yndede at kalde de norske skippere. Det var hans tanke at udvide sit firma med en befragtningsafdeling, der særlig skulle tage sig af svensk trælast. Eksporten af denne vare fra Sverige til

P. L. Lund (1810–92).

Jac. S. Worm Müller (red.): Den norske Sjøfarts Historie, II, I, 1935, s. 184.
Data i Fredrik Scheel (red.): Arendal fra Fortid til Nutid, 1923, s. 728.

England og Frankrig var sidst i 1820'erne i stærk stigning, og fragten med norske skibe var billig, fordi deres udgifter til hyre var mindre, og fordi skipperne var tilfredse med mindre fortjeneste. De muligheder, der her bød sig, bestemte Kirck sig til at udnytte, idet det naturligvis var hans tanke, at skibene samtidig skulle lade klarere og proviantere hos ham. I januar 1828 rejste han for første gang til Norge. Turen foregik med skyds ad dårlige veje og blev en langsommelig affære. Han ville egentlig have været helt til Stavanger; men da han efter to måneders forløb ikke var nået længere end til Arendal, tog han hjem. Turen havde også været meget givende og skaffet ham kontakter, som han senere fik glæde af. I Arendal boede han på et hotel, der ejedes af en skipperenke, Hanne Lund, og han traf her hendes 18-årige søn, Peter L. Lund, som siden blev en af byens største skibsredere. Madam Lund ville gerne have sønnen på et kontor i Helsingør, og Kirck lovede at hjælpe hende; men da han ikke kunne finde andet, tog han selv den unge mand, der derefter var hos ham i 7 år[4].

Lund blev en værdifuld medhjælp i firmaet, og da N. P. Kirck 1831–32 søgte yderligere at udbygge sine norske forbindelser, var det naturligt at han sendte denne afsted[5]. For rejsen afgav Lund følgende rapport og regnskab, fundet i ovenomtalte læg:

Opskrivt angaaende Touren fra Laurvig til Arendal.

Onsdagen d. 28. Decb.[6].

Fik Practica om Aftenen og indlogerede mig hos Mad. Smith.

Torsdag 29.

Om Formiddagen fik mit Tøj besørget iland fra Fartøiet. Var først hos Hr. Jørg. Christiansen, hvem jeg leverede Kircks Brev, takkede for det gamle Aars Affairer og optog 40 Spdr. til Reiseomkostninger[7]. – Gik derpaa til Capt. Falkenberg, leverede Kircks Brev, ligeledes hos Capt. Elligers og takkede begge for det svundne Aar. – Var siden hos Capt. B. Elligers og anbefalede K. i hans Erindring, hvorpaa han svarede, at han fik see ad, naar han kom ind over engang, saa kunde det nok være, at han tog K. til Commissionair; men bestemt ville han ikke love det; gav ham Adressen. Hilste siden paa Capt. og Styrmand Sartz, Capt. Falck og flere, som jeg kendte. –

Fredag 30.

Var hos Hr. N. Fog, Md. G. sl. Berg, H. Christiansen, Capt. Singdahlsen, hvilke alle jeg takkede for det gamle Aars Affairer og bad om Deres Forretninger i Fremtiden; Singdahlsen bad at underrette ham om, naar der var et passende Skib til Salg. – Hilste paa en Kjøbmand Gaardes, som medgav mig Anbefaling til Hr. P. Søeberg i Sandefjord. Gav ham K. Adresse. –

Løverdag 31.

Var hos Hr. Cammerraad Falck, hvem jeg takkede saameget for havte Forretninger hidindtil, ligeledes Hr. Casserer Gether og Provst Sartz. Fik Anbefaling til Sandefjord af Gether og Falck. – Provst Sartz bad at underrette [ulæseligt ord], naar der var Noget af Interesse i Østersøen Skibsfarten angaaende og lovede at have K. i Erindring, naar og hvor han havde Lejlighed dertil. – Var derpaa hos en Capt. Arboe, som lovede mig bestemt ingen anden Commissionair at tage i Helsingøer end K., da han ei stod i Forbindelse med Nogen. Gav ham Adressen. – Om Eftermiddagen kjørte jeg ud til Capt. Voxvold 1/2 Mil udenfor Byen, afleverede K. Brev og takkede for det gamle Aar. – Hilste paa en Hr. Bruun og From, som kjendte K. godt.

Mandag 2. Janu. 1832.

Kjørte ud til Staværn om Formiddagen. – Var først hos Hr. Thomsen og anbefalede K. til ham; men han svarede, at han altid havde brugt Kragh og nødig vilde gaae derfra uden Grund, men lovede, hvis der fandtes Leilighed dertil, at have K. i Erindring, og hans Søn sagde, at han ville besøge K., naar han kom til Helsingøer og tale med Dem selv. – Gav dem begge Adressen. – Gik derfra til Hr. Steen, som ligeledes sagde, han havde Forbindelse i Helsingøer, men lovede at tale med sin Fader, som for Øieblik var syg, og troede, at han nok lod os faae et af Fartøierne; gav ham Adressen. – Samme Tilfælde hos Hr. Grøn. – Reiste tilbage til Laurvig. – Tog Farvel med Hr. Jørg. Christian-

sen og fik Anbefaling til Hagemann i Sandefjord. – Hilste paa Hr. A. B. Bull, som bad ved Leilighed at underrette ham om Tilstanden i Østersøen i Henseende til Silde- og Rug-Priserne og lovede at erindre K. med sine Fartøier. Gav ham Adressen. Gik ind til Hr. A. D. Steen, men til ingen Nytte, da han svarede, han brugte ingen anden end v. Deurs. – Kjørte om Aftenen fra Laurvig til Sandefjord, hvor jeg tog Logis hos Hr. Thommesen. –

Tiirsdag 3.

Var først hos Hr. Reinert, til hvem jeg havde Anbefaling fra Styrmand Zimmermann, gjorde hans Bekjendtskab og gav ham K. Adresse, fik opgivet alle i Sandefjord, som var værd at gjøre Bekjendtskab med. Var siden hos Hr. B. Hagemann, som jeg leverede Hr. Christiansens Anbefaling, og lovede mig, naar hans Skib Aurora igjen kom til Østersøen, skulde han adressere det til K., da han var misfornøiet med H. N. Hansen. Gav ham Adressen. Derfra gik jeg til Hr. P. Søeberg, som lovede mig bestemt at tage K. til sin Commissionair paa Grund af de gode Anbefalinger fra Hr. Gether og Gaardes og lovede at skrive angaaende en Sildeladning, han agtede at sende til Østersøen ved Fastens begyndelse. – Gav ham adressen. Var siden hos Hr. M. G. Berg, Anthon Grøn, Kiøbmand Melsom, Chr. Michelsen, hvilke jeg anbefalede Hr. K. til, og svarede, at det var sielden, deres Fartøier kom til Østersøen; men skulde det blive Tilfældet, saa lovede de mig alle bestemt at tage K. til Commissionair. Gav enhver af dem Adressen. – Var derpaa hos Hr. C. L. Sørensen, som svarede, at hans Fartøier [ulæseligt ord] var i Frankrigs Farten hjemmefra, uden en liden Slup, og den lod han bestandig clarere selv, men lovede at have K. i Erindring, om der blev Noget at gjøre. – Gav ham Adressen. – Derfra gik jeg til Capt. A. C. Goen, men svarede, at han lod sin Skonnert clarere altid hos Fenwick og vilde ikke forandre. – Hilste paa en Capt. Hans Ericksen Grøn, som lovede at clarere hos os, naar han kom til Helsingøer igjen, han havde før været hos Petit, til hvem han var Anbefalet ved Fragtslutningen af Boukhout, Amsterdam; men han kunde altid gaa til hvem, han vilde, og han havde hørt, at de fleste norske Skibe fra Østlandet brugte K. – Desuden lovede han at tale med sin Rheder, Th. Klavenæss, som jeg ikke traf hjemme, da jeg var ude paa Gaarden Klavenæss. – Gav ham Adressen. –

Onsdag 4.

Besøgte Hr. Consul N. F. Hauff, som lovede at have K. i Erindring, men sagde, at han agtede at sælge sit Skib. – Gav ham Adressen. – Kjørte derpaa ud til Gaarden Gogstad, hvor jeg talte med Hr. Ole Nielsen Gogstad, som er Eier af flere Skibe, han lovede ei allene selv at benytte K. som Commissionair,

men også at anbefale ham til sine Bekjendtere, hvoriblandt var Capt. C. Gullicksen, Capt. Larsen og Hansen, og disse Skibe havde han tillige Part i. – Han gav mig det skriftlig paa et Stk. Papiir, for i Tilfælde nogen af hans Skippere kom ind over da at kunne forevise dem samme. – Kjørte derpaa til Gaarden Skravestad, hvor Enken af samme Navn boer og eier et Skib og en Brig. Jeg talte ogsaa der med Capt., som fører Skibet, anbefalte os til dem begge og gav dem Adressen. – Derpaa kjørte jeg til Gaarden Sand 1 Miil fra Sandefjord, hvor jeg hilste paa Capt. Bull og anbefalte K., som svarede, at hans og hans Moders Skibe havde forhen benyttet Lindberg, men lovede at have os i Erindring, naar der kom nogen af dem ind over, da han desuden kjendte Navnet igjennem Capt. Foyn i Tønsberg. – Gav ham nogle Adresser. Consul Hvidt var den Tid i Christiania, jeg talte med Fruen og Sønnen, gav dem Anbefalingerne fra Gether og Falck og hilste Consulen fra dem. – Rejste fra Sandefjord over Land til Helgeraaen og derfra til Søes directe til Kragerøe, hvor jeg ankom om Fredags Eftermiddag og tog Logis hos Hr. Møller.

Løverdag d. 7.

Var først hos Hr. Kjøbmand A. Duus, som kjendte Dem fra før af og lovede at gjøre alt, hvad han kunde for at anbefale Dem. – Gik derfra til Hr. P. Knoph, som jeg takkede for det forrige Aars Forretninger og bad om hans Venskab i Fremtiden, ligeledes hos Hr. J. C. Barth. Gik derfra til Hr. A. Rømer, hvem jeg gav Adresse og anbefalede K. til ham. – Bad at opgive ham, om der var nogen Fragt at faa for hans nye Skib. – Var derpaa hos Capt. Ferman, som jeg leverede K. Brev; men da det var gaaet ham uheldig, kunde han ikke betale, og jeg sagde, det kunde være gandske det samme, til han kom til Helsingøer selv[8]. – Var om Eftermiddagen hos Consul Bjørn og bad ham adressere K. sine Skibe; men han svarede, at han lod Capitainerne blive, hvor de engang var vant at være, da han formodede, at det var ens overalt i Helsingøer. Han sagde mig, om jeg vilde opgive ham en bestemt Beregning, for at kunde see, om den virkelig var ringere end hos Andre, hvilket jeg svarede, jeg ikke kunde gjøre uden min Principals Tilladelse; men naar jeg fik den, skulde jeg sende ham samme, hvorpaa han sagde, at det paa en Maade var ham gandske ligegyldig; men han syntes, det var en Selvfølge, at naar han vilde overlade sine Affairer til Een allene, maatte han dog see, om virkelig hans Beregning var ringere og saaledes, at han kunde have Fordeel derved, saa vilde han nok tage Dem for det Sted, hvor de før havde pleiet at være. – Var derpaa hos Hr. J. C. Henck, som jeg takkede for det gamle Aar og bad at have K. i Erindring i Fremtiden med sine Affairer i Helsingøer, hvilket han ogsaa lovede. – Hilste i Klubben paa Capt. Stray og flere. –

På skyds mellem Kristiansand og Arendal.

Tegning af Joh. Fintoe 1827. Sverre Steen: Kristiansands Historie i Fredens Århundre 1814–1914, 1948, s. 41. Steen citerer: Kom man paa Skifter hvor ikke Kjøretoi brugtes (f. Ex. ved Christiansand i sin Tid) da stod der paa tilsagt Skyds en nylavet Anstalt færdig – det kaldtes »at kjøre på Hjul« runde var disse Hjul ikke de saae ud som forstørrede Oltidsminder og Resten bestod af friskafhugne Træer, der var sammenbundne med Widier. – Den Reisende maatte fastbinde sin Kuffert derpaa, og medens Skydskarlen gik jævnsides med Træsandaler paa Fødderne, maatte den Reisende fare sagte og varlig, at ikke Bindslerne forskubbede eller løsnede sig. Vandskydsen med en lille smal (rank) Baad (Snekke) var stundom for usikker paa et oprort Hav, hvilket da gjorde Landskyds nødvendig.

Mandag 9. Janu.

Roede over til Øen paa den anden Side. Talte med Hr. H. Hagen, som lovede at adressere sine Skibe til K. Gav ham Adressen.

Hr. Dahl traf jeg ikke hjemme, da han var Øster. Hilste paa Hr. A. Bjørn, men sagde, at Stray altid brugte v. Deurs. – Gik derfra til Hr. C. Thommesen, som sagde, at han allerede dengang, De var der selv[0], havde lovet Dem sine Skibe, men at hans Brig, som 2 Gange havde været i Østersøen, var begge Gange bleven befragtet til v. Aller; men skulde den med hans andre Fartøier gaa den Vei, da skulde han vist have Dem i Erindring. – Hilste paa Apotheker Eeg, som bad at underrette ham om Tilstanden i Østersøen i Henseende til Sild og Rug. – Takkede ham for det gamle Aar. Derfra gik jeg til Hr. Prins, som jeg ligeledes takkede for det gamle Aar. – Ligeledes hos Capt. W. Jansen. Reiste derpaa til Arendal og siden til Østerriisøer, hvor jeg var hos Byfoged

Tobiesen og Marstrup og overleverede begge K. Breve, og lovede de mig at have ham i Deres Erindring igjen og skulle alt uvenligt være forbie[10]. Hilste paa den unge Tobiesen. – Derpaa var jeg hos Consul Boyesen og Mølback, hvem jeg bad at have K. i Erindring. – Hos Carstensen var aldeles Intet at udrette. – Capt. Schack lovede at clarere hos Dem, naar han kom til Helsingøer, ligeledes lovede Hr. L. Bang at adressere Dem sine Fartøier, naar nogen af dem gik ind over. Hos Engelsgaard var intet at udrette, da han sagde, at han i flere Aar havde staaet i Forbindelse med Holms Enke til sin Tilfredshed. – Ole Johnsen paa Kærteroed lovede, at Briggen skulde igjen komme til os, naar den kom til Østersøen.

Udgivter paa Reisen fra Helsingøer til Laurvig og derfra til Arendal etc.[11].

Capt. Brun for min Passage, Kost ombord under Qvarantainen samt Køieklæder m. m. ..... Sp.	12	–	–
Drikkepenge til Cahytsjungen	1	–	–
Penne, Papiir samt nogle andre Smaating kjøbt iland under Qvarantainen	–	2	18
Hest og Vogn ud til Capt. Voxvold med Færgepenge og Drikkepenge til Karlen	–	3	12
Hest og Vogn til Staværn samt Fortæring der og Drikkepenge til Karlen	1	–	–
Logis i Laurvig og Drikkepenge til Pigen samt til Karlen for at vise mig om i Byen	4	2	–
Forbrug i Laurvig til smaae Udgivter	–	4	12
Hest og Vogn fra Laurvig til Sandefjord	–	4	–
do. do. til Gaarden Gogstad, Sand og Skravestad med Drikkepenge til Karlen	–	4	20
Logis i Sandefjord samt Drikkepenge til Pigen og til en Dreng for at vise mig om i Byen	2	4	–
Brugt i Sandefjord til smaae Udgifter	–	2	12
Skyds fra Sandefjord til Helgeraaen	1	3	–
Fortæring i Helgeraaen samt Drikkepenge til Skydsgutten	–	2	18
Baad fra Helgeraaen til Langesand	–	3	12
Fortæring i Langesand og Logis om Natten	–	3	–
Baad fra Langesand til Kragerøe med Drikkepenge	2	4	–
For lidt Proviant i Langesand til Touren	–	1	–
Logis i Kragerøe samt Drikkepenge til Pigen og til en Dreng for at vise mig om i Byen	5	4	8
Brugt i Kragerøe til smaae Udgivter	–	4	18

Kjøbt noget Proviant i Kragerøe til Reisen		– 3	–
Skyds fra Kragerøe til Skiftet Kiil (Bystation) samt Tilsigelse og Drikkepenge		– 2	18
Skyds fra Kiil til Skiftet Holte, Stationen 1 3/4 Miil, med Tilsigelse og Drikkepenge, samt lidt Fortæring til Middag etc.		– 3	12
Skyds fra Holte til Skiftet Røed, Stationen 1 1/2 Miil, med Tilsigelse og Drikkepenge		– 2	4
Nattelogis og lidt Fortæring i Røed		– 2	8
Skyds fra Røed til Skiftet Angelstad, Stationen 1 1/2 Miil, med Tilsigelse og Drikkepenge		– 2	4
Skyds fra Angelstad til Skiftet Brecke, Stationen 1 1/2 Miil, med Tilsigelse og Drikkepenge		– 2	4
Lidt Fortæring samt Caffe etc.		– 1	20
Skyds fra Brecke til Arendal. Stationen 1 1/4 Miil		– 1	18
For Touren til og fra Riisøer samt Logis der med Drikkepenge til Pigen samt til smaae Omkostng. 4 Mark		6 4	–
For Touren til og fra Grimstad samt Logis der og Drikkepenge m.m.		2 3	12
Betalt for Porto til og fra Helsingøer samt til og fra Mandal, Chr. sand, Kragerøe, Sandefjord etc.		3 1	–
Betalt 100 Adressekort		– 3	–
Betalt for 1 Kurv Østers		1 4	–
do. for en Reise-Route		– 4	–
Selv forbrugt i Arendal		17 3	18
Drikkepenge til Cahytsjungen ombord i Briggen Fortuna		2 –	–
	Sp.	78 4	8
Til at bestride vedstående Reise-Omkostninger etc. har jeg ifølge medgivet Creditiv paa Hr. Jørg. Christiansen i Laurvig optaget hos ham	Sp.	40 –	–
I Anvisning paa Hr. A. Bærentzen i Arendal		18 4	8
Trasseret i Arendal til Herrer S. Kallevig & Søns Ordre		20 –	–
	Sp.	78 4	8

De nærmeste par år efter Lunds rejse blev ikke lette for det unge firma. Skibsfarten var i aftagende, mens klarerernes antal øgedes, og nogle af de nye søgte at hverve kunder ved grove underbud. Forholdene blev så brogede, at Kirck ligefrem en overgang syslede med planer om at give op og flytte til Norge eller tage ansættelse hos Øresundstoldkammeret. 25. januar 1834 rejste han under vanskelige vejrforhold på ny mod Norge; men i Göteborg vendte han dog om og lod atter Lund tage afsted. Det var denne gang billige assurancetilbud fra Det kongelige octroyerede Søassurancekompagni og De private Assurandører, man havde at friste kunderne med, og det lykkedes virkelig at få mange norske redere, der

tidligere havde forsikret i Hamborg, trukket til København, hvor de blev, indtil der få år efter blev oprettet selvstændige norske selskaber[12].

Om rejsen afgav Lund følgende rapport:

Opskrift over det Vigtigste af det Passerede paa Touren i Norge.

Laurvig.

Hilste først paa Hr. Jørg. Christiansen; men da han var bortrejst, traf jeg ham først paa Tilbagetouren fra Drammen og talte med ham angaaende Assurancen; men selv assurerede han sjelden og da sædvanlig i Hamburg. – Deres Brev havde han ladet cirkulere blandt sine Bekjendtere. – Hilste derpaa paa Hr. Casserer Gether, Cammerraad Falck, Provst Sartz, N. Fog, P. L. Berg, Nord og Kjøbmand Gaarder, som jeg Alle gav Afskrifter af Assurance Præmierne, og som lovede mig i Tilfælde, de skulde lade assurere i Kjøbenhavn, da at lade Assurancen besørge ved Dem. – Kjøbmand Gaarder ønskede Underretning om, hvad Præmien vilde blive for hans nye Skibe paa en Tour fra Norge til Frankrige, sandsynlig Paimbeuf, Nantes, Brest eller andet nærliggende sted og derfra ind til Middelhavet efter Salt og tilbage til Norge, hvilken Tour vilde tage sin Begyndelse i August Maaned, meente han, muligvis ogsaa Skibet fik en Fragt i Frankrige til Algier og tog derefter Salt tilbage. – Hilste derefter paa Capt.ne Elligers, Sartzerne, Falkenberg, Falck og Singdalelsen; ligeledes paa Th. Schlytter og O. D. Steen, hos hvilken sidste dog intet var at udrette; gav ham Afskrift af Assurancen. – Var dernæst hos Hr. Dan. Steen, Bugge & Hagemann, Ab. Bull, J. Mathiesen og Gjer. Evensen, til hvilke jeg anbefalede Dem saavel ved Skibsclarering som ved Assurance Commissioner og gav dem alle Afskrifter af Præmierne, og Gj. Evensen gav mig Ordre til at besøge sin Skonnert Pomona assureret fra 1. Martz til 1. Oct. for al Fare, og Dan. Steen lovede ei allene selv at benytte os og ogsaa anbefale Dem til sine Bekjendtere i Sandefjord, Staværn og andre Steder.

Tønsberg.

Hilste først paa Hr. Mart. Monsen, som opgav mig de forskjellige Skibs-Redere i og i Nærheden af Byen; ligeledes leverede jeg ham endeel Afskrifter af Assurancen, som han lovede at uddele til sine Bekjendtere paa Tjørnøe og Notterøe, han selv havde allerede forlængst corresponderet med Kjøbhvns. Huus. – Var dernæst hos Jørg., Jens og Mart. Gjersøe, Capt. Thorsen, And. Lindahl, Capt. Lyngaas, hvilke jeg leverede Afskrifter af Ass. Præm., og som lovede saavel i denne Henseende som ved Skibsclareringen i Sundet at benytte Dem, naar Anledning gaves. – Hilste derefter paa Mad. Benthe Foyn, Capt. Laurt. Foyn, Capt. Zachariasen, Capt. Harris (NB. som jeg ikke traf hjemme), Capt. H. Næss, Consul Bull og Otto Foyn, som ligeledes fik Op-

gave om Ass., men hos de 2 sidste var Intet at udrette, da de havde Commissionairer og næsten aldrig assurerede. – Reiste derpaa til Hans Walløe paa Tejen, men som ikke brugte at assurere, han bad mig om Opgave paa Prisen paa Kjettinger, ligeledes have ham i Erindring, hvor han kunde blive anført paa Creditiverne, da han faaet en god Leilighed i Havaritilfælde. – Hilste paa Jens Walløe paa Nerverøe, i hvis Erindring jeg anfalede Dem, ass. ikke, var derefter hos Sam. Lindholm paa Næss, som heller ikke brugte at assurere sine Skibe, men lovede, hvad Clareringen i Sundet angik, at benytte Dem som Commissionair, naar Anledning gaves. – Tog derpaa til Chr. Agerup paa Gaarden Bjørneboe, som vilde ligeledes have Dem i Erindring med sine Skibe; men samme kom næsten aldrig i Østersøen, ligeledes lovede han i Tilfælde, han vilde lade assurere da at lade samme besørge ved Dem, som maaskee hen ved Høsten kunde blive Tilfældet. – Ligeledes hilste jeg paa Hr. Sam. Foyn, men brugte v. Deurs.

Aasgaardstrand.

Var først hos Hr. And. Riddervold, som lovede at benytte Dem for Clareringen i Sundet for sine Skibe, havde derimod et Huus i Kjøbenhavn til at besørge Assurancen, som han bestandig havde brugt. – Traf hos ham Capt. Lindahl og Capt. Lorentzen, som jeg begge hilste fra Dem. – Var dernæst hos Capt. Alb. Riddervold og Jacob Backe, som bad mig, at De længere hen paa Sommeren vilde underrette dem om Saltpriserne i Østersøen, samt hvad Haab der var om Udfragt, da Frithioff skulde gaae efter en Saltladning, som de ønskede at sende til Østersøen. – Anbefalede Dem til Mad. Endresen, Capt. Lie, Capt. Appeness og gav dem Copie af Ass. Præm. og lovede at benytte sig af Dem, men Mad. Endresen og Lie havde Chr. N . . . i Kjøbhn.

Holmestrand.

Hilste først paa Capt. Jørg. Backer, som gik med mig omkring til de forskjellige Skibs Eiere derstedes. – Var først hos Hr. Chr. Backer, som jeg meget hilste fra Dem; han brugte Kirketerp & Sønner i Ass. Tilfælde; hilste paa Capt. Hvistendahl, L. F. Holst og C. F. Holst dernæst paa Consul Christensen, som ønskede at vide, om en liden Trælastladning kunde finde Afsætning i Helsingøer, og hvad Dimensioner samt hvad Priis der kunde obtineres; derpaa var jeg hos Hr. Hans Holst, som jeg gav Afskrift af Ass.; men han assurerede sielden, hvorimod han lovede at have Dem i Erindring ved Clareringen af sine Skibe. Capt. Niels Ihlen lovede, hvis han kom ind i Østersøen, at henvende sig til Dem, brugte Kirketerp o. S. i Ass. Tilfælde.

Drammen.

Hilste først paa H. Joh. Fred. Thorne, som opgav mig de forskjellige Skibs Eiere i Drammen samt i hvad District samme boede efter Orden, han havde dengang 13 Skibe til Befragtning, nemlig 7 for RBC. og 6 for Heffner, ligeledes var der altid nogen tilstede, der besørgede hans Forretninger i hans Fraværelse. – Hilste paa Erick Børresen, Fred. Kjørsterud, Georg Egedius, Wm. Gutzeit, Chr. Blom og Capt. A. Neumann, hvilke jeg takkede for beviist Venskab og bad dem fremdeles om deres Forretninger. – Anbefalede Dem til T. O. Backe, Povel Lund og Hans Nickelsen, som lovede at have Dem i Erindring ved given Anledning. Povel Lund pleiede at assurere i London; men det var mueligt, at han vilde forandre og skulde da tilskrive Dem desangaaende. Nickelsen brugte Kjøbhn. Huus. – Hilste paa Chr. Collett, M. L. Madsen, And. Børresen, A. H. Kjær og Hans Kjær, Peter Stibolt, Hans Chr. Stibolt, som jeg samtalede med angaaende Adresseringen af Industrii, men de havde saalænge været ved Thalbitzers Huus, at de ikke gjerne ønskede at forlade samme. – Hilste endvidere paa Capt.ne Jørg. Lorentzen, Lars Backer, Janus Lund, Thor Werner, Chr. Gjessing, Søren Poulsen, Chr. Foght og Chr. Backmann. – L. W. Bülow og Schwartz lovede, om deres Vei faldt til Østersøen, da bruge Dem som Commissionair, havde Begge Huse i Købhn. til at besørge Deres Ass., og med hvem de alt længst havde corresponderet. – Hilste paa N. B. Anckersen, som lovede at tilskrive Dem om Ass. for Spes Nova, som for Tiden laae i Fahrsund og muligvis fik Fragt til Østersøen.

Kragerøe.

Hilste først paa Hr. Peder Knoph, som sagde, han havde ladet Deres Brev om Assurancen cirkulere blandt de øvrige Skibs-Rhedere; han selv brugte aldrig at assurere, hvilket ligeledes var Tilfældet med de fleste Andre derstedes. – Var dernæst hos J. C. Barth, L. Eeg, Chr. Thommesen og A. Rømer, hvilke to sidste lovede mig i Tilfælde, at de lode deres Fartøier assurere i Kjøbenhavn, da at lade Dem besørge samme samt at adressere Dem deres Skibe, saasnart de havde frie Raadighed derover. – Hilste paa Hend. Bjørn, A. Bjørn, J. C. Henck, Ole J. Duus, N. P. Stray, L. Prins og Capt. S. B. Salvesen, var over paa Øen hos H. Hagen og Gjerluf, hvilke jeg gav Afskrift af Ass. Præm., og som lovede at benytte Dem ved given Anledning.

Østerriisøer.

Var først hos Capt. Hans Houge, som jeg hilste venskabeligst fra Dem. – Var dernæst hos Hr. J. Marstrup, Byfoged Tobiesen, H. Carstensen, N. Boyesen, J. Mølback og Capt. Schack og Peder Jensen og Chr. Danielsen, hvilke sidste

fik Afskrift af Ass. Præm., og som lovede at ville benytte sig deraf i Tilfælde, at de vilde lade deres Fartøier assurere. Consul Engelsgaard bad mig, vilde bede Dem, om De vilde anbefale ham til et Huus i Kjøbenhavn, som han kunde benytte sig af ved Incassationer af Vexler paa Smaaestederne i Danmark og i andre paakommende Tilfælde, hvilket jeg lovede skulde skee med D'herrer Kirketerp og Sønner.

Arendal.

Hilste der paa D'herrer S. Kallevig og Søn, And. Herm. Dedekam, Wittus Fürst, N. W. Aall, Chr. Knudsen, Jens Larsen, Erick Lunøe og Capt. Lunøe, med hvem jeg afgjorde det Skyldige til Larsen den Fredsbergske Sag vedkommende, endvidere paa Peder Madsen, J. Damsgaard, Peter Herlofsen, Niels Kjær, Hans Pettersen, Joh. Foss, Capt.ne Th. Madsen, G. L. Holders, J. E. Fürst, Thestrup, H. A. Berentzen, Lars Westergaard, M. Westergaard, P. Schieveland, N. H. Barth, Chr. Stephansen, E. R. Pedersen og Fl. og anbefalede Dem i disse Herrers Erindring saavel som Skibsclarerer som Assurance-Commissionair og uddelte Afskrifter af Præmierne til dem, som brugte at assurere og endnu ingen Opgave havde derom, og erholdt Fleres Løfte om at benytte Dem i begge Tilfælde.

Grimstad.

Var hos Hr. Jens Ph. Holst, men som jeg ei traf hjemme, da han var i Christiansund ved Styrmands Examinationen; hilste paa Peder Holst, Jens Holst, Peter J. Bie, A. B. Johnsen, Chr. Pharo, Th. Crawfurd og Bendix Ebbel, som lovede Dem sine Forretninger, men kunne ikke ganske forlade Åhman, da han længe havde staaet i Forbindelse med ham. Ligeledes lovede Johan Taarvig at adressere sig til Dem saavel i Clarerings- og Assurance-Tilfælde.

Ogsaa for denne rejse aflagde Peter L. Lund et detaljeret regnskab, der dog ikke i art adskiller sig fra det første; men beløbet var større: 105 speciedalere, 3 mark, 23 skilling. Selv om han året efter forlod firmaet, blev rejsen ikke den sidste tjeneste, han kom til at gøre sin afholdte chef. Som reder i sin hjemby Arendal søgte han altid, når det var muligt, at forpligte de skibe, han befragtede, til i Helsingør at klarere og proviantere hos Kirck, en fremgangsmåde, der i årenes løb fik den største betydning for den danske forretning[13].

NOTER OG HENVISNINGER

1. H. C. Kirck: Et helsingørsk handelshus fra Øresundstoldens tid. Fra Frederiksborg amt, 1924, s. 10.
2. M. Galschiøt: Helsingør omkring midten af forrige århundrede, 1921, s. 35–36.
3. H. C. Kirck: a. a. Fra Frederiksborg amt, 1924, s. 11–25.
4. H. C. Kirck: a. a. Fra Frederiksborg amt, 1924, s. 25–29.
5. Denne rejse synes ikke kendt af H. C. Kirck, der muligvis i bedstefaderens arkiv har overset Lunds rapport og regnskab.
6. December 1831.
7. Norske speciedalere: 1 = 2 danske rigsbankdalere.
8. Lund har altså tilsyneladende også skullet forsøge at inddrive enkelte regninger.
9. I 1828.
10. Også at klare opståede kontroverser har hørt til opgaverne.
11. Beløbene opgives i speciedalere: 1 à 5 mark (el. ort) à 24 skilling.
12. H. C. Kirck: a. a. Fra Frederiksborg amt, 1924, s. 35–37.
13. H. C. Kirck: a. a. Fra Frederiksborg amt, 1924, s. 41–42.

Beretning om virksomheden

1. april 1959 – 31. marts 1960

Indsamling af arkiver

Selv om de senere års omfattende afleveringer til Erhvervsarkivet efterhånden har gjort pladsforholdene – endog i den nye, midlertidige bygning – særdeles betænkelige, fortsætter tilvæksten i betydeligt tempo. Den androg i det forløbne år ca. 3.100 bind og pakker, der fordeler sig således:

Højesteretssagfører N. H. Bache (1869–1953), København. I betragtning af en sagførers almindelige virkeområde er det venteligt, at velbevarede sagførerarkiver giver værdifulde oplysninger om mange sider af samfundslivet. Erhvervsarkivet har i årenes løb med mellemrum modtaget ret store fonds af denne art, men hidtil udelukkende fra provinsen. Med hrs. Baches arkiv er nu også hovedstaden kommet med. Arkivet, der er på 385 bind og pakker, spænder over årene 1896–1945, og det indeholder, som de fleste andre af tilsvarende karakter, fortrinsvis materiale vedrørende førte retssager. Visse ting fra Baches virksomhed som specialist i forsikringsretlige spørgsmål er dog også kommet med.

Købmandsfirmaet Marcus G. Bech, Århus. Fra den i første halvdel af forrige århundrede så omfattende virksomhed, der foruden almindelig handel også drev kradsuldfabrikation, det sidste med ikke mindre end 700 medarbejdere over hele Jylland, er sikret et enkelt dokument – formentlig det eneste bevarede arkivalie overhovedet.

Handelshuset C. A. Broberg, København. I fortsættelse af tidligere afleveringer er modtaget en samling breve og optegnelser af såvel familiesom forretningsmæssig karakter – de sidste fortrinsvis vedrørende selskabet Cafonia, der fremstillede kaffeekstrakt.

Købmand P. Herskind, Århus. Selv om Århus ikke havde nogen fremragende betydning i det gamle danske samfund, er det dog forbavsende – især i sammenligning med andre og mindre pladser – hvor lidt der er bevaret af arkivalier fra erhvervslivet. Havde det ikke været for de samlinger, der findes som bilag ved skiftebehandlinger, og som er fra relativt små forretninger, ville næsten intet være for hånden. Fra de dominerende købmandsgårde som f. eks. Broges, Meulengrachts o. a. synes overhovedet alt borte; men en gang imellem

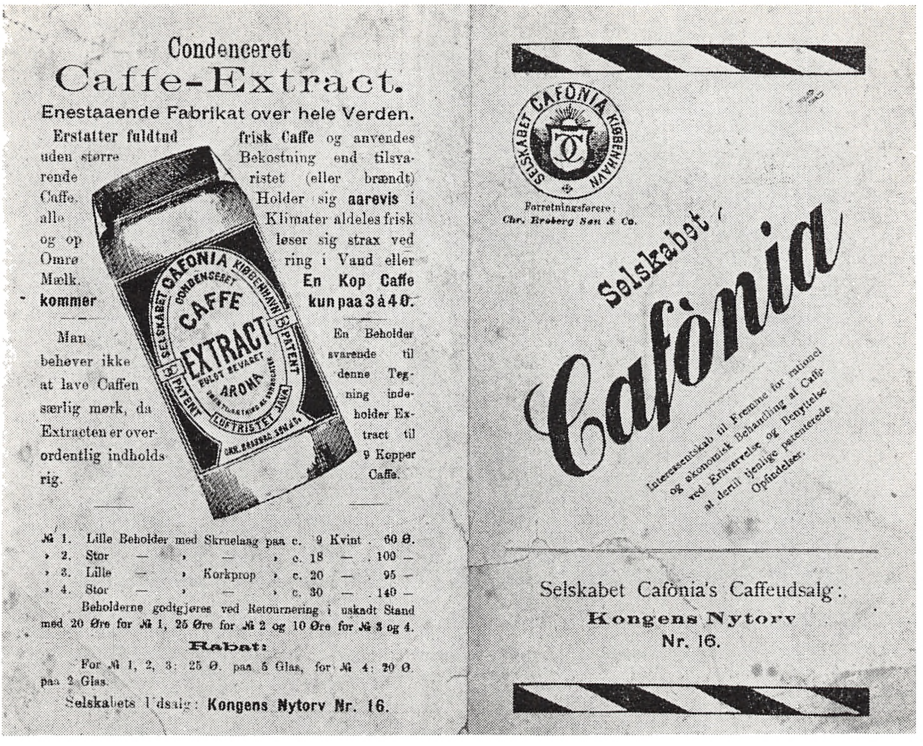

Folder om kaffekoncentratet Cafonia.

En kort overgang fik denne forøber for pulverkaffen en rivende afsætning, men derefter gled det ud af handelen. Huset C. A. Broberg havde gamle traditioner i dansk kaffehandel, og det var dette firma, der o. 1890 lancerede koncentratet gennem sit datterselskab Cafonia.

dukker enkelte ting frem fra de kendte huse. I beretningsåret er således foruden det ovennævnte dokument fra Marcus Bech indgået et hæfte med spredte regnskabsbilag og et enkelt brev fra konsul P. Herskinds forretning. Hæftet, der spænder over årene 1828–39, er afleveret af Det kongelige Bibliotek, der igen havde det fra en privat interesseret.

Blikkenslagerfirmaet Frits Meyer, København. I mange år har kgl. hofblikkenslager Torben Meyer været en institution i det københavnske studenterliv både inden for Studentersangforeningen og i »Kgl. Mayestæts Acteurs«, studenterscenen. Mens arkivalier vedrørende dette er afleveret til Det kongelige Bibliotek, er firmaarkivet 1846–1957 – 14 bind og pakker – afleveret til Erhvervsarkivet. Der findes her, foruden rene regnskaber, en del smukke modeltegninger, hvoriblandt adskillige fra firmaets arbejde med fremstilling af teaterrekvisitter – brynjer, hjelme, våben o. desl.

Grossererfirmaet Alfred V. Nielsen, København. Firmaet er grundlagt i 1933 af Alfred V. Nielsen, der fra 1919 havde været kontorchef i Nielsen &

Kgl. hof-blikkenslager Fritz Meyers virksomhed blev grundlagt i Ålborg i 1803.

Blandt de første arbejder var dragen på kineserlysthuset i Frederiksberg have, leveret i grundlæggelsesåret efter tegning af hofarkitekt, brandmajor Andreas Johannes Kirkerup.

Winthers Værktøjsmaskinfabrik A/S, hvis likvidation han i øvrigt varetog. Det driver handel med værktøj og værktøjsmaskiner for jern- og metalindustrien, og dets korrespondance, der i 83 pakker er afleveret for årene 1933–42, viser udstrakte forbindelser med mange lande ikke alene i Europa, men også i de andre verdensdele.

A/S Randers Rebslåeri, Randers. Virksomheden er grundlagt i 1840 af P. W. Winge. Den omdannedes i 1898 til aktieselskab, idet den samtidig blev slået sammen med rebslager H. Soelbergs forretning, der kun var fire år yngre. Af arkivalier fra de to oprindelige firmaer synes intet bevaret, og fra aktieselskabet først fra 1910. For tiden til 1950 er afleveret 10 bind kopibøger og 642 pakker korrespondance.

A/S Sydjysk Trælasthandel, Kolding. Virksomheden, der er en fortsættelse af købmandsfirmaet C. F. Müller, hvis arkiv for 19. århundrede tidligere er modtaget fra museet på Koldinghus, har afleveret sine regnskabsbøger og en del papirsager for årene 1899–1954.

Tobaks- og eddikefabrikken F. O. Thostrup & Sønner, Randers. Selv om der endnu findes adskillige mindre tobaksfabrikker tilbage i landet, er deres antal dog i stadig aftagen – det er i de sidste 25 år faldet med mere end 200. Ændringer i tobaksvanerne som skråens gradvise forsvinden og cigarettens fremgang har gjort deres eksistensmuligheder vanskelige. Fra den for

A. Fortegnelse over Børn af [illegible] Alderen mellem 10 og 14 Aar.

Enhver Forandring, der maatte indtræde med Hensyn til de engang indførte Oplysninger, indføres strax paa Listen.

Løbe-Nr.	Løbe-Nr. i sidst afsluttet Register	Efternavn.	Fornavne.	Forældre eller Plejeforældre.	Bopæl.	Lægens Navn.	Optaget i Arbejde. Maaned.	Optaget i Arbejde. Aar.	Udgaaet af Listen. Maaned.	Udgaaet af Listen. Aar.	Overført til Liste B. Nr.	Skoletid.	Arbejdstid fra Kl.	Arbejdstid til Kl.	Fødsels- Maaned.	Fødsels- Aar.	Arbejdsinspektørens Underskrift.
144		Jacobsen	Augustin Peder	Smed	Mariebro	A Brandt	Febr.	1894	Febr.	1896		7-11	1	6	Mar.	1881	Vald Brandt
145		Madsen	Karl Marius Anton	Arbejdsmand	Festningsvej	A Brandt	Febr.	1894	Marts	1896		1-5	6	12	Febr.	1882	Vald Brandt
146		Peter Jacobsen	Peder	Mallefører	Mariebro	A Brandt	Febr.	1894	Mar.	1895		7-11	1	6	Febr.	1883	Vald Brandt
147		Mogensen	Erik Niels Marinus	Stenhugger	Schousgade	Langballe	Septbr.	1894	Septbr.	1897		7-11	1-6 / 1	7-12 / 6	Marts	1883	Vald Brandt
148		Nielsen	Mogens	Arbejdsmand	Kirkegaardsvej	A Brandt	Septbr.	1894	Novbr.	1896		1-6	6	12	Febr.	1884	Vald Brandt
149		Andersine	Alfred	Skrædersvend	Mollegade	A Brandt	Septbr.	1894	Jan.	1897		1-6	6	12	Marts	1883	Vald Brandt
150		Kristensen Holk	Kristen	Arbejdsmand	Schousgade	A Brandt	Novbr.	1894	Novbr.	1897		1-6	7	12	August	1884	Vald Brandt

Udsnit af arbejdsprotokol for børn mellem 10 og 14 år fra Thostrups Tobaksfabrik i Randers.

Loven af 23. maj 1873 regulerede børnearbejdet. Attester fra læge og skole skulle altid være tilstede i virksomheden for over for arbejdsinspektøren at dokumentere, at der ikke var fysiske eller psykiske grunde, der talte mod barnets beskæftigelse.

få år siden ophørte Thostrups tobaksfabrik i Randers, der i en årrække fra midten af 1920'erne også drev eddikefabrik, har Randers Museum formidlet sikringen af virksomhedens arkiv for Erhvervsarkivet, der i forvejen kun havde få og små fonds fra denne branche. Arkivet, der består af 98 bind over årene 1876–1956, indeholder i hovedsagen kun almindeligt regnskab; som særlig værdifuld kan dog fremhæves en mindre afdeling med oversigter over børnearbejdere.

Østifternes Brandforsikring, København. Som flere andre danske forsikringsselskaber er Østifternes Brandforsikring i sin oprindelse politisk præget. Den blev efter nogle års forberedende arbejde af bl. a. folketingsmand, overretsprokurator C. C. Alberti oprettet i 1889 i opposition til den gamle Almindelige Brandforsikring for Landbygninger. Den fik navnet Sjællands Brandforsikring for mindre Landbygninger, men antog 1895, idet den udvidede virkefeltet, sit nuværende navn. Arkivet, der rummer 175 bind og 685 pakker, daterer sig fra 1888, året før den egentlige stiftelse, og når helt frem til 1957. Hovedstammen består af almindelig korrespondance, sager vedrørende nytegning og afgang samt skadesager; men desuden er foruden mere almindelige regnskaber bevaret forhandlingsprotokoller, statusoversigter, vurderinger o. a.

Århus Piskefabrik. C. Prange, Århus. Fabrikken er grundlagt i 1885 af J. Salzwedel, men har siden 1902 været i familien Pranges besiddelse. Den var i en årrække eneleverandør til Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger og havde alene med denne en årlig omsætning på 50.000 kr. I betragtning af det stadig nedadgående hestehold har det lille arkiv, 4 bd. for årene 1909–25, foruden en erhvervshistorisk også en kulturhistorisk værdi.

Andre. Fra boet efter direktør Fredk. Lausen, tidligere Århus Oliefabrik, er modtaget et sidste supplement. Revisionskontoret for tyske Befalinger har afleveret, hvad man efter arbejdets afslutning fandt faldt under Erhvervsarkivets område. Fra maskinfabrikken Titan, København, er modtaget korrespondance fra 1954. Fra købstadmuseet »Den gamle By«, Århus, er afleveret forskellige mindre, delvis nyere ting, som er fundet under nedrivningsarbejder i den indre by. Endelig kan af retsbehandlede arkiver anføres store samlinger fra Bogense, Middelfart og Sjælland (spredt).

Ordningsarbejdet

I årets løb er udført ordningsarbejder i arkiverne fra Foreningen af jydske Landboforeninger, A/S Anilinkompagniet, København, Akademiet for de tekniske Videnskaber, Østifternes Brandforsikring, Fyens Folkebank, Odense, højesteretssagfører N. H. Bache, København, Textilfabrikantforeningen,

blikkenslagerfirmaet Fritz Meyer, København, tobaks- og eddikefabrikken F. O. Thostrup & Sønner, Randers, A/S Randers Rebslåeri samt retsbehandlede arkiver fra Fredericia, Kolding, Lemvig, Odder, Sjælland (spredt), Vejle og Ålborg. Disse er for de nyeres vedkommende indtil videre utilgængelige.

Med henblik på udgivelse er der foretaget en række afskrivningsarbejder fra handelshuset Ørum & Wulffs arkiv om Islandshandelen 1805–50.

Den løbende registrering af dagspressens artikler om erhvervslivets mænd er blevet fortsat og suppleret bagud forsåvidt angår »Børsen« og »Aarhuus Stiftstidende« for årene 1924–48.

Håndbiblioteket

Bogbestanden er forøget med 1015 bind, af hvilke en betragtelig del hidrører fra Danmarks tekniske Bibliotek, Folketingets Bibliotek, Landsarkivet for Fyn og landsretssagfører, dr. jur. Axel H. Pedersen. Som tidligere år er der modtaget gaver fra Det kongelige Bibliotek og Statsbiblioteket samt jubilæums- og tidsskrifter fra firmaer, myndigheder og organisationer i Danmark, Norge, Sverige, Finland, Belgien, England, Schweiz, Vest- og Østtyskland, U. S. A. og Østrig.

Økonomi

Til driften er modtaget tilskud fra Undervisningsministeriet, Østifternes Brandforsikring, Århus havn og Århus kommune. Videnskabernes Selskabs Arkivkommission har bekostet forskellige ordningsarbejder i arkiver, hvis aflevering er formidlet gennem kommissionen. Af Undervisningsministeriet er bevilget et beløb til hjælp ved udgivelsen af årbogen, der yderligere – i form af annoncer – har fået støtte fra Fyens Disconto Kasse, A/S Titan og Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger. Erhvervsarkivet bringer hermed sin hjerteligste tak for de modtagne tilskud og gaver.

Anden virksomhed

Den for direktør Knud Strøyberg, Ålborg, 1954–55 og 1959 udarbejdede biografisamling af Ålborg Handelsstandsforenings legatstiftere er af foreningen bekostet trykt og udsendt under titlen: Fortegnelse over Ålborg Købmænds Hjælpekasses og Ålborg Handelsstandsforenings Legater. Ved Knud Strøyberg. Med biografier udarbejdede af Erhvervsarkivet.

Den i beretningen for 1957–58 anførte indsamling af erindringsmateriale for Korn- og Foderstof Kompagniet, Århus, er blevet fortsat, ligesom man også har deltaget i arbejdet i Århus byhistoriske Udvalg.

Af personalets arbejder i øvrigt kan anføres: arkivar *Vagn Dybdahl* har fortsat deltaget i redaktionen af »Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie,

Sprog og Litteratur« og af tidsskrifterne »Jyske Samlinger. Tidsskrift for Danmarks historie« og »Nyt fra historien« og bidraget dertil med anmeldelser og litteraturoversigter. I »Århus stifts årbøger 1959« (s. 7–17) skrev arkivar Dybdahl en levnedsskildring af bibliotekar Ejler Haugsted.

Arkivar Finn H. Lauridsen har forestået redaktionen af »Århus Stifts Årbøger« og som formand ledet arbejdet i »Historisk Samfund for Århus Stift«. Han har bidraget med anmeldelser til »Jyske Samlinger« og »Nyt fra historien«.

PUBLIKATIONER FRA ERHVERVSARKIVET

Erhvervshistorisk årbog 1949. 96 sider, kr. 7,50.

Indhold: Af Erhvervsarkivets historie.
Erhvervsarkiver i udlandet.
Arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder.
Handelsstanden og butikslukningen 1840–1908.
Aktstykker fra arkivet.

Erhvervshistorisk årbog 1950. 88 sider, kr. 7,50.

Indhold: Fra kaperkrigens begyndelse.
Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid.
På trampfart 1848–50.
Bogkøb i provinsen 1800–1850.
Postgang i det 19. århundrede.
Om opbevaring af mikrofilmarkiver.
Teknikerens og historikerens krav til industriarkiver.

Erhvervshistorisk årbog 1951. 110 sider, kr. 10,00.

Indhold: Fra 19. århundredes handelsliv. I. Af Luis Bramsens erindringer.
Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede.
En Vesterhavsstranding 1850.
Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke.
Holmens centralarkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1952. 120 sider, kr. 9,75.

Indhold: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co., 1853–62.
Fra 19. århundredes handelsliv II. Af Luis Bramsens erindringer.
Af Limfjordshandelens historie. Aggerkanal og Doverodde.
Den illoyale konkurrence. Begrebets opståen.
Några reflexioner rörande industrirationalisering och arkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1953. 116 sider, kr. 9,75.

Indhold: Dansk handel på Isle de France.
Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«.
De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark.

Erhvervshistorisk årbog 1954. 153 sider, kr. 11,75.

Indhold: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni.
De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne.
Revisorloven af 1909: Forudsætninger og debat.
Fra købstadhandelen i det 18. århundrede. En lollandsk klage fra 1762.

Erhvervshistorisk årbog 1955. 154 sider, kr. 16,25.

Indhold: Adelig studehandel i 16. århundrede.
Økonomisk debat i Slesvig og Holsten 1773–1807.
En sjællandsk kornkøbmand. Af agent H. H. Schous levned og optegnelser.
Om jubilæumsskrifter.

Erhvervshistorisk årbog 1956. 212 sider, kr. 16,25.

Indhold: Dalum Papirfabrik. Fra konkurrence til sammenslutning.
Fra arkiverne. Breve fra C. A. Broberg i 1866.
Tillæg: »Sagførere i Århus«.

Erhvervshistorisk årbog 1957. 96 sider, kr. 14,00.

Indhold: En købmandsskæbne i Ålborg fra begyndelsen af 17. århundrede.
En dansk handelsekspedition til Nordamerika 1783. Et bidrag til Handels- og Kanalkompagniets historie.
Den merkantilske Forening. Fra det 19. århundredes børsliv.
Socialdemokratiet og brugsforeningerne frem til 1908.

Erhvervshistorisk årbog 1958. 171 sider, kr. 16,25.

Indhold: En tømrerslægt i 19. århundrede.
Den økonomiske debat om lavs- og købstadsprivilegier i sidste halvdel af 18. århundrede.
Erhvervsarkivets bygning.
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1949–58.

Erhvervshistorisk årbog 1959. 141 sider, kr. 16,25.

Indhold: Fra Rosenborg Brøndanstalts første år. Dansk mineralvandsproduktions opståen.
Boghandler i Slesvig og København omkring 1864. Fra Vilhelm Trydes bog- og kunsthandels første år.
En københavnsk boglade ved århundredets begyndelse.
En tømrermesterfallit 1799. Lavstilstande og byggeforhold i København.

Erhvervshistorisk årbog 1960. 150 sider, kr. 18,25.

Indhold: Dansk industri og de store udstillinger 1889–1914.
Den teknisk-kemiske industri 1870–1914.
På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck, Helsingør.
Tillæg: »Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1961«.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:
Personregister over Arbejdsgiveren 1900–1952. 1954. 120 sider, kr. 6,00.

Rasmus Berg:
Minder fra håndværk og industri. 1954. 115 sider, kr. 11,75. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl, Andreas Jørgensen og Finn H. Lauridsen:
Oversigt over industrihistorisk litteratur 1945–54. 1955. 23 sider, kr. 2,00.

Aage Rasch:
Dansk toldpolitik 1760–1797. 1955. 362 sider, kr. 19,00.

Vagn Dybdahl, Vello Helk og Finn H. Lauridsen:
Sagførere i Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl Holst-Knudsen. 1886 – 28. maj – 1956. 139 sider, kr. 12,00.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:
Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1961. 58 sider.

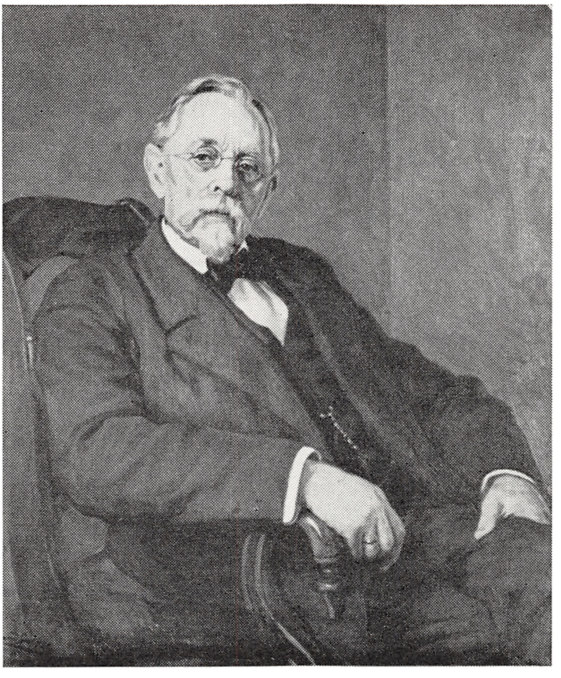

»Den synlige Virkning af Brugsforeningerne er jo den, at Befolkningen kan købe sine Livsfornødenheder billigere end tilforn – ogsaa hos de Handlende«.

Udtalelse i november 1895
af Severin Jørgensen, FDBs første formand.

I mere end 60 år har Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger virket for at opfylde forbrugernes krav om kvalitet og fornuftig pris.

I 1959 omsatte FDB for 780 millioner kroner varer, fordelt gennem 1900 brugsforeninger til en tredjedel af Danmarks befolkning.

FYENS DISCONTO KASSE

(BANK-AKTIESELSKAB)

ODENSE

A/S TITAN

KØBENHAVN N.

AARHUUS KJØBMÆNDS HJÆLPEKASSE

1861–1961

VAGN DYBDAHL og FINN H. LAURIDSEN

AARHUUS KJØBMÆNDS HJÆLPEKASSE

1861–1961

ÅRHUS 15. APRIL 1961

Trykt som tillæg til

Erhvervshistorisk årbog 1960

Forfatterne retter en oprigtig tak til fhv. overbibliotekar
Emanuel Sejr for adgang til at benytte det af ham
udarbejdede avisindex over Århusborgere
og til cand. jur. og oecon. *John Oldam*
for værdifuld hjælp ved ud-
arbejdelsen

Copyright by Erhvervsarkivet 1961

Printed in Denmark by Aarhuus Stiftsbogtrykkerie

Forord

Dette lille jubilæumsskrift vil vise, at Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse i sin 100-årige historie bestandig har haft en rolig og stilfærdig tilværelse. Sådan bør en hjælpekasses historie formentlig også helst forme sig. Bestyrelsen har dog ment at burde markere 100-årsdagen med en fyldigere beretning om virksomheden og de mænd, der har båret den.

Til skriftets udgivelse er ydet støtte fra forskellig side; for denne hjælp vil man gerne udtale sin oprigtige tak.

Det er bestyrelsens håb, at skriftet vil interessere, hvor det kommer frem. Det klargør, at der trods alle omskiftelser i samfundet stadig er behov for en institution som Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse, og bestyrelsen vil derfor gerne ved denne lejlighed rette en varm tak til de mange institutioner, firmaer og enkeltpersoner, der som bidragydere og medlemmer slutter op om vort arbejde og muliggør Hjælpekassens virksomhed.

Ludvig Wohlert.

INDHOLD

Forord. Ved *Ludvig Wohlert* 5

Den socialpolitiske baggrund 9

Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses oprettelse og love 14

Foreningens virksomhed 15
Medlemskredsen 15
Hjælpekassens indtægter 18
Understøttelsesvirksomheden 21

Bilag:
1. De gældende love 25
2. Bestyrelsens medlemmer 1861–1961 28
3. Årlige sammendrag af udgifter og indtægter samt index for understøttelser 1914–60 29
4. Driftsregnskab 1960 31

Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses legater og mændene bag legaternes navne 33

Den socialpolitiske baggrund

Der er intet bevaret, som fortæller om de bevæggrunde, der skabte Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse. Forhandlingsprotokollerne fortæller blot, at Hjælpekassen blev stiftet den 15. april 1861, efter at en komité havde udført et forberedende arbejde. Hjælpekassen i Århus står imidlertid ikke som et isoleret fænomen. Også i andre byer blev sådanne hjælpekasser oprettede, både for handelsstandens medlemmer og for andre erhverv.

Motiverne bag hjælpekassernes oprettelse er sikkert bedst udtrykt forud for grundlæggelsen af hjælpekassen i Hjørring. Initiativtageren var der den meget skrivende foregangsmand, konsul Chr. H. Nielsen, der også, da det gjaldt denne sag, formulerede sine synspunkter i skriftlig form[1]. Det skete i en artikel i Hjørring Amtstidende[2]. Her hedder det i indledningen:

> Dersom den næringsdrivende borger ikke er så heldig i sin yngre alder, foruden det daglige tarvelige udkomme til sig og sine, tillige at fortjene så meget, at han ved nøjsomhed kan se en nogenlunde sorgfri alderdom i møde, da er han, ærligt talt, hvad da i reglen vel heller ikke kan eller bør være anderledes, slet og ret stillet således, at han ikkun alene har at ty, enten til velvillig omsider forsvindende understøttelse, eller til fattigvæsenets hjælp.

Artiklen fortsætter:

> Det samme er i almindelighed også tilfældet med dem af denne stand, der ved uheld, som langvarige sygdomme, tab af førlighed, konjunkturernes foranderlighed o. s. v., enten lammes for en tid, eller ikke formår fremdeles at fortsætte sin bedrift.

Der foretages således en opdeling af trangsgrundene. Den første, alderdommen, kan forudses af alle, og der har forfatteren tydeligvis mindre sympati for dem, der ikke har sørget for at sikre sig. Den anden gruppe er den del af medborgerne, som ved uforudsete hændelser kommer i nød. Men under alle omstændigheder er det, udvikles det i artiklen, for ærekære, uforskyldt trængende hårdt og tungt at nyde almisse, idet der altid »i det mindste tilsyneladende ligger noget nedværdigende deri; og vistnok med rette vil man kunne beklage, at denne anskuelse ikke hidindtil hos flertallet har fæstet en ædlere og dybere rod«. Chr. H. Nielsen sluttede sin artikel med at foreslå oprettelsen af en understøttelsesforening, der snart efter så dagens lys. Det i denne forbindelse vigtige er imidlertid, at artiklen gengiver både tidens situation og dens syn på offentlig forsorg.

Den principielle form for offentlig hjælp til den, der ikke selv havde midler til livets opretholdelse, var fattigvæsenet. Den, der i byerne søgte fattigvæsenet, fik enten penge til sit underhold, eller penge og naturalier (brændsel, brød o. s. v.) eller anvist ophold på fattiggård[3]. Virkningerne af at modtage fattighjælp var omfattende i retlig henseende og samtidig ødelæggende i vide kredse for den medborgerlige agtelse. For at bøde på disse hårde bestemmelser havde man i 1856 gennemført loven »om tilvejebringelse af midler til fri fattigunderstøttelse og om disse midlers bestyrelse«. Loven tilsigtede at skabe mulighed for at give en midlertidig understøttelse i øjeblikkelige trangstilfælde, derimod kunne den enkelte ikke gennem flere år modtage støtte fra fattigkassen. Fattigkasserne, der skulle tilvejebringe midlerne ved indsamlinger, opnåede aldrig noget stort omfang og var – som sagt – beregnet på kun at træde til i pludselig opståede nødsituationer[4].

For gamle, der ikke kunne klare sig selv, var der imidlertid endnu en chance for at holde sig fri af fattigvæsenet, nemlig hospitalerne. Rundt om i flere provinsbyer var der fra gammel tid nogle hospitaler eller stiftelser, der optog værdig trængende og gav dem både logi og kost. Pladserne var dog kun få – i Århus hospital var der således – efter fundatsen af 1856 – pladser for 12 mænd og 16 kvinder hjemmehørende i Århus stift[5]. Enkelte kvinder kunne være heldigere ved at opnå plads i nogle af de i øvrigt ikke mange jomfruklostre; men betingelserne var enten at høre til adelen eller også, at faderen havde haft plads i en af de højeste rangklasser, hvilket, bortset fra embedsmænd, kun gjaldt de få, der blev benådede med etats- eller justitsrådstitel[6].

De lidet udviklede forsorgsmuligheder svarede til tidens almindelige socialpolitiske synspunkter. Tidens fremherskende idealer var nøje i pagt med liberalismens tankegang: så lidt indblanding fra det offentliges side i det enkelte menneskes liv og virksomhed som muligt. Grundsynspunktet på socialforsorgen var derfor, at det offentlige kun burde træde til i den yderste nød, mens anden hjælp skulle ske ved frivillig velgørenhed. I øvrigt burde den enkelte borger ved sparsommelighed selv skaffe sig en kapital som sikkerhed mod sygdom og alderdom.

Det liberale syn på fattigforsorgen er måske klarest udtrykt i ordene: »Hvorledes man i et kristeligt samfund nogensinde er kommet på den tanke, at al fattigforsorg og al fattighjælp af en hvilkensomhelst beskaffenhed lod sig overdrage til og besørge af det offentlige, er ikke let at forstå, og dog har der været tider, hvor denne tanke virkelig havde fået en slags borgerret«. Ordene er hentet fra den betænkning, som i 1871 blev afgivet af den såkaldte fattiglovskommission af 1869[7]. Denne kommissions hoved-

synspunkt var det ovenfor gengivne, og man lagde vægt på, at fattig- og alderdomsforsorgen fra det offentliges side skulle indskrænke sig til det allermest nødvendige og kun tage sig af de tilfælde, hvor den trængende var tabt for samfundet; fulgte man ikke den linie, skulle man ikke i længden »love sig gode frugter af den bevægelse, som nu på forskellige steder har ledt til oprettelsen af private hjælpeforeninger. Så længe bevægelsen endnu er stærk, og så længe disse nydannede foreninger er i besiddelse af deres hele ungdommelige følelse, vil slige foreninger kunne udrette meget godt«. Disse synspunkter hos tidens teoretikere var ikke ganske i overensstemmelse med standpunkterne i folketinget, hvor man i højere grad var indstillet på, at det offentlige burde træde til med hjælp, også når det gjaldt værdige trængende, og da navnlig gamle, og at dette ikke skulle have fattighjælps karakter. De politiske forhold muliggjorde dog ikke en reform af forsorgsvæsenet på dette tidspunkt [8]. Man fortsatte derfor med det gamle system, hvorefter samfundet kun havde fattighjælpen at byde på, når der var brug for stadig hjælp.

Skammen ved at søge fattigvæsenet afskar af opdragelsesmæssige og konventionelle grunde borgerskabet fra at få offentlig hjælp. Opgørelser over fattighjælpsmodtagere viser da også, at f. eks. selvstændige handlende næppe søgte offentlig hjælp i noget stort tal [9]. At adskillige erhvervsdrivende måtte få behov for hjælp om ikke før, så når de blev gamle, er imidlertid sikkert. Man må dog forestille sig – tal for dette foreligger ikke – at tilbøjeligheden til at fortsætte virksomheden, så længe det i det hele taget har været fysisk muligt, dengang har været ret udbredt. Når kræfterne ikke slog til, var der sikkert kun få virksomheder, der tillod indehaverne at leve af dem uden selv at tage del i ledelsen. Mange gamle har da taget ophold hos børnene, dette forhold må også ligge bag, når fattigkommissionen af 1869 ligefrem har ment det muligt at søge gennemført ved lov, at børn havde forsørgerpligt over for forældrene [10]. Muligheden for at søge optagelse i børnenes husholdninger har formentlig sammen med større eller mindre opsparing været den form for alderdomsforsørgelse, de fleste af begge køn så frem til.

Vanskeligere stillet var borgerskabets ugifte kvinder og de enker, der ikke havde voksne børn. Mange af dem havde kun fået en opdragelse og »uddannelse«, der sigtede mod ægteskabet; slog dette fejl, hørte de, når forældrene faldt fra, i de fleste tilfælde til den samfundsgruppe, der af et københavnsk understøttelsesselskab blev rubriceret som »ugifte fruentimmere, hvis kår ikke svarer til deres opdragelse«, og som »ifølge deres opdragelse ikke er skikkede til at ernære sig ved strengt arbejde« [11]. I mange tilfælde fik sådanne kvinder, der måske nok havde nogen kapital, optagelse i huset

hos gifte slægtninge. Dette system, der tidligere havde haft en samfundsmæssig funktion, var imidlertid i 1860'erne og -70'erne ved at miste sit grundlag, der havde været de store husholdninger, hvor folkeholdet – butiks- eller håndværkssvende – boede hos arbejdsgiveren. Disse store husholdninger stillede særlige krav om betroet medhjælp for husmoderen, og der gjorde den ugifte kvindelige slægtning god fyldest. Så meget mere brug havde disse husholdninger haft for kvindelig arbejdskraft, som man selv endnu fremstillede adskillige husholdningsartikler; men bagning, farvning, brygning og meget andet blev fra midten af århundredet flyttet uden for hjemmet. »Vask og strygning kom stadig i stærkere grad til at foregå uden for huset, opvarmning, fyring på ildstedet og frem for alt belysning kunne besørges udefra, sporveje, telefoner og hurtig brevpost drog huset og de handlende nær til hinanden, vandringer til torvet og gang i butikker aftog, til indkøb og hentning af varer medgik kun ringe tid«[12]. Disse ændringer i husholdningernes karakter skabte særlige vanskeligheder, fordi man endnu ikke havde forstået nødvendigheden af under de nye forhold at opdrage de unge piger til selverhverv. De erhverv, der bød sig for den unge kvinde, var kun få. Et stort antal gik ind i den i mange tilfælde socialt dårligt stillede skare af syersker, andre bedre udrustede, kunne klare sig som lærerinder på private skoler[13]. Men som hovedregel var de fleste ugifte kvinders og enkers erhvervsmuligheder meget ringe i det 19. århundredes sidste halvdel, ikke mindst hvis de – ud fra deres miljø og opdragelse – ikke ville eller kunne påtage sig grovere husligt arbejde. En vis sikring var for manges vedkommende sket gennem livsforsikringer og forskellige former for renteforsikringer. Antallet af sådanne forsikringer var fra århundedets midte i stadig stigning; men gennemgående var forsikringssummerne ret beskedne, og de særlige forsikringer for ugifte kvinder, »klosterforsikringerne«, blev mærkeligt nok aldrig særlig udbredte[14].

Den offentlige forsorgs særlige karakter og kvindens sociale stilling opfordrede til velgørenhed på frivillig basis. Fra gammel tid var der nok en række legater, der kunne træde til; men den hjælp, de kunne yde, var kun beskeden, og legatfundatserne gjorde ofte uddelingen ret tilfældig. En tilskyndelse til at organisere hjælpeforeninger bragte næringsloven af 1857, der ophævede håndværkslavene, som havde udøvet en vis understøttelsesvirksomhed. De mange håndværkerforeninger, som opstod i disse år, tog da også dette sociale arbejde op, og formentlig delvis påvirket deraf opstod der for andre erhverv en lang række understøttelseskasser. Sådanne hjælpekasser – afgrænsede efter erhverv – har sikkert også i særlig grad haft gode

betingelser for at kunne organisere velgørenheden, fordi de kaldte på lavsånden i den enkelte erhvervsudøver [15].

De fleste hjælpekassers idé var og er, at en kreds af medlemmer betaler et årligt bidrag, og at man desuden appellerer til engangsgaver og legatoprettelser. For de mænd, der indtrådte i kasserne, og dermed som hovedregel sikrede dem selv og deres efterladte fortrinsadgang til understøttelse, har medlemsskabet givetvis været opfattet som velgørenhed; forsikringsmomentet var måske nok til stede, men har kun spillet en mindre rolle – et sådant lod sig dengang som nu bedre tilgodese gennem forsikringstegning.

I en række byer blev i disse år oprettet hjælpekasser specielt for handelsstandens medlemmer. I Ålborg havde købmandslavet af 1431 allerede fra gammel tid enkelte legater, men i 1856 blev understøttelsesvirksomheden sat mere i system ved oprettelse af en særlig hjælpekasse med fast medlemskreds og årlige bidrag. Købmandslavet i Odense havde også et selvstændigt understøttelsesfond, der vedblev at bestå, da lavet blev ophævet i 1861; den i 1862 stiftede Odense Handelsforening oprettede da i 1869 et eget understøttelsesfond og i 1872 en enkekasse. Inden da havde man i Randers i 1860 oprettet en selvstændig hjælpekasse, »Kjøbmændenes Hjælpeforening i Randers«. I de følgende år oprettede de forskellige byers handelsforeninger hjælpekasser eller understøttelsesfond som afdelinger af foreningerne, således f. eks. Horsens 1862, Thisted 1867, Viborg 1873, Vejle 1879, Kolding 1880 [16]. De forskellige kassers statutter svarer i meget til hinanden, og man må forestille sig, at der forud for oprettelserne har været forbindelse mellem de forskellige byer. Kasserne i Randers og Århus er principielt forskellige fra de øvrige, derved at de er oprettede selvstændigt og ikke som dele af handelsforeninger. I Randers skyldtes dette formentlig, at man fra starten ønskede at samle en så vid kreds som muligt under hjælpekassen; adgangsberettigede blev da også foruden handlende en række håndværksmestre, embedsmænd, styrmænd m. fl., men allerede i 1884 indskrænkedes adgangsretten til købmænd, større industridrivende, skibsførere, mæglere og apotekere. De nye Randers-statutter åbnede dog også adgang for visse funktionærer, nemlig bankbogholdere og bankkasserere samt prokurister [17].

Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses oprettelse og love

Foruden den almindelige socialpolitiske situation er det sikkert eksemplerne fra Ålborg og Randers, der har tilskyndet til oprettelsen af Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse. Forud for oprettelsen havde en forberedende komité, der blev nedsat den 29. december 1860, udarbejdet forslag til statutter, som blev vedtaget på det stiftende møde den 15. april 1861. I formålsparagraffen hed det, at hjælpekassen skulle understøtte:

> Købmænd og offentlig ansatte mæglere, som formedelst alderdom eller svaghed – men forøvrigt uden egen brøde – er ude af stand til at ernære sig, samt købmænds og mæglers trængende efterladte, for så vidt de kunne anses værdige til at modtage hjælp.

Medlemskredsen blev begrænset til købmænd og mæglere; medlemmerne og deres efterladte fik fortrinsadgang til understøttelse, men andre medlemmer af handelsstanden og deres efterladte var understøttelsesberettigede, hvis der ikke blev anvendelse for hele understøttelsessummen til medlemskredsen. Kassens midler skulle tilvejebringes ved årlige bidrag (5 rdl.), faste indskud en gang for alle (100 rdl.), hvorved man blev fritaget for at yde årligt bidrag, og ved frivillige gaver. Til understøttelse kunne i de første år kun anvendes renterne af de årlige bidrag, men efter 1865 kunne også anvendes 1/3 af de årlige bidrag; når kapitalen – som kaldtes grundfondet – blev 10.000 rdl. kunne der uddeles halvdelen af de årlige bidrag, og når kapitalen nåede 20.000 rdl. kunne der uddeles 3/4 af de årlige bidrag. Blev der et år ikke brug for hele den understøttelsessum, der var til rådighed, skulle resten lægges til kapitalen. Uddelingen og kapitalens forvaltning blev overladt bestyrelsen uden andre indskrænkninger, end at understøttelserne skulle udbetales i portioner på 20 rdl., og at ingen understøttet måtte modtage mere end 20 portioner.

Til den første bestyrelse valgtes den forberedende komités medlemmer: købmændene Hans Broge, J. M. Mørk, Edw. F. Rahr, Emil Secher og Chr. F. Spliid samt købmændene H. Liisberg og J. C. Seidelin. Alle var de blandt de ledende købmænd i byen; de er da også, med undtagelse af Seidelin, året efter blandt indbyderne til stiftelse af Handelsforeningen (nu Handelsstandsforeningen). Edw. F. Rahr valgtes på et bestyrelsesmøde nogle dage senere til formand [18].

Som det fremgår af bilag 2 har antallet af bestyrelsesmedlemmer i årenes

løb været forholdsvis få. Forhandlingsprotokollerne viser tillige, at bestyrelsesposternes besættelse bestandig er sket i fordragelighed. Sammenholdes bestyrelseslisten med den tilsvarende fra Handelsstandsforeningen, træffer man mange »gengangere«[19]. På generalforsamlingerne har der aldrig været nogen opposition; Hjælpekassens historie har således med hensyn til begivenheder været så fattig, som et forsikringsselskabs og en banks også helst skal være. End ikke lovene har gennemgået nogen væsentlig revision. De har to gange – i 1897 og 1920 – været underkastet ændringer. Det væsentlige i lovændringerne var, at kun medlemmerne og deres efterladte blev understøttelsesberettigede; da enkelte legater udtrykkelig står åben for alle af handelsstanden, har man dog fremdeles uddelt understøttelser uden for medlemskredsen. I en særlig situation, hvor tilfældet ikke kunne bringes ind under legaternes og grundfondets bestemmelser, betalte bestyrelsesmedlemmerne af egne midler en understøttelse, som man fandt lå nær op ad Hjælpekassens formål[20]. Nyt var det også, at lovændringerne medførte en forpligtelse til at anbringe selskabets midler i »solide prioriteter i faste ejendomme overensstemmende med reglerne for umyndiges midler, eller i solide rentebærende obligationer«[21]. Et senere forslag om lovændringer for at skabe mulighed for en forhøjelse af grundfondsunderstøttelserne ud over de fastsatte 800 kr. årlig blev aldrig taget op[22]. – Denne stabilitet, der kendetegner Hjælpekassens ydre historie, sætter også sit præg på den mere indadvendte virksomhed: medlemskredsens opretholdelse, fremskaffelse af midlerne og disses forvaltning.

Foreningens virksomhed

Medlemskredsen.

Hjælpekassens medlemstal – medlemmerne betegnes efter lovene som interessenter – har i den hundredårige historie ikke været underkastet store svingninger. I tabel 1 er medlemstallet vist som årlige gennemsnit i fem-årsperioder. I opstillingen er ikke taget hensyn til det i øvrigt altid beskedne antal medlemmer, der ved indmeldelsen betalte engangsbidrag, og hvis antal ikke fremgår af det bevarede kildemateriale. For tiden er der 13 sådanne livsvarige medlemmer[22a].

Tabellen viser, at medlemstallet stort set stod i stampe fra stiftelsen og frem til 1876–80. Alene fra 1875 til 1876 springer tallet fra 111 til 153, og i de følgende år fortsætter stigningen indtil 1885, hvor man med 197 når et foreløbigt højdepunkt. Efter dette følger en tilbagegangsperiode, der

Tabel 1:

Ordinære medlemmer af hjælpekassen, 5-års gennemsnit.

År	Medlemmer	År	Medlemmer
1861–65	110	1911–15	223
1866–70	116	1916–20	254
1871–75	113	1921–25	253
1876–80	158	1926–30	214
1881–85	189	1931–35	230
1886–90	184	1936–40	232
1891–95	176	1941–45	231
1896–1900	180	1946–50	234
1901–05	214	1951–55	231
1906–10	194	1955–60	203

slutter i 1899 med et medlemstal på 169. Denne tilbagegang standses ved en energisk agitation af den meget initiativrige købmand Mikael Johansen (1845–1931), der i 1902 har bragt tallet op på 221 medlemmer[23]. I dette tidsrum frygtede man i ledelsen, at hjælpekassen ville lide skade ved den kraftige agitation, som blev udfoldet af den i 1874 stiftede »Understøttelsesforeningen af Købmænd m. fl. i Danmarks Købstæder og Handelspladser, København undtagen«, således vedtog man i 1896 at sende til aviserne en udtalelse fra generalforsamlingen, hvor man påpegede fordelene ved den lokale hjælpekasse[24]. Efter den store tilvækst ved Mikael Johansens agitation fulgte der en ny tilbagegang, som det vist er reglen i al foreningsvirksomhed, men allerede i 1914 har man med tallet 231 overfløjet højdepunktet fra 1902. Verdenskrigsårene var også på Hjælpekassens område præget af aktivitet. Gennem agitation er man i stand til år efter år at sætte medlemstallet i vejret. Ved krigens slutning er der en mindre tilbagegang, men derefter når man i 1921 det indtil i dag højeste medlemstal, nemlig 268. I de følgende sidste 40 år af foreningens historie er der stadige udsving; men helhedstendensen har dog været en svag tilbagegang; der var nedgang i 1920'erne og lidt fremgang omkring 1930; derefter en tilbagegang, der først standser i 1938 – alt svarende ret nøje til konjunkturerne. Fra 1939, hvor medlemstallet var 249, er tallet dalet til 218 i jubilæumsåret.

Medlemstallets svingninger kan dog kun undtagelsesvis ses i sammenhæng med konjunkturudviklingen. I en så begrænset og forholdsvis velsitueret virkekreds som Hjælpekassens vil agitation eller manglende agitation også let afbryde en eventuel tendens til at følge konjunkturerne. I de år, hvor der er større tilvækst, kan der da også som regel påvises et agitationsarbejde; det gælder foruden Mikael Johansens virksomhed ved århundredskiftet navnlig

årene 1877, 1916, 1921, 1930–31, 1937–38, 1945 og 1955. Agitationen er som oftest taget op, når der i nogle år har været tilbagegang; den har i reglen form af henvendelser til nyetablerede købmænd, først skriftligt og dernæst personligt ved et bestyrelsesmedlem [25].

Hvis medlemstallet betragtes i forhold til befolkningsudviklingen i Storårhus, er der imidlertid stadig tilbagegang fra 1885 og 1900 til i dag, hvor medlemstallet er nogenlunde det samme, mens befolkningstallet er steget fra ca. 25.000 i 1880 til ca. 180.000 i 1960 [26]. Anderledes stiller det sig dog, hvis man betragter medlemstallet i forhold til antallet af selvstændige erhvervsdrivende, blandt hvilke Hjælpekassen fortrinsvis søger sine medlemmer. Det stærkt øgede befolkningstal har nemlig overvejende opnået beskæftigelse ved, at virksomhederne og da navnlig industrivirksomhederne har øget deres personale. Ved stiftelsen i 1861 var der ikke nogen klar afgrænsning mellem engroshandel og detailhandel; næsten alle handlende drev engroshandel. I 1856 var antallet af selvstændige handlende i Århus 122, i dag er der i Storårhus 411 virksomheder i engroshandelen [27]. Selv om der over for disse tal og sammenligninger mellem dem må tages al mulig forbehold, kan de dog sikkert i en vis udstrækning benyttes; dette betyder, at over for en stigning i antal emner på ca. $3^1/_2$ gang i forhold til stiftelsesåret står en fordobling i medlemstallet. Medlemskredsen i dag udgøres fortrinsvis af indehavere af engroshandelsvirksomheder, evt. kombineret med industri, og enkelte større detailhandlere, hvortil kommer nogle ledende funktionærer. For detailhandelen i Århus virker en særlig hjælpekasse, stiftet i 1911 som en afdeling af Aarhus Handelsforening af 1887 [28]. At medlemstallet ikke har kunnet følge med i stigningen af antal mulige medlemmer, bør vurderes på baggrund af de skete ændringer i socialforsorgen. Det er ændringer, der markeres af årene 1891 (ny fattiglov og lov om alderdomsunderstøttelse), 1892 (sygekasselov), 1913 (enkebørnslov) og endelig i 1933 socialreformen, der i de seneste år yderligere er udbygget gennem folke- og invalidepensionsordningerne. Det er en periode, der fuldstændig har ændret synet på den sociale forsorg; men det er samtidig også en periode, der har skabt ganske andre muligheder for kvindeligt selverhverv og øget tilbøjeligheden til at tegne private pensionsforsikringer.

Når medlemskredsen trods disse ændringer inden for samfundet alligevel består, skyldes det, at der stadig er behov for et velgørenhedsarbejde. Når foreningens fædre måske har tænkt sig, at understøttelserne skulle holde nøden fra døren, så er der nu i reglen tale om, at de kan medvirke til at give det mere end ud over dagens nærmeste krav, som netop med den skete udvikling er det, der i alle aldre vurderes højt.

Hjælpekassens indtægter.

Stagnationen i medlemstallet slår ikke igennem i Hjælpekassens indtægter. En betragtning af indtægternes omfang viser, at en organiseret medlemskreds giver den stabilitet og orden i velgørenhedsarbejdet, som betinger en betydelig tilgang af engangstilskud.

Vekslende regnskabsformer skaber en række vanskeligheder med hensyn til opstilling af tabeller, der skulle vise de forskellige sider af Hjælpekassens økonomi gennem de forløbne 100 år. Visse hovedlinier aftegner sig dog. Indtægterne falder i fire hovedgrupper:

kontingenter
ekstraordinære bidrag
renter af grundfond
renter af legatkapitalen.

Ved stiftelsen var kontingentet 5 rdl., ved møntreformen 1875 fortsatte det uændret med 10 kr. årlig. Efter 1. verdenskrig blev det i 1920 forhøjet til 20 kr., og siden da har det været uændret. Ved betaling en gang for alle har beløbene været 100 rdl. (200 kr.) og 400 kr. De ekstraordinære bidrag indkommer ved gaver fra medlemskredsen eller fra virksomheder med tilknytning til den, i reglen ved jubilæer og andre lejligheder. Bortset fra nogle bidrag ved stiftelsen på i alt 360 kr. fordelt over tre år forekommer der ikke ekstraordinære bidrag før 1890. Grundfondet er fremkommet ved årlige henlæggelser af den del af indtægterne, der ikke er kommet til udbetaling. Af legatkapitalen er indtægterne før 1914 meget begrænsede, men derefter er legaternes antal og samlede kapital stadig stigende, jfr. oversigten bilag 3.

Den samlede kontingentindtægt bevæger sig naturligvis i rytme med medlemstallet. Fra ved starten at være den eneste indtægt daler den ned til i 1889 – året før de ekstraordinære bidrag begynder – at være 46 % af totalindkomsten, mens renterne af grundfondet er steget tilsvarende til at være årligt 54%, allerede i 1883 oversteg de årlige renter af grundfondet kontingentindtægten. Endnu ved århundredskiftet er det disse to indtægtsformer, der er de dominerende, som det fremgår af tabel 2 for årene 1900–13.

Efter 1. verdenskrig falder indtægterne i et roligt leje, der præges af, at afkastningen af legatkapitalen er jævnt stigende. Fra slutningen af 1930'erne udgør legatrenterne i langt de fleste år lige godt halvdelen af indtægterne. Som eksempler på indtægternes fordeling er i tabel 3 opstillet indtægterne i de to femårsperioder 1925–29 og 1955–59.

Syv formænd

Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse har i de forløbne 100 år kun haft syv formænd. I det første halvthundrede år var der endda kun to formænd, fader og søn, mens Handelsstandsforeningen i samme periode havde 11 formænd.

Edw. F. Rahr,
f. 1815, d. 1905. Formand 1861–1901.

Viggo L. Rahr,
f. 1858, d. 1931. Formand 1901–11.

Chr. Filtenborg,
f. 1852, d. 1919. Formand 1911–19.

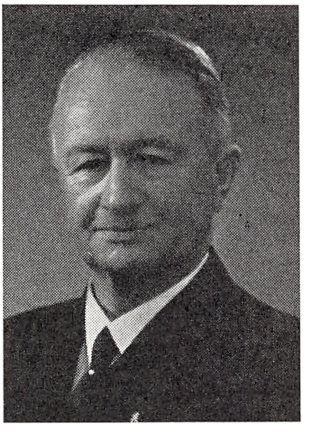

M. P. Drescher,
f. 1869, d. 1944. Formand 1919–44.

Niels Barnow,
f. 1876, d. 1955. Formand 1944–51.

H. A. Langballe,
f. 1878, d. 1954. Formand 1951–54.

Ludvig Wohlert,
f. 1889. Formand fra 1954.

Tabel 2:

De enkelte indtægtsarter i forhold til totalindtægten 1900–1913.

År	Kontingenter		Ekstraordinære indtægter		Grundfondsrenter		Totalindtægt
	Beløb	Pct. af totalindtægt	Beløb	Pct. af totalindtægt	Beløb	Pct. af totalindtægt	
1900..	2.390	45			2.878	55	5.269
1902..	2.175	40			3.298	60	5.473
1903..	2.125	24	3.050	35	3.581	41	8.756
1904..	2.305	42			3.131	58	5.436
1905..	2.080	26	2.150	27	3.813	47	8.043
1906..	2.015	31	500	8	3.945	61	6.460
1908..	1.955	30	100	1,5	4.443	68,5	6.498
1909..	1.865	29	400	6	4.600	65	6.865
1911..	2.415	31	830	11	4.571		7.816
1912..	2.205	29	700	9	4.622	62	7.527
1913..	2.175	20	4.200	38	4.880	42	11.255

1901, 1907 og 1910, hvor store legater indgår i de ekstraordinære bidrag, er her udeladt.

Tabel 3:

De enkelte indtægtsarter i forhold til totalindtægten 1925–29 og 1955–59.

År	Kontingenter		Ekstraordinære bidrag		Grundfondsrenter		Renter af legatkapital		Total-indtægt
	Beløb	Pct. af total-indtægt	Beløb	Pct. af total-indtægt	Beløb	Pct. af total-indtægt	Beløb	Pct. af total-indtægt	
1925..	3.880	19	2.000	10	7.671	37	7.365	34	20.916
1926..	3.810	18	1.900	9	7.376	35	8.107	38	21.193
1927..	3.655	17	1.900	9	9.413	42	7.462	32	22.430
1928..	3.540	17	1.850	9	7.400	36	7.772	38	20.562
1929..	3.450	17	1.750	9	7.458	37	7.515	37	20.173
1955..	4.330	12	1.350	4	10.815	30	20.020	54	36.515
1956..	4.160	11	1.850	5	10.907	30	19.992	54	36.909
1957..	4.415	12	2.350	6	11.072	29	20.190	53	28.027
1958..	3.910	10	2.350	7	11.024	28	22.342	55	39.626
1959..	5.735	14	2.350	6	11.221	27	22.628	53	41.934

Tallene viser, at i normale år udgør kontingenterne nu ca. 12% af indtægten, de ekstraordinære bidrag udgør nogenlunde konstant 5–6 % og kommer i reglen fra de samme bidragydere. I beløbstørrelserne er der ikke for kontigenternes, de ekstraordinære bidrags og grundfondsrenternes vedkommende sket afgørende ændringer; forandringerne i procenttallene skyldes stort set alene legatafkastningens stærke vækst. Hverken kontingenterne eller de ekstraordinære bidrag har holdt trit med pengeværdiens fald; selv om dette som sagt afbødes af legatindtægterne, har det dog ikke kunnet undgå i perioder at øve en indflydelse på understøttelsesvirksomheden.

Understøttelsesvirksomheden.

Understøttelsesvirksomheden falder i to afsnit, hvor skæringsåret er 1914 – det år, hvor legatafkastningen begynder at gøre sig gældende i stigende grad. Kredsen af understøttelsesberettigede har i de forløbne år været begrænset til tidligere handlende og deres efterladte (enker og børn – også voksne børn); gruppen »tidligere handlende« er her som ved medlemsbetingelserne ikke nøje adskilt fra andre selvstændige erhvervsdrivende.

Understøttelserne fra grundfondet gives ifølge lovenes § 6, der har stået uændret gennem de 100 år, i portioner af 20 kr. Det højeste antal portioner, en enkelt understøttet kan oppebære, er 20 portioner hvert halvår; det årlige maksimumsbeløb på 800 kr. er dog først blevet nået i de seneste år. Efter 1918, da legatuddelingerne kommer til i større tal, har man ret jævnligt suppleret grundfondsunderstøttelserne med bevillinger fra de forskellige legater.

Uddelingen af understøttelserne begyndte i 1863. Dette år blev der uddelt 2 portioner til to enker. Derefter gik tallet langsomt opad, fra o. 1875 er tallet af understøttede ca. 20, 1895 er tallet o. 30 og i 1914 er tallet steget til 40. Enkerne udgjorde ubetinget den største gruppe af de understøttede, derefter fulgte de tidligere handlende og sidst »frøkenerne«. At de sidste er færrest, hænger nok i nogen grad sammen med, at de stiftende medlemmer rimeligvis har været forholdsvis unge, således at deres børn i denne periode knebent er blevet »understøttelsesmodne«. For perioden 1877 til 1904 fordeler de tre grupper sig på følgende gennemsnitlige andele:

enker	77 %
tidl. handlende	19 %
frøkener	4 %

Fra år til år er afvigelserne fra de tre gennemsnit dog ret store.

Understøttelsernes størrelse var og er meget varierende. Bestyrelsen har i den henseende altid stået frit, og en række individuelle forhold, som ikke kan klarlægges nu, har været bestemmende for den størrelse, understøttelserne fik; da prisniveauet indtil 1914 var ret stabilt, har dette næppe i den første periode øvet nogen indflydelse. Indtil 1892 fik enker og tidligere handlende maksimalt 200 kr. årligt, frøkenportionerne var til at begynde med ret små (1878 maksimalt 40 kr.), men steg i 1892 til 140 kr. Stadig arbejdede man dog også med små portioner på 40 kr. I 1893–95 skete der en mindre reduktion af beløbene – det var samtidigt med, at medlemstallet i nogle år havde vist faldende tendens – men derefter forhøjedes portionerne atter og var for alle tre gruppers vedkommende i årene før 1914 oppe på 200 kr.

Til sammenligning kan nævnes, at af de københavnske arbejdere havde i 1907 de 57 % mellem 800 og 1.400 i årsindtægt[29]. Bemærkelsesværdig er det, at portionerne på 200 kr. svarer ret nøje til aldersrentens gennemsnitlige størrelse, der i 1910 var 203 kr. årlig[30].

For perioden efter 1914 bliver det vanskeligere at følge understøttelserne i enkeltheder, fordi legatuddelingerne nu gør sig så stærkt gældende. Legatportionerne uddeles både som eneste understøttelse, som supplement til grundfondsunderstøttelser og endelig til personer, der er blevet betænkt i fundatserne, men rettelig ikke hører til kassens virkekreds. Takket være legatmidlernes vækst har man også været i stand til i nogen grad at skåne grundfondsmidlerne og dermed styrke foreningens formueomstændigheder. Antallet af understøttede fra grundfondet er siden 1914 gået tilbage fra o. 40 til, efter i de første år efter 2. verdenskrig at have været nede på omkring 25, nu i de sidste år at have ligget på gennemsnitlig 32, hvoraf enkerne udgør de 24, »frøknerne« 5 og de tidligere handlende 3. Til dette tal kommer imidlertid legatmodtagerne, hvis antal i de senere år har været stigende.

Understøttelsernes størrelse har undergået betydelige ændringer siden 1914. Med 1. verdenskrig blev prisniveauet mere ustabilt, og krigsårenes prisstigninger blev imødegået med forhøjelser af de ydede understøttelser, der steg fra de 200 kr. før krigen til 300 kr. I mellemkrigsårene steg beløbene – bortset fra en forbigående nedsættelse 1933–37. I 1923 nåede enkernes maksimumsbeløb op på 500 kr.; det samme beløb fik »frøkener« og tidligere handlende fra 1924 og 1926. Da pristallet samtidigt er faldende i disse år, er der tale om en endog temmelig væsentlig stigning. I 1931 skete en ny forhøjelse af beløbene, der før 2. verdenskrig nåede op på 700 kr. for enker og 600 kr. for »frøkener« og tidligere handlende. Atter her svarede beløbene nogenlunde til aldersrentens beløb. I 1933 – efter socialreformen – fastsattes grundbeløbet for enlige mænd til 732 kr. og for enlige kvinder til 678 kr. Dette år var de største portioner på 500 kr.; efter de gældende bestemmelser skete der ikke nedslag i aldersrentens grundbeløb, når andre indtægter ikke oversteg 40 % deraf. Da de første 200 kr. af legatindtægter o. lign. ikke blev medregnet, betød dette, at maksimumsbeløbets 500 kr. kun blev regnet for 300 kr., hvilket temmelig nøje svarer til de 40 % af aldersrentens grundbeløb, som aldersrentenyderen da kunne oppebære, inden der skete nedslag[31]. Uden at der i øvrigt i forhandlingsprotokollen foreligger udsagn derom, kan man formentlig gå ud fra, at sådanne overvejelser mere eller mindre bevidst gjorde sig gældende ved fastsættelse af understøttelsernes størrelse.

Det første tiår efter 1940 viser ret store udsving i understøttelsernes størrelse. Der er gennemgående trods prisstigninger tale om nedsættelser af maksimumsbeløbene samtidigt med, at antallet af understøttede er dalende. Dette må ydermere sammenholdes med, at der er tale om en mindre vækst i indtægterne, end der har været i andre perioder (jfr. bilag 3). Så meget mere bemærkelsesværdig er denne tilbageholdenhed, som netop den gruppe af befolkningen, der fik understøttelserne, i særlig grad var ugunstig stillet under disse års prisudvikling; nedsættelserne var imidlertid betinget af det lave renteniveau, der formindskede indtægterne[32]. Fra 1951 forhøjes portionernes størrelse til det nuværende maksimum: 800 kr. for enker og »frøkner« og 600 kr. for tidligere handlende. Erindres må stadig, at der til dette kommer legatportioner, som også gives modtagere af understøttelser. Den største enkeltunderstøttelse i 1960 nåede derfor op på 1.500 kr.

Et problem for al forsikringsvæsen og legatforvaltning har siden 1914 været at afbøde pengenes synkende værdi. For Hjælpekassen er vanskelighederne imidlertid i væsentlig grad blevet lettet gennem den ændrede socialpolitik, der som tidligere nævnt har medført, at understøttelserne mere og mere er blevet et supplement til de forskellige former for folkeforsikring. Det er da også i de senere år blevet fast praksis at henstille til understøttelsesmodtagerne, at de fuldt ud udnytter folke- og invalidepensionsordningerne, hvorefter understøttelserne ydes som et tillæg til disse pensioner. Såfremt understøttelsesmodtagerne ikke efterkommer denne henstilling, hvilket er sket i et par tilfælde, inddrages understøttelserne[33]. Selv om understøttelserne således har fået karakteren af at være et supplement, ligger der dog vidnesbyrd om Hjælpekassens styrke deri, at man, som det fremgår af bilag 3, har været i stand til fra 1914 til de sidste år at bevare den samlede understøttelsessums realværdi. Inden for perioden er der dog tale om store udsving, der endog under de vigende priser sidst i 1920'erne og i 1930'erne fører til en stærk stigning, der i 1939 når sit højdepunkt med en fordobling af realværdien i forhold til 1914. Under 2. verdenskrig og efterkrigsårene var realværdien hurtigt synkende; men fra 1952 har man trods en fortsat voldsom prisstigning været i stand til at hæve realværdien noget og give den nogenlunde stabilitet.

Stabilitet har i det hele præget »Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse« i dens 100-årige historie. I Hjælpekassens ledelse er der kun sket langsomme udskiftninger, og i administrationsprincipperne er der kun sket få ændringer. Ved en stadig tilvækst til formuen har man været i stand til at modvirke pengenes synkende værdi, således at Hjælpekassen fremdeles, trods de ændrede samfundsforhold, har en betydningsfuld og selvstændig funktion inden for den kreds, den virker i.

1. Om Chr. H. Nielsen se Finn H. Lauridsen: Fra borgerskabets gennembrud. 1952. Om Hjørringforeningen: »Foreningen af 22. april 1860 til understøttelse af værdige trængende og deres efterladte i Hjørring 1860–1910«.
2. 23. marts 1860.
3. Harald Jørgensen: Studier over det offentlige fattigvæsens udvikling i Danmark i det 19. århundrede. 1940. S. 336 f., 382 f. og 384.
4. Harald Jørgensen, 103–111.
5. »Århus Vejviser for 1875«, s. 38, jfr. »Århus hospital i det tidligere sortebrødrekloster«. 1942. S. 31–37.
6. Oversigt over klostre i »Hof- og statskalender 1860«, s. 625 ff., over rangfølgen s. 1 ff. i »Anhang« til samme.
7. Ministerialtidende 1871, s. 695.
8. Harald Jørgensen, 129–156.
9. Harald Jørgensen, 394 f.
10. Ministerialtid. 1871, s. 660, hvor det også beklages, at der har vist sig en tendens til, at de unge vil unddrage sig denne naturlige pligt.
11. Cordt Trap: Velgørenheden i København i 1903. 1906. S. 10.
12. Johannes Steenstrup: Den danske kvindes historie. II. 1917. S. 155.
13. Jfr. Falbe-Hansen og Scharling: Danmarks statistik, I, s. 662.
14. S. Hertzsprung: De statsgaranterede danske livsforsikrings-anstalter. 1892. S. 287–96 og »Hafnia 1872–1922«, s. 158. For embedsmænd, hvis enker dengang ikke var pensionsberettigede, var der ligefrem pligt til at tegne overlevelsesrenter.
15. Fortegnelse over sådanne fagligt afgrænsede hjælpekasser f. eks. for Københavns vedkommende i den i note 11 anførte bog af Cordt Trap.
16. Om de forsk. hjælpekasser: C. Klitgaard: Ålborg købmænd i 500 år. 1931. S. 184, 282, 313. – F. Moreau Andersen: Handelsforeningen i Odense 1862–1912. S. 18 ff. – »Kjøbmændenes Hjælpeforening i Randers 1860–1910«. – Jørg. Andersen: Horsens Handelsforening i 50 år. 1913. S. 8. – P. L. Hald: Thisted Handelsforenings 50 års jubilæum. 1916. S. 25. – Otto v. Spreckelsen: Viborg Handelsstandsforening 1845–1945. S. 83. – »Vejle Handelsforening 1861–1911«. S. 17. – »Kolding handelsstand. Fortid og nutid«. 1946. S. 126.
17. »Kjøbmændenes Hjælpeforening i Randers 1860–1910«, s. 8 og 18.
18. Forhandlingsprotokollen s. 1–10, jfr. »Århus Handelsforening 1862–1937«, s. 35 f.
19. »Århus Handelsforening 1862–1937«. S. 131 ff.
20. Forhandlingsprotokollen, 9. okt. 1939.
21. Om lovændringerne se forhandlingsprotokollen 26. febr. 1897 samt 21. nov. og 20. dec. 1918, 7. april 1919 samt 13. marts og 31. aug. 1920.
22. Forhandlingsprotokollen 3. marts 1949 og 30. marts 1950.

22a. Medlemsprotokollen, fol. 22.

23. Mikael Johansen skaffede personligt i 1900 o. 45 nye medlemmer, forhandlingsprotokollen 28. aug. 1900. Om Mikael Johansens mangesidige offentlige arbejde i Aarhuus Stiftstid. 30. aug. 1904, 1. dec. 1905, 26. marts 1924 og 23. og 28. maj 1935.
24. Forhandlingsprotokollen 21. aug. 1896, om Understøttelsesforeningens virksomhed se dennes jubilæumsskrift (titel: foreningens navn), udg. 1899.
25. 6. april 1877, 17. april 1916, 11. april 1921, 3. okt. 1930, 21. febr. 1931, 8. okt. 1937, 18. og 21. marts samt 5. okt. 1938, 27. marts 1945, 29. sept. 1955.
26. Statistisk årbog for Århus 1960, s. 11.
27. Mercantil-Calender 1856–1857. 1856. S. 230 f. og »Statistisk årbog for Århus 1960«, s. 78.
28. J. C. E. Boldreel: Aarhus Handelsforening af 1887. 1887–1937. S. 23 og 77 ff. I visse tilfælde, det viser fortegnelsen over denne hjælpekasses bestyrelsesmedlemmer sammenholdt med Hjælpekassens medlemslister, er handlende medlemmer af begge hjælpekasser.
29. Jens Warming: Danmarks statistik. 1913. S. 342.
30. Warming, s. 522.
31. K. Vedel-Petersen: Danmarks statistik. 1946. S. 391 f.
32. Forhandlingsprotokollen 7. marts 1946.
33. Forhandlingsprotokollen 13. marts 1947, 22. marts 1956 og 28. marts 1957.

De gældende love af 1920

§ 1.

Købmændene i Aarhus have vedtaget at oprette en Fond under Navn af »Aarhus Købmænds Hjælpekasse«, hvis Formaal er at understøtte:

Købmænd og Andre, som drive en med Købmandshandel beslægtet Næringsvej, saasom Boghandlere, Industridrivende med første Klasses Borgerskab og offentlige ansatte Mæglere, som formedelst Alderdom eller Svaghed – men forøvrigt uden egen Brøde – er ude af Stand til at ernære sig, samt de forannævnte Trængendes Efterladte, forsaavidt de kunne anses for værdige til at modtage Hjælp. Ved Efterladte forstaaes Enker, Børn samt Plejebørn, der uden Betaling have været optagne i Barns Sted.

Understøttelse skal kunne tilstaaes de dertil Kvalificerede, uanset om de have Ophold i Aarhus eller andetsteds, ligesom Bestyrelsen skal være ubunden i sit Valg imellem samtlige Understøttelsesberettigede. Ingen Understøttelse kan ydes, før Vedkommende har været kontingentsvarende i 5 Aar, dog kunne Enker og Børn i særegne Tilfælde faa Understøttelse uanset hvorlænge Vedkommende har været Medlem.

§ 2.

Kassens Fond dannes dels ved Interessenternes Bidrag, dels ved frivillige Gaver.

Som Interessenter optages Købmænd og andre, jfr. § 1, og Bidraget er enten et fast Indskud af 400 Kr., een Gang for alle, eller et aarligt Bidrag paa 20 Kr., som dog nedsættes til 10 Kr. for enhver, som i 20 Aar har været uafbrudt Interessent.

Nye Interessenter, som indtræde senere end 2 Aar efter deres Etablering, skal derhos betale som Indskud Bidrag beregnet fra det andet Aar efter Etableringen, dog kan Bestyrelsen under særlig anbefalede Omstændigheder nedsætte disse Indskud.

§ 3.

Naar nogen Interessents Formueomstændigheder skulde sætte ham ud af Stand til at erlægge det aarlige Bidrag, kan Bestyrelsen efter hans skriftlige Begæring fritage ham for at betale Bidrag i 2 Aar, 1 Aar ad Gangen, men hvis han ikke betaler det paafølgende Halvaars Bidrag, udslettes han som Medlem og kan kun optages som nyt Medlem ved at betale sine Restancer.

§ 4.

Kassens Understøttelse udredes dels af Renten af dens Kapital, dels af de aarlige Bidrag, af hvilke hele Rentebeløbet og 3/4 af Bidragene maa anvendes til Understøttelse. Hvad der af 1 Aars Renter og Bidrag ikke findes Anvendelse for til Understøttelse lægges til Grundfonden og kan ikke benyttes i de følgende Aar som Understøttelse.

§ 5.

Kun Interessenterne og disses Efterladte er berettigede til Understøttelse af Kassens Fond, dog at selvfølgelig Giveres og Legatstifteres særlige Bestemmelser bliver at overholde.

§ 6.

Understøttelsen besluttes og foretages af Bestyrelsen og sker i Portioner paa 20 Kr., af hvilke det højeste Antal, der kan tilstaaes en enkelt paa en Gang, er 20 Portioner.

Fordelingen sker 2 Gange aarligt, og for hver Gang aldeles selvstændig kun for denne ene Gang og uafhængig af tidligere Fordelinger.

§ 7.

Fonden administreres og alt til Foreningen hørende udføres af en Bestyrelse, der bestaar af 7 Medlemmer, valgte paa 3 Aar, saaledes at hvert Aar afgaar en Gang 3 og 2 Gange 2 Medlemmer. Tilfældige Vacancer suppleres ved de ordinære Generalforsamlinger med Valgte, der fungere saalænge, som den udtraadte havde tilbage.

§ 8.

Bestyrelsen ordner selv Forretningens Førelse overensstemmende med Selskabets Love, den vælger selv indbyrdes Formand og Kasserer af sin Midte og drager Omsorg for Fondens forsvarlige Administration og Frugtbargørelse.

Selskabets Midler, forsaavidt de ikke ere bestemte til de halvaarlige Understøttelser, anbringes i solide Prioriteter i faste Ejendomme, overensstemmende med Reglerne for Umyndiges Midler, eller i solide rentebærende Obligationer, som skulle forsynes med prohibitiv Paategning. Renter og Kontingent, hvad der overstiger 200 Kr., indsættes, eftersom de indkomme, i en Sparekassebog, indtil fast Udlaan, event. Køb af Obligationer kan finde Sted; denne tilligemed Kassens øvrige Aktiver opbevares i en med en solid Laas forsynet Blikkasse, der deponeres i et solidt Pengeinstituts brandfri Rum, hvortil Kassereren under eget Ansvar opbevarer Nøglen og Ricipissen.

§ 9.

Ved Spørgsmaal om Kapitalers Frugtbargørelse udfordres Enstemmighed i Bestyrelsen, ved alle andre Sager gør Stemmeflerhed af de mødte Bestyrere Udslaget, af hvilke mindst 4 maa være mødte for at tage en gyldig Beslutning. Ere Stemmerne lige, anses Sagen som forkastet eller bortfalden. I Tilfælde, at Enstemmighed ikke kan opnaaes om en Kapitals Frugtbargørelse, indsættes denne i Bankkontoret eller herværende Sparekasse indtil næste Generalforsamling, hvor da Spørgsmaalet afgøres.

§ 10.

Regnskabsaaret løber fra Januar til Januar, og hvert Aar afholdes i Marts Maaned ordinær Generalforsamling, hvor følgende Sager skal behandles:

I. Beretning om Bestyrelsens Virksomhed i det forløbne Aar.

II. Fremlæggelse til Decision af det afsluttede og reviderede Regnskab for det forløbne Aar.

III. Valg til Bestyrelsen.

IV. Valg af to Revisorer for det kommende Regnskabsaar.

§ 11.

Et Uddrag af Regnskabet offentliggøres i »Aarhus Stiftstidende«.

§ 12.

To Bestyrelsesmedlemmer eller 10 Interessenter kunne forlange en ekstraordinær Generalforsamling indkaldt i et bestemt Øjemed.

§ 13.

Paa Generalforsamlingen er Bestyrelsen pligtig at besvare enhver Forespørgsel i Fondens Anliggender eller henhørende til dens Administration.

§ 14.

Ethvert Forslag maa være indleveret til Bestyrelsen senest 3 Uger før Generalforsamlingen og skal henligge til almindeligt Eftersyn hos Formanden, hvorom specielt maa averteres.

§ 15.

Forandring i disse Love kan kun finde Sted, naar Forslag derom ved 2 paa hinanden følgende ordinære Generalforsamlinger vedtages med 2/3 Majoritet af de tilstedeværende Medlemmer, ellers bortfalder det.

§ 16.

Hvis Interessenternes Antal synker ned under 25, da skal Bestyrelsen for Aarhus Handelsforening af 1862 anmodes om at vælge den større Halvdel af Bestyrelsen, naar Valg skal foretages, og skulde Antallet af Interessenterne synke ned under 9, vælger nævnte Handelsforenings Bestyrelse hele Hjælpekassens Bestyrelse. Handelsforeningens Bestyrelse er i sit Valg af Bestyrelsesmedlemmer for Hjælpekassen ikke bunden til at vælge Interessenter, men kan vælge blandt alle Handelsstandens Medlemmer i Aarhus, og naar een af de i nærværende Paragraf forudsatte Eventualiteter er indtraadt, kan Understøttelse tildeles hele Handelsstandens Medlemmer og disses Efterladte, dog at foranstaaende § 5 for saa vidt opretholdes, at Interessenterne og disses Efterladte skal have Fortrinsret til Understøttelse.

Skulde Aarhus Handelsforening af 1862 ophøre at existere, træffer Handelsministeriet Afgørelse af Hjælpekassens fremtidige Bestyrelse.

§ 17.

Aarhus Købmænds Hjælpekasse kan ikke opløses, ej heller kan den eller dens Grundfond overgaa til noget andet Selskab, da den (Kapitalen) uvægerlig tilhører Aarhus Købmænd med Fl. (cfr. § 1), og hvis dens Virksomhed ifl. § 16 ophører, skal Renten af den opsparede Kapital fordeles som Understøttelse overensstemmende med Hjælpekassens Vedtægter af Bestyrelsen efter Regler, der bliver at stadfæste af Handelsministeriet.

Aarhus, den 31. August 1920.

M. P. Drescher. *Mikael Johansen.* *P. H. Erichsen.* *Marthin Hansen.*

Michael Jensen. *Edvard Nielsen.* *Lauritz Jensen.*

Bestyrelsens medlemmer 1861–1961

Købmand Hans Broge	1861–1872	
» , konsul I. M. Mørch	1861–1869	
» , etatsråd Edw. F. Rahr	1861–1901	Formand 1861–1901
» Emil Secher	1861–1891	
» , rådmand H. Liisberg	1861–1884	
» Chr. P. Spliid	1861–1897	
» I. C. Seidelin	1861–1870	Kasserer og sekretær
» S. Herskind	1869–1878	
» F. W. Høyer	1870–1876	Kasserer og sekretær
» C. Faurschou jr.	1872–1885	
» L. W. Svendsen	1876–1894	Kasserer
» Fr. Aarbye	1878–1894	
» Chr. Th. Rosenstand	1884–1901	
» C. F. Hassenfeldt	1885–1894	
» H. Jørgensen	1891–1901	
» P. H. Erichsen	1894–1930	Kasserer 1905–1927
» H. C. Hansen Stærmose	1894–1900	
» Bruno Preisler	1894–1897	Kasserer
» , konsul Viggo L. Rahr	1897–1911	Kasserer 1897–1901, formand 1901–1911
» Joh. Baune	1897–1900	
» , konsul Mikael Johansen	1900–1930	
» Julius Petersen	1900–1914	
» , etatsråd C. G. Filtenborg	1901–1919	Kasserer 1901–1905, formand 1911–1919
» Edv. Soelberg	1901–1919	
» Math. M. Andersen	1901–1907	
» Marthin Hansen	1907–1928	
» Lauritz Jensen	1911–1939	
» , konsul M. P. Drescher	1914–1944	Formand 1919-1944
» A. P. M. Qvist	1919–1920	
» Michael Jensen	1920–1951	Kasserer 1927–51
» Edv. Nielsen	1920–1935	
» H. A. Langballe	1929–1954	Formand 1951–1954
» Vald. Kloster	1930–1947	
» C. Hofman	1930–1949	
» , konsul Niels Barnow	1935–1951	Formand 1944–1951
» , konsul L. Wohlert	1939–	Kasserer 1951–1954, formand 1954–
» Th. Chr. Nielsen	1945–1957	
» N. Sjørup Jørgensen	1947–1954	
» , konsul Chr. A. Alstrup	1949–1954	
» Sv. Hofman	1951–	
» S. Marcussen	1951–	
» Henry Jacobsen	1954–1955	
» Kay Rømhild	1954–	Kasserer 1954–
» Carl Aage Jensen	1956–	
» Henry Jacobsen	1957–	
» Knud A. Alstrup	1957–	

Årlige sammendrag af udgifter og indtægter samt index for understøttelser 1914–60

År	Total-understøttelse fra legater	Total-understøttelse fra grundfond	Understøttelse i alt	Totalindtægt kr.	Index for total-understøttelse	Pristal (1914 basis)	»Real«-understøttelse (1914 basis)
1914.....	900	6.250	7.150	8.808	100	100	100
1915.....	980	6.970	7.950	11.497	111	116	95,7
1916.....	980	8.130	9.110	11.416	127	135	93,3
1917.....	830	9.440	10.270	25.508	144	155	92,9
1918.....	2.030	9.560	11.590	24.659	162	179	90,5
1919.....	2.255	11.780	14.035	22.389	196	215	91,1
1920.....	2.255	12.440	14.695	16.403	205	261	78,2
1921.....	4.005	12.590	16.595	30.779	232	232	100
1922.....	4.915	12.630	17.545	19.369	245	200	122,5
1923.....	4.865	12.430	17.295	55.456	242	205	117,5
1924.....	7.060	12.350	19.410	31.924	271	216	125,5
1925.....	6.090	11.800	17.890	20.916	250	211	118,5
1926.....	6.990	11.150	18.140	21.193	253	184	137,5
1927.....	7.440	11.650	19.090	22.430	267	177	156,5
1928.....	7.190	11.750	18.940	20.562	265	175	151,4
1929.....	7.040	10.850	17.890	20.173	250	173	144,5
1930.....	7.190	11.355	18.545	21.027	260	165	157,5
1931.....	8.090	11.400	19.490	26.343	273	155	176,1
1932.....	9.622	11.800	21.422	24.769	300	155	193.6
1933.....	9.412	11.850	21.262	23.115	297	159	186,8
1934.....	10.102	11.400	21.502	28.692	301	166	181,3
1935.....	9.854	11.150	21.004	27.421	294	172	170,9
1936.....	12.092	9.800	21.812	30.311	305	174	175,3
1937.....	11.787	11.000	22.787	30.610	319	180	177,2
1938.....	12.818	12.650	25.468	33.408	356	183	194,5
1939.....	13.255	13.850	27.105	32.051	379	187	202,7
1940.....	13.669	13.400	27.069	34.563	379	234	162,0
1941.....	14.669	13.300	27.969	31.152	390	271	143,9
1942.....	15.556	12.850	28.406	32.708	397	281	141,3
1943.....	15.531	13.350	28.881	31.946	404	286	141,3
1944.....	15.334	12.550	27.884	31.927	390	288	135,4
1945.....	15.472	12.700	28.172	32.636	394	291	135,4
1946.....	14.227	10.070	24.297	35.002	323	289	111,8
1947.....	14.103	10.430	24.533	33.338	343	298	115,1
1948.....	14.248	10.410	24.658	33.263	345	305	113,1
1949.....	13.888	10.380	24.268	33.652	339	309	109,7
1950.....	14.240	10.950	25.190	32.035	352	327	107,7
1951.....	14.589	11.550	26.139	33.112	366	363	100,8
1952.....	15.890	14.050	29.940	38.410	419	376	111,4
1953.....	16.503	14.575	31.078	34.011	435	376	115,7
1954.....	18.477	15.200	33.677	37.308	471	380	123,9
1955.....	19.369	15.200	34.569	36.516	483	402	120,1
1956.....	18.856	14.450	33.306	36.908	466	424	109,9
1957.....	19.139	15.545	34.684	38.027	485	429	113,1
1958.....	18.824	16.540	35.364	39.626	494	433	114,1
1959.....	19.219	15.660	34.879	41.934	488	442	110,4
1960.....	20.784	15.940	36.724	40.989	514	450	114,1

Index for realunderstøttelsen fremkommer ved at dividere index for totalunderstøttelse med pristallet og gange med 100.

Kommentar:

Understøttelserne fra legatformuen udviser langt den kraftigste vækst af alle rækker, hvad der hænger sammen med den stærke tilstrømning af legater og vækst i legatindtægterne i samme periode. Legatunderstøttelsen fordobles med 1914 som basis ca. 1918, dette tal fordobles igen ca. 1921, en fordobling indtræffer pany i 1931; derefter er der godt tyve år til ca. 1953–54, før en yderligere fordobling finder sted. Væksthastigheden aftager altså som måtte ventes. Omvendt fordobles understøttelsen fra grundfonden ud fra basisåret først i 1919 og derefter ikke siden. Årene 1936–39 er de år, hvor legatunderstøttelserne definitivt overskrider understøttelserne fra grundfondet, hvilket groft taget også falder sammen med indtægterne. Totalunderstøttelsen får som følge af denne sammensætning en fordobling i 1919–20 og en ny fordobling i 1952.

Betragtes dernæst den samlede understøttelses realvækst er det iøjnefaldende, at den kraftige stigning i understøttelsummen 1914–20 modgås af en endnu kraftigere stigning i prisniveauet (jfr. situationen under 2. verdenskrig og dens »efterkrigs«tid), således at realværdien falder næsten uafbrudt og når et minimum på 78 i 1920. Allerede næste år sætter et kraftigt prisfald ind, der fortsætter næsten uafbrudt til 1932, trods kun svag stigning i den totale understøttelse stiger denne derfor så godt som år for år og når 194 i 1932, altså en næsten fordobling af understøttelsens realværdi. Denne forøgelse må formentlig virkelig betragtes som »reel«, idet de individuelle beløb, jfr. ovenfor s. 22, ikke går ned, men stiger i denne periode (kun antallet af nydere går noget tilbage). I de følgende år er pristallet i bevægelse opad, mens den totale understøttelse er stagnerende, således at realværdien synker igen; dette ændres dog fra 1936, og 1939 er det hidtidige højdepunkt med en realværdi på 203. 2. verdenskrig og besættelse medførte en stigning i prisniveauet, der dog på ingen måde kan sammenlignes med stigningen under 1. verdenskrig. Samtidig stagnerede imidlertid både indtægter og understøttelser, og derved satte et kraftigt fald i realværdien ind, et fald, der blev endnu kraftigere i efterkrigstiden med absolut tilbagegang i det nominelle beløb og stadig prisniveaustigning, således at understøttelsens nominelle værdi i 1951 er lig den reelle igen; der kommer dog ikke som under 1. verdenskrig nogen nedgang herunder. Stigningen i totalbeløbet efter 1951 har endnu ikke haft en sådan kraft, at realværdien siden 1951 med det stadigt stigende prisneveau har kunnet overstige dette med mere end godt 10 %. Understøttelsessummen har således godt og vel kunnet holde prisudviklingen fra 1914 stangen, men dog med et betydeligt fald i forhold til mellemkrigsårene.

Driftsregnskab for Året 1960

Indtægt

Kontingent: (231 ydende Medl. $^1/_1$ 1961) ...		4.340,00
Ekstraordinære Bidragydere:		
Arbejder Spare- og Laanekassen	100,00	
A/S Fotorama	100,00	
A/S Østjydske Bryggerier	100,00	
Mammen & Drescher	100,00	
Handelsbanken i Aarhus	100,00	
Aarhuus Privatbank	200,00	
A/S Brødrene Dahl	100,00	
Kbm. og Haandværkerbanken	100,00	
Aarhus og Omegns Bank	100,00	
Aarhus Discontobank	100,00	
Brødrene Kier's Legat	250,00	
Aarhus Oliefabrik	1.000,00	
		2.350,00
Renter af Hjælpekassens Grundfond		11.263,97
		17.953,97
Renter af Legater:		
Mads Hansen Rings Legat	65,87	
N. C. Feddersens – I	202,14	
S. Chr. Wærums –	2.641,01	
Hans Frandsens –	149,43	
J. P. Petersens –	468,86	
C. G. Filtenborgs –	3.663,92	
F. Ollendorffs –	231,25	
P. J. Hahns –	1.355,23	
C. C. Winthers –	262,25	
O. A. Hahns –	984,11	
Otto Langballes –	853,48	
Hans Schourups –	609,94	
Julius Philipsons –	437,67	
Otto Mønsteds –	2.189,14	
N. C. Feddersens – II	691,49	
Harald Jørgensens –	1.175,32	
Fr. Langermanns –	1.647,51	
Victor Brabrands –	1.002,25	
Michael Jensens –	1.194,82	
Ludvig Wohlerts –	1.856,75	
Th. Chr. Nielsens –	1.317,12	
		23.035,56
		40.989,53

Udgift

1. Halvaar 32 Understøttelser	8.000,00	
2. – 29 –	7.940,00	
		15.940,00
Understøttelse fra Legater:		
Mads Hansen Rings Legat 1 Port.	50,00	
N. C. Feddersens I – 2 –	180,00	
S. Chr. Wærums – 5 –	2.575,00	
Hans Frandsens – 1 –	149,00	
J. P. Petersens – 3 –	270,00	
C. G. Filtenborgs – 10 –	3.450,00	
F. Ollendorffs – 1 –	230,00	
P. J. Hahns – 2 –	1.300,00	
C. C. Winthers – 2 –	250,00	
O. A. Hahns – 1 –	450,00	
Otto Langballes – 5 –	800,00	
Hans Schourups – 2 –	600,00	
Julius Philipsons – 2 –	450,00	
Otto Mønsteds – 4 –	2.100,00	
N. C. Feddersens II – 3 –	300,00	
Harald Jørgensens – 3 –	1.000,00	
Fr. Langermanns – 7 –	1.500,00	
Victor Brabrands – 5 –	960,00	
Michael Jensens – 2 –	1.180,00	
Ludvig Wohlerts – 14 –	1.700,00	
Th. Chr. Nielsens – 1 –	1.290,00	
		20.784,00
Uddelt ialt		36.724,00
Driftsudgifter:		
Incasso	230,00	
Avertissement	67,15	
Tryksager	547,55	
Porto	109,50	
Boxleje	48,90	
Blomster	21,50	
		1.024,60
		37.748,60
Driftsoverskud		3.240,93
		40.989,53

Formue pr. 1. Januar 1961

Hjælpekassens Grundfond		270.870,67	
Legatformue:			
Nr. 1. Mads Hansen Rings Legat		1.663,25	
- 2. N. C. Feddersens I	–	4.742,89	
- 3. S. Chr. Wærums	–	64.307,16	
- 4. Hans Frandsens	–	4.075,73	
- 5. J. P. Petersens	–	11.551,03	
- 6. C. G. Filtenborgs	–	92.828,83	
- 7. F. Ollendorffs	–	5.738,46	
- 8. P. J. Hahns	–	33.819,14	
- 9. C. C. Winthers	–	5.874,58	
- 10. O. A. Hahns	–	25.526,76	
- 11. Otto Langballes	–	21.940,41	
- 12. Hans Schourups	–	13.480,11	
- 13. Julius Philipsons	–	12.164,68	
- 14. Otto Mønsteds	–	55.683,51	
- 15. N. C. Feddersens II	–	18.447,26	
- 16. Harald Jørgensens	–	26.655,56	
- 17. Fr. Langermanns	–	41.676,81	
- 18. Victor Brabrands	–	22.285,96	
- 19. Michael Jensens	–	26.603,46	
- 20. Ludvig Wohlerts	–	41.391,57	
- 21. Th. Chr. Nielsens	–	32.887,28	
		563.344,44	
		834.215,11	

Samlet Formue pr. 1. Januar 1960			825.625,06
Formuestigning i Regnskabsaaret:			
Driftsregnskabets Overskud		3.240,93	
Kursavancer ved Udtrækning og Nykøb af Obligationer:			
Grundfonden	1.003,37		
Legaterne	4.345,75		
		5.349,12	
			8.590,05
			834.215,11

Aarhus, den 20. Februar 1961.

I Bestyrelsen for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse:

Ludvig Wohlert,
Formand.

K. Rømhild,
Kasserer.

Knud A. Alstrup. *Sv. Hofman.* *Henry Jakobsen.* *Carl Aage Jensen.* *S. Marcussen.*

Vi har revideret foranstaaende Driftsregnskab og Statusopgørelse pr. 1. Januar 1961 og konstateret Tilstedeværelsen af de opførte Beholdninger. Revisionen har ikke givet Anledning til Bemærkninger.

Aarhus, den 15. Marts 1961.

Revisionskontoret i Aarhus
Aktieselskab.

H. Poulsen,
Statsaut. Revisor.

E. Panduro,
Statsaut. Revisor.

Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses legater og mændene bag legaternes navne

Legaternes navne	Modtaget år	Oprindelig kapital	Kapital 1961
Mads Hansen Rings	1890	1.000	1.663,25
N. C. Feddersen & hustrus	1909	4.000	4.742,89
S. Chr. Wærum & hustrus	1909	50.000	64.307,16
Hans Frandsens	1913	4.000	4.075,73
J. P. Petersens	1917	10.000	11.551,03
C. G. Filtenborg & hustrus	1917	65.000	92.828,83
F. Ollendorff & hustrus	1919	5.000	5.738,46
P. J. Hahns	1923	25.000	33.819,14
C. C. Winthers	1923	5.000	5.874,58
Ole Anchersen Hahns	1927	20.000	25.526,76
Otto Langballe & hustrus	1931	20.000	21.940,41
Hans Schourup & hustrus	1933	10.000	13.480,11
Julius Philipsons	1933	10.000	12.164,68
Otto Mønsted & hustrus	1934	50.000	55.683,51
N. C. Feddersen & hustrus	1937	15.000	18.447,26
Harald Jørgensens	1938	20.000	26.655,56
Fr. Langermanns	1941	40.000	41.676,81
Victor Brabrands	1946	20.000	22.285,96
Michael Jensens	1953	25.000	26.603,46
Ludvig Wohlert & hustrus	1954	40.000	41.391,57
Th. Chr. Nielsens	1958	25.000	32.887,28
		464.000	563.344,44

Legatstifterne

Af sejlmager *N. C. Feddersen* og købmand *O. A. Hahn* foreligger der ikke billeder bevaret. – Etatsråd *Filtenborg* og konsul *Ludvig Wohlert* er afbildet side 19.

Mads Hansen Ring

S. Chr. Wærum

Hans Frandsen

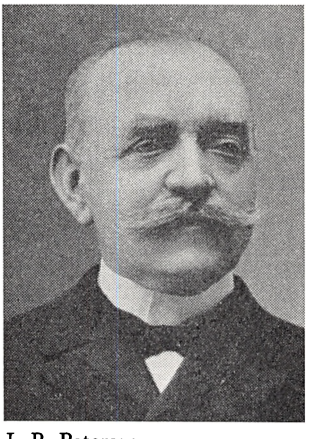

J. P. Petersen

Fr. Ollendorff

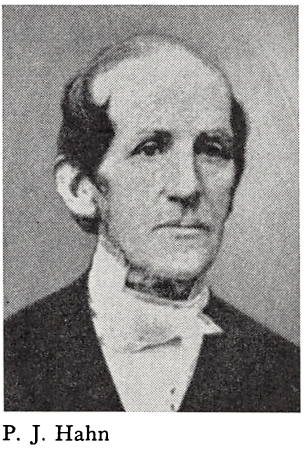

P. J. Hahn

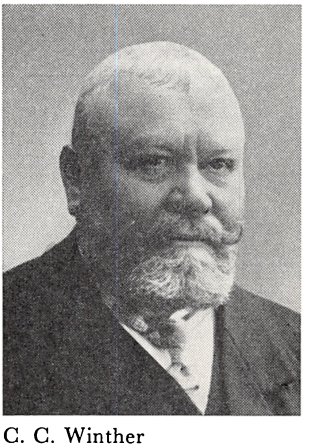

C. C. Winther

Otto Langballe

Hans Schourup

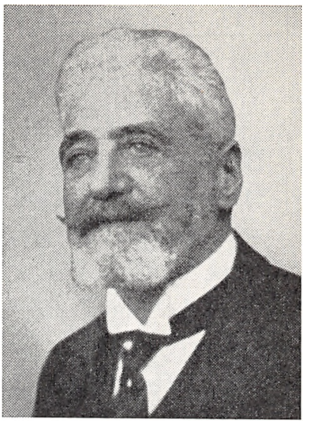

Julius Philipson

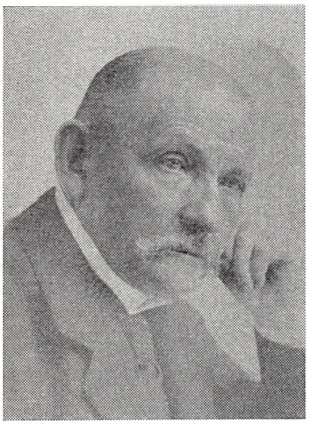

Otto Mønsted

Harald Jørgensen

Fr. Langermann

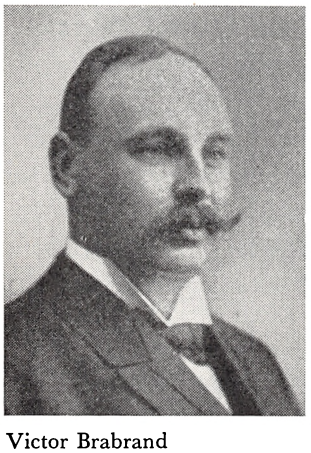

Victor Brabrand

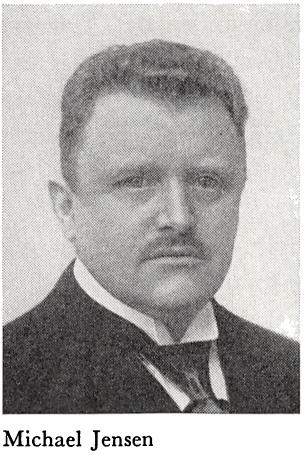

Michael Jensen

Th. Chr. Nielsen

Købmand Mads Hansen Ring.

Født 27. august 1804 i Hørning ved Randers som søn af organist Niels Christian Ring. Død 23. juli 1889 i Århus.

Hvor Ring har lært, eller hvor han har været i årene derefter, er det ikke muligt at se af de forhåndenværende kilder; men han etablerede sig som købmand i Århus i november 1833 og angiver i 1834 sin adresse til Vestergade 652. Gadenumre var endnu ikke indført – det høje tal er et matrikelsnummer. Forretningen førte grovvarer, urtekram, malervarer o.a. Allerede inden 1840 erhvervede han egen gård i samme gade n. 618 (nu 24, Kvindernes Hus), hvor han blev resten af livet.

Ring, der virkede særpræget på sine omgivelser, levede meget sparsommeligt og blev efterhånden en velstående mand. I 1861 oprettede han stiftelsen »Rings Minde«, der fik til huse i Nygade nr. 30. Den indrettedes med fire friboliger for enker og ældre, ugifte døtre af borgerne i Århus, fortrinsvis af legatstifterens familie, desuden blev der tillagt en kapital på 2.000 rd., hvis renter skulle uddeles til personer ligestillede med de friboende og uden for fattigvæsenet. Stiftelsens bestyrelse blev henlagt under kommunen.

Købmand Ring blev med årene noget vanskelig omgængelig; hans broders sønnesøn, den kendte præst af samme navn, hvis uddannelse han bekostede, fortæller, at hans husholderske, jomfru Seidelin, havde de største besværligheder med ham og ofte måtte behandle ham som et barn. Allerede som dreng kom den senere præst i huset hos faderens farbroder, og denne betingede sig da, at han ikke mere måtte komme i sit hjem (faderen var død), ja end ikke tale med sine søskende, hvis han mødte dem på gaden. Det kunne drengen naturligvis ikke overholde, og en dag, da han gik og talte med sin ældre broder, så købmanden det. Han sendte ham da straks hjem med den besked at han ikke ville have ham i huset længere. Det lykkedes dog pastor Rings moder at bevæge ham til at ændre standpunkt. I øvrigt holdt han trods sin ejendommelige facon meget af drengen, og det var også kun denne, der, når urimeligheden gik for vidt, kunne tale ham til rette.

Mads Ring, der var ugift, havde kun et enkelt offentligt tillidshverv: han var i en årrække værge for Frue Kirke. Ved sin død testamenterede han Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse en sum på 1.000 kr.

Alfred Elmquist og Niels P. Bjerregaard: Slægten Ring fra Åbosyssel, 1932, s. 37 og 62. Århus Vejviser 1859, 1875, 1960. Aarhuus Stiftstidende 1833 29. nov., 1834 29. nov., 1840 18. jan., 1859 29. dec., 1889 26. juli, 1955 23. dec.

Sejlmager N. C. Feddersen.

Født i Horsens 1853 som søn af sejlmager M. Feddersen. Død i Århus 15. november 1914.

Feddersen etablerede sig som flag-, kompas- og sejlmager i februar 1878. Forretningen, der havde til huse på hjørnet af Havnegade og Skolegyde, var, gennem familieforbindelser tilknyttet lignende virksomheder i Esbjerg, på Fanø og i Horsens. Navnet forekommer i Mercantil-Calenderen i sidstnævnte by, derimod ikke de to førstnævnte steder. Sin håndværksmæssige tilknytning til søen førte Feddersen videre til praktisk deltagelse i søens liv. Han deltog i kapsejladser, og han var en overgang medejer af skonnertbriggen »Dana«.

Forretningsmæssigt beskæftigede han sig ikke blot med sit fag. I 1902 fik han leverancen af kantsten og brosten til forskellige gadeanlæg på Christiansbjerg, og 1907 en lignende til gaderne Nygade og Tværgade i Silkeborg. Gennem 26 år havde han sammen med sejlmager Holm leverancen af sejl til statsbanerne, og da denne i 1905 overgik til et københavnsk firma, gav ændringen anledning til en avispolemik, hvor højrebladene skarpt påpegede, hvorledes systemskiftet havde indført en ny moral i statshusholdningen, »en vilkårlighed og nepotisme, der både er til skade for selve administrationen og tillige svækker retsbevidstheden i landet«.

Feddersen blev med årene en velhavende mand, og til sit sølvbryllup i januar 1909 bortskænkede han store beløb – heriblandt 4000 kr. til et legat for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse, 2.000 kr. til Århus Håndværkerforening og 1.000 kr. til firmaets mangeårige førstemand, sejlmager Kjær. Til landsudstillingen i 1909 skænkede han i sin hustru Margrethe, født Soelbergs navn det mægtige, officielle flag, der var udstillingens eneste flagudsmykning, ligesom han var med blandt udstillingens garanter. Efter hustruens død i 1936 blev der i overensstemmelse med ægteparrets testamente oprettet endnu et legat under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse. Kapitalen androg 15.000 kr.

N. C. Feddersens forretning blev ved hans død i 1914 overtaget af sejlmager H. B. Hansen, der allerede i 1909 havde overtaget R. C. Holms virksomhed. Han drev den til først i 1920'erne under navn af N. C. Feddersens Efterfølger. Den er først formelt ophævet i 1941 ved den tyske værnemagts overtagelse af bygningen, men figurerer dog endnu i vejviser og telefonbog under firmaet H. B. Hansens adresse på Åboulevarden.

Århus Vejviser 1879. Mercantil-Calender 1879. J. Bergsøe: Beretning om Landsudstillingen i Århus 1909, 1913, s. 254. Aarhuus Stiftstidende 1878 22. febr., 1885 11. juli, 1895 24. juni, 1902 15. juni, 1905 7. marts, 1907 1. maj, 1909 8. januar og 13. maj. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 12. oktober 1936 med stadfæstelse af 6. marts 1937 for »Niels Chr. Feddersen og Hustru Margrethe, f. Soelbergs Legat«.

Købmand S. Chr. Wærum.

Født 18. februar 1842 i Århus som søn af skomager P. Wærum, død i toget på rejse til København 12. januar 1910.

Wærum stod i lære hos mægler M. Friis i Mindegade, hvor Hans Broge, hvis forretning lå i samme gade, fik øje på den skikkelige og opvakte dreng og i 1859 knyttede ham til sig. Der er blevet sagt, at dette måske var den bedste handel, Broge gjorde i hele sit liv. Wærum blev hos Broge, og han avancerede støt fra dreng til kontorist, til bogholder, til prokurist og endelig i 1884 til kompagnon. Om hans avancement til prokurist fortælles følgende anekdote: Broge havde en gang fået den idé, at han ville spare assurancen på et skib med en særlig kostbar ladning. Wærum protesterede; men Broge havde sat sig i hovedet, at pengene skulle spares, og stædig, som han kunne være, lod han sig ikke bringe på andre tanker. »Det går sgu nok, lad du bare mig om det, Wærum«, sagde han (der var det forhold mellem de to, at Broge fortsatte med at tiltale Wærum med du, medens denne sagde De og hr. Broge), og der blev ikke talt mere om den ting, før firmaet en dag fik telegram om, at skibet var forlist – hele den kostbare ladning var gået tabt. Hans Broge var fortvivlet. »Nu er jeg en ruineret mand Wærum«, klagede han. »Nå – å«, sagde Wærum, »De skal se, det går nok hr. Broge«. »Hvad siger du! Går nok? Hvad kender du til det! Jeg siger dig, at jeg er ruineret!« » Og jeg siger nej«, svarede Wærum, »for ladningen var assureret. Da De absolut ikke ville, gjorde jeg det nemlig for mine egne penge!« Samme dag kunne han sætte »prokurist« på sit visitkort.

Som købmand havde Wærum vel ikke Hans Broges storsyn; men han havde en hurtig og klar opfattelsesevne og en jernflid, der i hans unge dage blandt andet bragte ham gennem grundige sprogstudier. I 12 år – fra 1891 til 1903 – sad Wærum i Århus byråd, hvor han særlig viede havnen sin interesse, et forhold der kom til udtryk allerede i hans jomfrutale, hvor han på handelsstandens vegne krævede anskaffelse af en isbryder til at holde havnen åben i den vanskelige vintertid. I andre forhold var han mere sparsommelig og havde ofte sparekniven fremme.

Med årene blev købmand Wærum særdeles velstående. Han nåede i 19. århundredes sidste årti op blandt byens højeste skatteydere og var i 1891 endog den næststørste. General S. Ankjær spurgte engang Broge om, hvor meget Wærum egentlig tjente. »Lige så meget som to generaler«, skal den gamles svar have lydt. I årene omkring århundredskiftet indskrænkedes den store forretnings virkeområde dog lidt efter lidt, kornafdelingen gik i 1896 op i Korn- og Foderstof Kompagniet og teglværket i 1905 i A/S De forenede Teglværker. I det sidstnævnte blev Wærum bestyrelsesmedlem.

Den sparsommelighed, Wærum ofte ansporede til med offentlige midler, udøvede han ikke med sine egne. Han var kendt for en virkelig storstilet godgørenhed og stod som regel øverst på byens indsamlingslister.

Wærum blev sent gift – først omkring 1900. Hans hustru Margrethe (Maggie), født Platou, virkede ved flere lejligheder som sangerinde. I ægteskabet var der en søn, der døde i 1905. Af sin store formue, der var anslået til mellem 1 og 2 millioner kroner, skænkede han i sit testamente 50.000 kr. til Århus Håndværkerforenings Understøttelsesfond og samme beløb til Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

Århus Vejviser 1859. Aarhuus Stiftstidende 1891 17. jan. og 16. dec., 1905 14. jan. og 9. nov., 1907 18. aug., 1909 2. jan., 1910 12., 13. og 20. jan. Demokraten 1910 12. jan. Jyllands-Posten 1948 5. dec.

Købmand Hans Frandsen.

Født i Århus 17. juli 1831 som søn af købmand Julius Carl Frandsen, død 11. oktober 1886 i Århus.

1. september 1857 overtog Hans Frandsen sin hidtidige principal, Bernhard Røses klædehandel på Store Torv (nu Landmandsbankens Århusafdeling), og han udvidede den i samme måned med en afdeling for herreekvipering. Allerede to måneder efter flyttede han dog forretningen hen i den gamle gård på hjørnet af Store og Lille Torv (nu Kosmorama). Bygningen regnedes for en af Århus' ældste; den anføres på kortet i Traps Danmark, 1. udgave, fra 1859 som stammende fra Christian IV's tid; men det er ikke rigtigt – den tidligere var brændt ca. 1690 og derefter genopført. Gården ejedes af tobaksfabrikant J. E. Schmalfeldt, af hvem Frandsen købte den i 1866. Han lod den nedbryde og atter genopføre i ny skikkelse.

Sin detailforretning, som han i øvrigt siden tilførte fodtøj, drev Frandsen til omkring 1880. Han solgte den da til købmand Anton Bülow, men fortsatte selv som klædegrosserer. Frandsen var en flittig købmand, der ikke bare varetog handelen siddende på sit kontor. Før hver sæson rejste han ud og så på nye stoffer og moder – det var endnu selv blandt ledende handlende et bemærkelsesværdigt initativ; for skotøjets vedkommende drog han fordel af den fremvoksende industri. Han annoncerede med varer fra Wiener Skovarefabrik, Hamborg Støvlefabrik og Københavns Skotøjsfabrik.

I 1875 købte Hans Frandsen en ejendom i Vejlby Krat for 11.000 kr. Til ejendommen hørte ca. 4 tønder land jord, hvoraf i de følgende år en del blev bortsolgt – i 1878 således 4.000 kvadratalen til købmand Hans Schourup. Hans Frandsen var en af de første af borgerskabet, der flyttede

uden for byen, og som Hans Broge havde skattemæssige ærgrelser af sin landliggertilværelse i Brabrand, fik Hans Frandsen det også af sit ophold i Risskov. I 1885 fik Frandsen for 155 dages ophold i Vejlby kommune en afkortning på 244,17 kr. i en ansat skat på 575 kr. Et forhold, der gav anledning til forargelse i Grundejerforeningen.

I det offentlige liv trådte købmand Frandsen ikke meget frem; men han var dog ved sin død medlem af bestyrelsen for Manufakturhandlerforeningen. Hans hustru Benedicte Kirstine, født Aastrup, stiftede i 1913 til minde om manden et legat på 4.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

Århus Vejviser 1859, 1880 og 1881. Stamtavle over Slægtninge af Johan Hansen og Hustru, født Lemme, 1891, (meddeler kun hustruens data samt ægteparrets børn). Aarhuus Stiftstidende 1857 2. sept., 12. sept. og 10. nov., 1860 12. okt., 1864 29. sept., 1866 4. maj og 24. okt., 1875 23. aug. og 11. nov., 1878 7. maj, 1885 24. marts, 1886 24. okt. Kirkebogen for Frue Sogn.

Kgl. vejer og måler J. P. Petersen.

Født i Århus 5. maj 1841 som søn af høker, senere kgl. vejer og måler P. M. Petersen, død samme sted 20. november 1911.

Petersen var uddannet som bager og drev i en årrække forretning i Studsgade 15 i Århus. Han var med i den kreds, der i 1874 oprettede Nørrejyske Bagerforening, og han blev foreningens sekretær og kasserer, et hverv, han til trods for, at han ophørte med bageriet, bevarede helt til 1909. Han blev ved 25 års jubilæet 1899 udnævnt til æresmedlem af foreningen. Allerede 1876–77 solgte J. P. Petersen sin forretning og blev derefter ansat hos faderen på vejer- og målerkontoret. Efter faderens død var han 1891–92 konstitueret i embedet, indtil det blev overtaget af købmand Chr. Th. Rosenstand; men Petersen fortsatte som kontorets førstemand.

Arbejdet som vejer og måler gav gode indtægter, ca. 15.000 kr. om året i århundredets første årti, og der var i almindelighed rift om bestillingen. Da købmand Rosenstand døde i 1906, lykkedes det Petersen blandt mange ansøgere at blive udtaget til hans efterfølger.

J. P. Petersens hustru Andrea Marie, født Jørgensen, testamenterede ved sin død i 1915 10.000 kr. til et legat for bagermesterforeningen og samme beløb til et legat for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

Århus Vejviser 1859, 1876 og 1878. Povl Drachmann og Martin Nielsen: Centralforeningen for Bagermestre i Jylland, 1924, s. 13, 36, 47 og 67. Dansk Portrætgalleri II, Danmarks Industri og Håndværk, 2. del I: De danske Provinser, 1905, sp. 58. H. Friis-Petersen: Embeds- og Bestillingsmænd i Århus, 1941, s. 119. Aarhuus Stiftstidende 1911 20. nov.

Etatsråd Chr. G. Filtenborg.

Født 31. maj 1852 i Randers som søn af købmand senere konsul Niels Filtenborg, død 12. oktober 1919 i Århus.

Som dreng kom Filtenborg i Randers lærde skole og fik derefter sin handelsuddannelse hos onkelen, urmager J. C. Filtenborg, der drev en detailforretning på hjørnet af Tangen og Guldsmedgade. Onkelen slog sig snart på en gros-handel og købte i begyndelsen af 1880'erne det gamle urfirma Waldemar Holst i København, som han gjorde til en filial af Århusfirmaet. Sin uddannelse supplerede Chr. Filtenborg gennem fem års ophold i Frankrig, Svejts og Tyskland, hvorefter han kom tilbage til onkelen. Ved dennes død 1891 overtog han sammen med enken firmaet, der allerede da efter en omvej over Frederiksgade og Fredensgade havde til huse i Ryesgade 1; efter få års forløb blev Filtenborg eneindehaver og udbyggede firmaet ved at overtage Hans Jensen & Co., en grossererforretning i guld- og sølvvarer. De tre virksomheder var hver for sig store, og de voksede under hans ledelse til at blive de største i Skandinavien. Personligt rejste han år for år, helt ind i første verdenskrig, til udlandet for at gøre indkøb og knytte nye forbindelser.

Chr. Filtenborg havde vist oprindelig været indstillet på ikke at give sig af med offentlige anliggender; men med årene fik han dog interesse for også uden for forretningen at udfolde sit organisatoriske talent. I 1895 lod han sig overtale til at blive formand for Århus Handels- og Kontoristforening, som på det tidspunkt førte en hensygnende tilværelse. Det lykkedes Filtenborg i de otte år, han derefter var formand, at føre foreningen frem til en blomstring, der gjorde den til en af byens førende. 1897 blev Filtenborg indvalgt i Århus byråd, hvor han havde sæde til 1909 og gjorde et betydeligt arbejde i budget- og kasseudvalget. Det regnede nu over ham med tillidsposter. Han var 1899–1908 et aktivt bestyrelsesmedlem i Århus Handelsforening (Handelsstandsforeningen) og blev repræsentant i Spare- og Lånekassen i Århus og Århus Hypotekforening, medlem af skoledirektionen for Århus Købstad og Hasle Herred, formand for Chr. 9.'s Børnehjem, overligningskommissær, formand for A/S Århus Teater, formand for Jyllandsbankens bankråd og medlem af komiteen for den påtænkte færgeforbindelse mellem Jylland og Norge. I 1901 indvalgtes han i bestyrelsen for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse, hvor han 1901–05 var kasserer og 1911–19 formand.

Den offentlige virksomhed tog meget af Filtenborgs tid, og det var ikke det alt sammen, han havde glæde af. I 1910 modtog han en henvendelse fra handelsforeningen om påny at lade sig opstille til bestyrelsen, idet det

var hensigten, at han skulle være formand. Han modtog opfordringen; men på generalforsamlingen i december nævnte direktør Chr. G. Hansen, Korn- og Foderstof Kompagniet, under valghandlingen slet ikke den underhåndsforespørgsel, han selv havde foranlediget, og resultatet blev en forvirret situation, hvorefter Filtenborg slet ikke blev valgt. Han følte sig naturligvis yderst pinlig berørt, og affæren gav anledning til en hel avispolemik.

Med årene blev grosserer Filtenborg en bypatriot, der altid var med i arbejdet for at give Århus den placering, som den sidste menneskealders erhvervsmæssige udvikling muliggjorde. Han var således med i den kreds, der i 1900 søgte at placere et stort badehotel ved Marselisborg; men sin hovedindsats i denne henseende kom han dog til at yde ved landsudstillingen i 1909. Det er sagt om udstillingen, at den for Århus fik samme betydning som 1888-udstillingen for København, og heri havde Filtenborg måske den største andel. Udstillingen stillede uhyre krav til den dengang ikke særlig store by, og han gik med allerede fra starten både med arbejde og penge. Hans garantibeløb: 30.000 kr., der kom til fuld udbetaling, nåedes kun af Århus Håndværkerforening. Som hovedkasserer øvede han stadig kontrol med kassen, og hans opfindsomhed for at øge indtægterne og begrænse udgifterne var mangfoldig. Som offentlig anerkendelse modtog han som en af de sidste i landet udnævnelse til etatsråd – en titel, han satte stor pris på.

Allerede mens han levede, begyndte Chr. Filtenborg at nyttiggøre sine mange penge – for andre. Han oprettede legater for Dansk Urmager Centralforening, Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse (15.000 kr.) og Århus Håndværkerforening. Efter hans død modtog hjælpekassen yderligere 50.000 kr., og håndværkerforeningen og handelsforeningen hver samme beløb til ungdommens uddannelse. Endvidere oprettedes et legat på 600.000 kr. til fordel for gamle købmænd og håndværkere, særlig urmagere og guldsmede i Århus, eller deres trængende efterladte. For halvdelen af kapitalen opførtes stiftelsen i Birketinget.

Størst betydning fik en bestemmelse i testamentet om et legat på 1 million kr. for studerende ved det Århus Universitet, der endnu ikke var en realitet. Kommissionen til overvejelse af en eventuel placering af et universitet i Jylland var lige netop nedsat; men Filtenborg ønskede at sætte skub i afgørelsen – en afgørelse til fordel for Århus, og han fastsatte derfor en femårsgrænse for legatets ikrafttræden, inden for hvilken universitetet skulle være oprettet. Terminen overholdtes som bekendt ikke; men ved velvilje fra arvingerne kom en betydelig del af kapitalen alligevel til at opfylde sit formål, og legatet spiller stadig en stor rolle for Århusstudenterne.

Grosserer Chr. Filtenborg overlevedes i et par år af sin hustru Marie Sophie, født Jensen.

Helge Søgaard og S. Weis Fogh: J. C. Filtenborg Aktieselskab 1855–1955, 1955. J. Bergsøe: Beretning om Landsudstillingen i Århus 1909, 1913, s. 237. Århus Vejviser 1891. Dansk biografisk Leksikon VII, s. 29–30. Aage Heinberg: Danske Erhvervsmænd I, u. a., s. 57–58. Aarhuus Stiftstidende 1900 10. maj, 1909 26. juli, 1910 8., 10. og 13. dec., 1916 20. maj, 1919 13. okt., 1930 1. juli, 1956 5. juni. Demokraten 1919 13. okt.

Konsul Fr. Ollendorff.

Født 13. juni 1847 i Holbæk som søn af købmand, agent A. Ollendorff, død i Århus 18. september 1918.

Ollendorff kom i handelslære, formentlig i faderens forretning, i 1862 og blev kommis 1866. Syv år efter, 1873, etablerede han i Århus en forretning med kolonial en gros, der fik til huse i Badstuegade 1, hvor han i øvrigt blev til sin død. Efter nogle års forløb optog Ollendorff handel med kul; men det blev sukkeret, der i særlig grad kom til at præge hans virksomhed, om end han i denne gren den længste tid ikke var selvstændig. I 1880'erne købte De danske Sukkerfabrikker nemlig forretningen, idet man samtidig antog ham som agent for Midt- og Sydjylland. Også i den fremvoksende industri havde Ollendorff interesser; han drev en ammoniakfabrik, og sammen med grosserer Rudolph Wulff og firmaet Beckett og Meyer i København, som han sikkert bl. a. gennem sukkerhandelen havde haft forbindelse med, oprettede han i 1894 A/S Dansk Kartoffelmel- og Stivelsesfabrik på Kjærgård ved Silkeborg. Fabrikken arbejdede til 1913, da den blev nedlagt, fordi toldvanskeligheder umuliggjorde konkurrencen med de tyske fabrikker.

Nogen fremskudt plads i det offentlige liv kom Ollendorff aldrig til at indtage; men hans historiske interesser placerede ham dog som formand for Århus Museums historiske afdeling, hvor han virkede energisk både med indsamling og opstilling af museumsgenstandene. I 1885 blev Ollendorff valgt til ligningskommissionen, og 1894 overtog han det tyske konsulat, hvor han især i de vanskelige år under første verdenskrig gjorde et stort arbejde. Over Ollendorffs indsats i hedesagen står plantagen Store Skovbjerg i Sdr. Felding den dag i dag som et minde. Han købte i 1880'erne sammen med Enrico Dalgas en 800 td. land stor lod derude. Den blev beplantet, og efter Dalgas' død overtog han driften for egen regning. Han var en årrække til 1904 Det danske Hedeselskabs forretningsfører i Århus.

En del af sine betydelige pengemidler anbragte konsul Ollendorff i ejendomme og grunde. 1892 købte han vognmand L. Glass' ejendom Fredenstorv 6 for 80.000 kr., 1897 sammen med sagfører S. Winge 10.–11.000 kv.

alen af garver Wald. Wissings areal bag Frederiksgade 50 for ca. 40.000 kr., 1898 af købmand Jens Petersen Skolegade 29–31 for 42.000 kr. og endelig 1900, atter sammen med sagfører Winge, af buntmager C. F. A. Klugmanns enke Vestergade 6 for 125.000 kr. I sit testamente havde han betænkt Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse med et legat på 5.000 kr.

F. Ollendorffs hustru Dagmar Louise, f. Nielsen, døde 1912.

Dansk Portrætgalleri II, Danmarks Industri og Håndværk, 2. del I: De danske Provinser, 1905, sp. 56. Krak: Danmarks ældste Forretninger, 1915, s. 25. Samling af Anmeldelser til Handelsregistrene, 1894, s. 120. Århus Vejviser 1891. Personalhistorisk Tidsskrift, 6. række, IV, 1913: Dødsfald i Danmark 1912. Aarhuus Stiftstidende 1875 27. jan., 1885 9. dec., 1892 13. jan., 1894 21. sept., 1897 25. febr., 1898 21. dec., 1900 23. febr. og 19. april, 1904 27. febr., 1918 18. sept., 1919 19. jan.

Købmand P. J. Hahn.

Født 29. november 1818 i Brabrand som søn af konsistorialråd, pastor J.C. Hahn, død 28. januar 1893 i Århus.

Hahn var oprindelig i gartnerlære på Rathlousdal; men da han ikke fandt sig tilfreds med forholdene, brød han af og drog til Århus, hvor han kom i lære hos købmand H. B. Bursche i Mejlgade. Lærestedet var godt – flere senere kendte købmænd fik deres uddannelse der. Hahn arbejdede dernæst nogle år som kommis hos manufakturhandler M. Levy i Randers. Han fortalte siden, at det havde været en streng, men god plads, som han altid mindedes med taknemmelighed. Det dengang ganske almindelige og alle vegne drevne smugleri uden om lokaltolden, accisen, var Hahn ofte med til i Randers; ingen – måske med undtagelse af myndighederne – fandt noget urigtigt deri. Hahn selv yndede at fortælle historier fra denne noget specielle indsats i erhvervslivet.

I maj 1846 vendte han tilbage til Århus og etablerede sig som manufaktur- og broderihandler på Vestergade. Kapital havde han ikke meget af, og snedkeren skal, da han havde indsat butiksinventaret, have låst døren og stukket nøglen i lommen, idet han nægtede at udlevere den, før han fik sin betaling. Denne lykkedes det kun den unge købmand at rejse ved et lån hos prokurator H. G. Jensen, der åbenbart havde større tillid til ham end snedkeren. Jensen kom næppe heller til at fortryde sin hjælp; det fremgår af adskillige avisannoncer, at Hahn drev sin forretning med stor energi. Han rejste ofte til udlandet for at indkøbe varer, og han havde forbindelser med firmaer i Tyskland, Böhmen og Frankrig – parisermoden spillede allerede dengang sin rolle. Den hastige vækst havde til følge, at butikken allerede i 1851 måtte flyttes til købmand H. C. Liisbergs gård lige over for Svaneapoteket, stadig på

Vestergade. I 1852 overtog han A. M. Bjørns speditions- og kommissionsforretning, og denne udvidelse var måske årsagen til, at han 1855 købte manufakturhandler C. B. Christensens gård Store Torv 12 for 13.000 rd. Allerede året efter blev butikken imidlertid tillige med gården, der var blevet ombygget, afstået til manufakturhandler J. C. Kragh fra Skanderborg for 26.000 rd. Efter afstikkere til Mejlgade og Skolegade – sidstnævnte sted havde han købt det af A. W. Bølck drevne firma P. Nørgaards Eftf. – vendte han i 1861 tilbage til Store Torv; Kragh har muligt ikke kunnet indfri sine forpligtelser, i al fald ejede Hahn derefter til sin død nr. 12, hvor han drev såvel detail som en gros-handel. 1885 ophævede han detailafdelingen, og et par år før sin død trak han sig helt tilbage fra forretningerne.

Også for industrien interesserede Hahn sig. Han anlagde i 1860'erne ved Kirkegårdsvej en limfabrik, der på trods af sin lidenhed gav et godt udbytte. Den solgtes siden til Alfred Kieler, som flyttede den til Brabrand; men den blev hurtigt for lille for denne senere så betydelige industrimand, kendt fra Aarhus Oliefabrik og Libauer Oelwerke.

Trods travlheden med sine forretninger fik Hahn også tid til at påtage sig enkelte tillidshverv. Han var kasserer for ikke mindre end tre institutioner, nemlig A/S Søbadeanstalten ved Århus, Tegneskolen, den senere tekniske skole, og Røde Kors' Århusafdeling. Fra 1871 til sin død sad han i repræsentantskabet for Aarhuus Privatbank.

Manufakturhandler Hahn glemte aldrig de økonomiske vanskeligheder, han selv i sin ungdom havde døjet. Han var, da han kom til penge, altid parat til at hjælpe kolleger, når de havde behov derfor. Fordi han altid gik ud fra, at andre var lige så flittige, nøjsomme – og heldige som han, havde han ikke let ved at sige nej, og det skete da også af og til, at han måtte indfri en påtagen kaution. Til almindeligt velgørenhedsarbejde ydede han i årenes løb store summer. En del af hans midler var anbragt i ejendomme; han ejede således tre huse ved Risskov.

I 1923 oprettedes ifølge frøken Meta Margrethe Burmeisters testamente under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse »Det P. J. Hahnske Legat« med en kapital på 25.000 kr. Frøken Burmeister døde i København 6. november 1922; hun var i slægt med Hahn, datter af godsejer Friedrich Wilhelm Burmeister og Anna Mørch Hahn, og boede en årrække i Store Torv 12.

Århus Vejviser 1859, 1875 og 1920. Mercantil-Calender 1855. H. Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere under Loven af 26. Maj 1868, 1941, s. 175, Aarhuus Stiftstidende 1848 15. og 23. maj, 1847 15. okt., 1850 8. dec., 1851 9. marts, 1852 26. aug., 1854 5. april, 1855 9. febr. og 3. april, 1856 26. april, 1857 13. nov., 1858 5. marts, 1859 18. marts, 1861 6. april, 1868 27. april og 21. dec., 1869 6. april, 1871 1. aug. og 1. nov., 1885 27. marts, 14. april og 1. sep., 1888 21. marts, 1893 23. jan., 1922 7. nov.

Købmand C. C. Winther.

Født i august 1849 i Middelfart som søn af malermester R. Winther, død i Århus 16. januar 1923.

Grundlaget for det nuværende firma C. C. Winthers Eftf. A/S er egentlig at finde i det kompagniskab, købmændene A. C. J. Leth og C. Langballe i 1834 indgik under navnet »Langballe og Leth, Korn- og Produktforretning«. Herfra udtrådte Leth i 1838 og oprettede en selvstændig kolonialhandel i fhv. købmand F. N. Therkildsens gård på Mejlgade. I 1850'erne måtte han imidlertid standse sine betalinger, og efter en akkord overtog han nu det siden 1844 af Marcus Galten Bech drevne oplag for Silkeborg Papirfabrik, der senere blev selvstændigt. Det fik til huse i Mejlgade 46.

C. C. Winther, der var handelsuddannet, overtog firmaet i 1884, to år før Leths død. Han omtales som dennes mangeårige medhjælper. Om Winther, der var ugift, er der i firmaet bevaret anekdoter, der viser en dygtig forretningsmand og en elskværdig, omgængelig levemand, der satte pris på bordets glæder, et godt glas og en god cigar. Mange af sine fornødenheder i disse henseender fik han direkte fra fabrik, og en repræsentant fra en af cigarfabrikkerne beretter, at Winther engang om sit unge personale sagde til ham: »De ryger mange cigarer, de hvalpe«. Repræsentanten svarede ham hertil, at det vel ikke betød noget med den forretning, han drev, hvor der ikke som så mange andre steder var noget særligt svind. Winther udbrød da: »Åh skidt, lad dem ryge« – hvorefter repræsentanten gik til personalet med følgende meddelelse: »Ryg I nu bare væk; jeg skal nok sælge ham cigarerne«.

I 1906 afstod C. C. Winther sit firma til sin førstemand Carl M. Jensen og flyttede derefter selv hen på Skolebakken. Han var et hjemmemenneske, hvis dør altid stod åben; men i sæsonen var han i teatret hver søndag aften og havde der efter aftale med billetkassereren sin bestemte plads – yderste til højre i parterret. I byen var han kendt som en stor børneven, der altid på kontoret havde en kasse chokolade stående at byde af til venners børn. Når han gik sine lange spadsereture, havde han lommen fyldt med karameller, som han villigt delte ud, og efterhånden som gadens børn blev kendt med det, flokkedes de om ham.

Ved sin død testamenterede Winther 5.000 kr. til et legat under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

Foreningen til trængende Håndværkeres og andres Understøttelse i Middelfart 1840–1940, 1940. Dansk Erhvervsliv. Særtryk af Berlingske Tidende 1923–24, s. 63. M. K. Gudmundsen (red.): Dansk Handel og Industri III. Hjørring, Thisted, Viborg, Ålborg, Randers og

Århus Amter, 1935, F. 10. Krak: Danmarks ældste Forretninger, 1950, s. 634. Notater hos C. C. Winthers Eftf. A/S (velvilligt stillet til disposition af direktør Carl Aage Jensen). Aarhuus Stiftstidende 1834 1. maj, 1838 1. okt., 1906 9. nov., 1923 16. jan.

Ole Anchersen Hahn.

Født 1821 i Brabrand som søn af konsistorialråd, pastor J. C. Hahn, død 8 januar 1900 i Århus.

Sammen med J. C. Sand etablerede Hahn, der var broder til P. J. Hahn, i 1854 en isenkram- og galanterihandel i Emil Sechers gård, det nuværende Store Torv 16. Kompagniskabet varede 5 år; det blev ophævet i 1859, hvorefter Hahn i en årrække drev forretning alene. Først i 1870'erne afstod han den til A. R. B. Kiilerich, der imidlertid gik fallit og døde fra boet.

O. A. Hahn genoptog ikke siden sin handelsvirksomhed, men levede resten af livet som rentier. En del af sine penge havde han anbragt i grunde, bl. a. den daværende Olsensvej 20, nu Thunøgade, som han i 1885 søgte at sælge. Han flyttede siden selv derop. Han hustru Pouline Marie, født Lunne, øvede gennem årene en del velgørenhed bl. a. gennem Konfirmandforeningen, der uddelte beklædningsgenstande til »værdige og trængende konfirmander«.

»Ole Anchersen Hahns Legat« med en kapital på 20.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse er oprettet i 1927 af Hahns datter, Elna Elisabeth Marie, død 1922, og hendes mand kaptajn af fodfolket Waldemar Holst, for som det hedder at sætte Hahn »et varigt minde og for at opretholde det gamle Hahnske navn i Århus«.

Aarhuus Stiftstidende: 1854 11. og 25. aug., 1859 17. marts og 19 maj, 1885 8. april og 4. juni, 1890 16. juni, 1900 8. januar. Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 30. dec. 1957 med stadfæstelse af 31. marts 1958 for »Ole Anchersen Hahns Legat«.

Otto Langballe.

Født 31. aug. 1843 i Århus som søn af købmand C. Langballe, død samme sted 30. september 1910.

Langballe lærte, som hans fader havde gjort det, handelen i Randers; han kom siden til Hans Broge og fra denne igen nogle år til St. Petersborg, hvor morbroderen H. J. Pallisen var dansk konsul. Det var således med den

bedste uddannelse, at han i 1870 indtrådte i faderens allerede da 36 år gamle Århusfirma. Det var grundlagt i 1834 som en kolonial- og produkthandel, og over en episode i rederivirksomhed havde det efterhånden koncentreret sig helt om kalk- og teglværksdrift, men drev desuden et saltraffinaderi. Langballes indtræden betød nyt initiativ, og det kom i 1870'erne og 1880'erne til en række forandringer og udvidelser, bl. a. overtog man ved forpagtning selv driften af Glatved Kalkværk, hvorfra man i mange år havde fået kalk. De andre værker i Nordjylland søgte han at samle til et samarbejde og hans forhandlinger førte i denne henseende til gode resultater, så at en ødelæggende indbyrdes konkurrence ofte blev undgået.

Det er i samtidige karakteristikker af Otto Langballe blevet fremhævet, at hans optræden altid var præget af en beskeden tilbageholdenhed. Alligevel kunne han med sin position i by og erhvervsliv ikke undgå at blive pålagt en række tillidshverv, ligesom han gennem firmaet uden for dettes egentlige område kom til at deltage i det øvrige handelsliv, der rørte sig i Århus. Da Århus Palmekernefabrik Limiteret, senere Århus Oliefabrik, blev stiftet i 1871 var han med blandt de 15 interessenter, og i fortsættelse af rederivirksomheden sad han i bestyrelsen for Jysk-Engelsk Dampskibsselskab, som senere gik op i D.F.D.S.; for Århusbugtens Dampskibsselskab var han formand til 1881. Også i A/S Th. Ths. Sabroe & Co., Århus Svineslagteri, Århus Trælasthandel, J. E. Schmalfeldts Fabrikker og Århus Hypotekforening havde Langballe interesser, ligesom han var formand for bestyrelsen for Østjydske Bryggerier, medlem af tilsynsrådet for Jydsk Handels- og Landbrugsbank og af direktionen for Spare- og Lånekassen i Århus. 1880 valgtes han til formand for Aarhus Handelsforening, et hverv, han efter eget ønske afgav 1889. Det var i denne periode – 1883 – at Foreningen af jyske Handelsforeninger blev oprettet. Langballe var en af initativtagerne; i en nekrolog anføres han endog som den egentlige.

I tre valgperioder, 1876–94, var han medlem af Århus byråd, hvor han gjorde et betydeligt arbejde i havneudvalget og derigennem var med til at lægge grunden for senere store udvidelser. En næsten lige så stor indsats lagde han i fattigvæsenet, hvis udgifter i disse år fordobles. Endelig var han medlem af vandværksudvalget.

Otto Langballe øvede i sine senere år en stor velgørenhed. 1893 oprettede han i anledning af sit sølvbryllup et legat på 3.000 kr. under Århus byråd til enker efter eller ugifte døtre af købmænd, håndværkere eller skibsførere i Århus. I 1898 skænkede han de 10.000 kr., han fik som eksekutor i Rudolph Wulffs bo, til et legat under Den jyske Handelshøjskole. 1902 skænkede han 5.000 kr. til den påtænkte nye kirke på Trøjborg, St. Johanneskirken. Ende-

lig gjorde han et arbejde i bestyrelsen for Plejehjemsforeningen. Ved sin død testamenterede han 20.000 kr. til sin bogholder J. Nielsen, samme beløb til bestyrer Chr. Petersen på kalkværket og 25.000 til bestyrer Petersen på teglværket, ligesom alle tre funktionærers børn fik 500 kr. hver.

Købmand Langballe overlevedes helt til 1929 af sin hustru Marie Langballe. 1931 oprettedes af familien et legat på 20.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse. Det fik navnet »Otto Langballe og Hustrus Legat«.

Helge Søgaard: C. Langballe & Søn 1834–1934. Fredk. Lausen: Århus Oliefabrik Limiteret 1892–1918, 1943, s. 8. Otto Kragh: Den jyske Handelsstands Centralforening 1883–1933, 1933, s. 16–17. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1936, s. 8. Aarhuus Stiftstidende: 1878 24. maj, 1880 10. nov., 1881 15. maj, 1889 4. dec., 1893 11. okt., 1894 13. jan., 1896 25. sept., 1897 3. sept., 1898 3. jan. og 22. aug., 1899 11. jan., 1902 28. maj, 1910 30. sept. og 18. nov., 1929 30. dec.

Købmand Hans Schourup.

Født 28. november 1842 i Århus som søn af bøssemager D. Schourup. Død samme sted 15. juni 1914.

Schourup stod i lære hos isenkræmmer N. Baadsgaard & Co. på Vestergade. 28 år gammel etablerede han sig i 1870 med lokaler i Immervad 6. Efter i 19 år at have drevet detailhandel afstod han i 1889 forretningen til sin svoger, Ludvig Schmidt, hvis forretning er blevet fortsat som A/S Victor Barrit. Hans Schourup arbejdede derefter udelukkende en gros fra sine nye ejendom Kannikegade 10, som han i 1888 havde købt af købmand O. A. Secher. I 1902 omdannedes firmaet ved sammenslutning med det i 1897–98 af købmændene Anton Qvist og Viggo L. Rahr oprettede interessentskab – fra 1900 aktieselskab Jyllands Stål- og Maskinforretning – til Hans Schourup & Jyllands Stål og Maskinforretning A/S med Schourup som direktør, idet man samtidig flyttede til Studsgade 37. Forholdene her blev snart for trange, og 1908 flyttedes til den nyopførte lagerbygning Frue Kirkeplads 4 og det nye forhus Vestergade 8, hvor der blev indrettet udstillingslokaler og kontorer. Firmaet var allerede da og er endnu et af landets største i sin branche.

Det var fra små kår, Hans Schourup var kommet, og det var kun ved hans egen sparsommelighed, flid og energi, han arbejdede sig frem, egenskaber, som også hans samtid fremhævede. Trods travlhed med sin egen forretning fik han dog også tid til – om end i mindre grad – at deltage i andre sider af erhvervslivet. I 1895 stod han sammen med overretssagfører Chr. Kier bag planerne om et badehotel i Risskov, 1896 blev han tillige

med bl. a. købmand J. Chr. Møller medlem af bestyrelsen for den nyoprettede cyklefabrik Dania A/S, og endelig 1897 blev han ligeledes medlem af bestyrelsen for A/S Th. Ths. Sabroe & Co.

Som så mange andre af sine ligestillede blev heller ikke Schourup fri for offentlige tillidshverv. 1878 indvalgtes han i ligningskommissionen og 1891 i byrådet. Han havde her sæde til 1. januar 1906, da han formentlig på grund af forretningens hastige vækst trak sig tilbage tre år før sidste valgperiodes udløb. 1886 kom han i bestyrelsen for Århus Handelsforening (Handelsstandsforeningen) og 1889 for Velgørenhedsselskabet. Han var desuden medlem af skoledirektionen, amtsskolerådet, overformynderiets lånebestyrelse og repræsentantskabet for Aarhuus Privatbank.

I 1878 købte Schourup 4.000 kv.alen af købmand Hans Frandsens grund i Vejlby Krat for 4.000 kr. Han blev dog ikke straks landligger, men købte først i 1890 af Frandsens enke den villa, købmanden havde opført derude. 1890 mageskiftede han denne med snedkermester A. Andersens nye ejendom på hjørnet af Strandvejen og Holmevej.

Hans Schourup overlevedes helt til 1932 af sin hustru Johanne, født Schourup. Hun var i sin høje alderdom for det århusianske borgerskab, et slags midtpunkt, hvorfra linierne for mange familier kunne føres bagud til den tid, da byens fremvækst for alvor tog fat. Efter hendes død oprettedes i følge ægteparrets testamente under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse et legat på 12.000 kr.

Århus Vejviser 1859. O. Jørgensen: Slægten Jørgensen, 1918, s. 89. Krak: Danmarks ældste Forretninger, 1950, s. 534. Dansk Erhvervsliv. Særtryk af Berlingske Tidende 1923–24, s. 59. M. K. Gudmundsen (red.): Dansk Handel og Industri. III. Hjørring, Thisted, Viborg, Ålborg, Randers og Århus Amter, 1935, F. 5–6. Samling af Anmeldelser til Handelsregistrene, 1896, s. 137 og 1898, s. 12. P. Koch Jensen: Århus Handelsforenings Historie, i Århus Handelsforening 1862–1937, s. 132. Aarhuus Stiftstidende 1871 29. sept., 1878 7. maj og 23. aug., 1886 21. dec., 1889 19. nov., 1890 21. juni og 22. november, 1891 7. jan., 1895 25. sept. og 19. okt., 1896 22. maj, 1897 3. sept. og 26. nov., 1898 16. aug., 1905 26. juni og 22. nov., 1914 15. juni, 1928 9. marts, 1932 18. aug. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 22. febr. 1933 med stadfæstelse af 4. marts s. a. for »Købmand Hans Schourup og Hustrus Legat til Fordel for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse«.

Købmand Julius Philipson.

Født 9. februar 1858. Død 25. juli 1932. Julius Philipson var af den jødiske købmandsslægt fra Ålborg og Randers. Faderen var købmand og havde fået tillagt titlen kgl. agent. Selv drev Julius Philipson i modsætning til Hjæl-

pekassens øvrige legatstiftere ikke selvstændig forretning. Han var handelsrejsende og som sådan af den gamle fornemme type, der i en tid, da de var få i tal, udgjorde et særpræget, men karakteristisk element i erhvervslivet, hvis fornemste virkemiddel var værdigheden. Sit rejseliv begyndte han i 1882 hos manufakturfirmaet P. J. Hahn i Århus, 1886 gik han over til Joh. Tarliong & Co., som arbejdede i samme branche, og endelig i 1894 til Otto Mønsted.

I arbejdet inden for sin organisation, Århus Handelsrejsende Forening, der blev stiftet i 1897, tog Philipson levende del – uden i øvrigt nogensinde at være medlem af bestyrelsen. Foreningen havde oprindelig en hovedsagelig selskabelig karakter, og Philipson blev allerede 1899 formand for dens forlystelsesudvalg. Året efter beklagede han på generalforsamlingen mangelen på tilslutning til arrangementerne, og følgen blev, at man året efter igen helt slettede den selskabelige opgave af formålsparagraffen. Philipson var dog fremdeles i en årrække foreningens yderst populære forlystelsesråd.

1912 skænkede Julius Philipson Handelsrejsendeforeningen et legat på 10.000 kr., som han i 1917 forøgede med 5.000 kr., og 1917 skænkede han en pragtfuld dirigentklokke. Han var i mange år selvskreven og meget påskønnet som dirigent ved generalforsamlingerne, og man hyldede ham på 70-års dagen i 1928 med at udnævne ham til æresmedlem.

I 1925 oprettede Philipson under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse et legat på 10.000 kr., der dog ikke før efter hans død måtte omtales i hverken årsberetning eller officielle regnskaber.

Jul. Margolinsky: De jødiske kirkegårde i danske provinsbyer, 1957, s. 43 f. og 67 f. Kongeriget Danmarks Handelskalender 1896–97, sp. 85. Aarhuus Stiftstidende 1907 21. jan. Emanuel Sejr: Århus Handelsrejsende Forening 1897–1947, 1947, s. 12, 18, 25, 26, 30, 36, 68–69. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 24. juli 1925 med stadfæstelse af 22. august 1935 for »Købmand af Århus Julius Philipsons Legat til Fordel for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse«.

Købmand Otto Mønsted.

Født 23. november 1838 på Lyngsbæksgård ved Ebeltoft som søn af proprietær, cand. pharm. Niels Secher Mønsted. Død 4. september 1916 i København.

Mønsted kom i 1853 i lære hos købmand Winding i Grenå og arbejdede derefter i nogle år som kommis i Roskilde og København. 1865 etablerede han en korn- og smørhandel på Mejlgade, idet han samtidig havde pladsagentur for det store københavnske kornfirma Halberstadt & Mannheimer,

som han en tid havde været ansat hos. Forretningen kom hurtigt i god gænge, og allerede 1868 var Mønsted sammen med Hans Broge og Chr. Th. Rosenstand indbyder til en udstilling af vintersmør; senere, ved verdensudstillingen i Paris 1878, fik han sølvmedalje for sit smør. 1869 flyttede han hen i J. M. Mørks gård på Vestergade, som han senere købte, og året efter ægtede han Broges datter, Anna Sophie, – »Kong Hans« fik »prins Otto« til svigersøn, som man sagde, uden at den sidstnævnte dog fik nogen direkte støtte fra den store købmand. Tværtimod fortælles der mange historier om deres indbyrdes konkurrence særlig på kornhandelens område.

Otto Mønsteds særlige interesse var i disse år viet smørret, og hans indkøbsafdeling blev snart den største i Jylland. Han gjorde et stort arbejde for forbedring af kvalitet og opbevaringsforhold, og 1876 grundlagde han »The Danish Preserved Butter Company«, hvis hermetisk nedlagte smør vandt god indpas i udlandet. For at frigøre mere smør til eksport begyndte Mønsted at interessere sig for en række eksperimenter med fremstilling af et kunstprodukt, der netop i disse år blev gennemført af en fransk kemiker. Han satte bogstavelig talt alt, hvad han ejede, i tilsvarende forsøg på dansk grund, og 1883 anlagde han sin og Danmarks første egentlige margarinefabrik i Århus. Den nye industri, der bl. a. i ukendt omfang tog reklamen i sin tjeneste, vakte betydelig uro i landbrugskredse, og for at komme uden om dem oprettede han 1888 en fabrik i Godley ved Manchester, idet det havde vist sig, at margarine også kunne eksporteres. Den fulgtes i 1894 af en anden og større i Southhall ved London. De var begge ledede af danske og blev betydelige forretninger, der bidrog væsentligt til skabelsen af Mønsteds efter danske forhold enorme formue.

Margarinefabrikationen fik også på anden måde betydning for det århusianske erhvervsliv, 1892 blev Otto Mønsted interessent i Århus Oliefabrik, og på hans tilskyndelse begyndte man der at presse olie af sesamfrø, således at denne kunne anvendes til margarinen i stedet for det dyriske fedtstof oleo. Denne nye produktion fik sammen med udviklingen i spiseolieindustrien afgørende virkninger for oliefabrikken.

Mønsted blev en erhvervsmand af usædvanligt format; men hans gerning var i sjælden grad indadvendt – han afslog så vidt muligt alle offentlige tillidshverv. Han var dog 1885–91 medlem af Århus byråd og 1889–93 formand for Århus Handelsforening. Arbejdet interesserede ham næppe synderligt; han undgik så vidt muligt at tage ordet. Han var endelig den første formand for Århus Telefonselskab og medlem af bestyrelsen for Det jysk-engelske Dampskibsselskab.

I 1897 købte Mønsted en stor villagrund ved Garnisons Kirkegård i Kø-

benhavn, og der opstod i Århus ængstelse for, at landets største skatteyder, som han nu var, omgikkes med planer om at flytte fra byen. Ængstelsen var ikke ubegrundet; 1899 flyttede Mønsted; men han vedblev at lede sin store virksomhed, der først i 1909 blev omdannet til aktieselskab, dog med de fleste aktier i hans egen besiddelse. Korn- og foderstofafdelingen gik i 1896 op i Korn- og Foderstof Kompagniet, for hvilket han ved sin død var formand. Ved flytningen lod Mønsted en sand gaveregn falde over sin gamle hjemby: arbejderne på fabrikken fik 10.000 kr. til deres sygekasse, Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse 5.000 kr., Århus Plejeforening 4.000 kr., og det samme fik Stefansforeningens Børneasyl, Arveprinsesse Carolines Børneasyl, Guldbryllupsasylet og Århus Kommunehospital til trængende patienter, Velgørenhedsselskabet og Håndværkerforeningen fik hver 2.000 kr., men listen var endnu længere. Til det projekterede Århus Teater havde han allerede i 1890'erne skænket 20.000 kr., og da bygningen var en realitet, tog han sig af den kunstneriske udsmykning. Selv da han var flyttet, nød byen godt af hans velvilje; han gav i 1900 5.000 kr. til St. Johannes Kirken, og da der i 1901 var journalistkongres i Århus, stillede han 2.500 kr. til rådighed til rejsestipendier.

Det var vist almindelig ventet, at Mønsteds formue – i al fald delvis – skulle været kommet Århus til gode; men det blev dog kun indirekte. I 1934 efter hustruens død oprettedes Otto Mønsteds Fond med en kapital på 23 millioner kroner til udvikling af Danmarks handel og industri, og det har i årenes løb bidraget med betydelige summer også til Århus, således bl. a. til Universitetet og Erhvervsarkivet. Efter en bestemmelse i ægteparrets testamente oprettedes endelig under Aarhuus Kjøbmands Hjælpekasse et legat på 50.000 kr.

Dansk biografisk Leksikon XVI, s. 470–73. Aage Heinberg: Danske Erhvervsmænd I, u. a., s. 173–79. P. Koch Jensen: Århus Handelsforenings Historie, i Århus Handelsforening 1867–1937, 1937, s. 74–76. Aarhuus Stiftstidende 1868 1. jan., 1869 19. okt., 1889 7. dec., 1892 8. dec., 1893 28. april, 1894 2. aug., 1896 22. maj, 1897 14. april, 1899 12. og 27. marts, 1900 3. feb., 1908 22. nov., 1915 19. aug., 18. og 19. dec., 1916 4. og 5. sep., 1956 24. maj. Demokraten 1916 5. sep. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 30. april 1934 for »Grosserer Otto Mønsted og Hustru, Fru Anna Mønsted, født Broges, Legat til Fordel for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse«.

Købmand Harald Jørgensen.

Født 9. marts 1928 på hovedgården Vedø på Djursland som søn af godsejer Niels Jørgensen til Ingvorstrup. Død i Århus 4. maj 1901. Jørgensen stod i lære hos købmand Schmidt i Mejlgade og arbejdede derefter nogle år som

kommis hos købmand F. H. Kruse og Hans Broge. I begyndelsen af 1850'erne etablerede han sig på Vestergade i kompagni med N. Kaspersen; men allerede 1854 udtrådte han af dette firma og overtog året efter Hans Broges kornbutik og tømmerhandel (den såkaldte bondehandel) i Mindegade, som han derefter drev i 15 år.

Århus bys udvikling parret med de nye baneanlæg, der gjorde transporten fra Århus lettere, åbnede efterhånden Harald Jørgensens øjne for de muligheder, der lå i tømmerhandlen alene, og i 1868 købte han derfor af skibsbygmester H. Thomsen ejendommen Fredensgade 27, hvor han indrettede trælasthandel og handel med andre bygningsartikler. Pladsen blev dog hurtigt for lille, og 1871 købte han yderligere 1 td. land af baron Fritz Rosenkrantz' toft mellem Fredensgade og Ryesgade og 1873 af fhv. proprietær D. Søndergaard ejendommen Fredensgade 50/Rosenkrantzgade 1. Endelig købte og lejede han oplagspladser i St. Pauls Gade, ved Wallensteins Skanse (ved det nuværende Skansepalæ), ved Jægergårdsvej og på Bispetoften. Jørgensen var i 1875 blandt medstifterne af dampsavskæreriet og høvlværket i Hjortensgade (det nuværende Tømrermestrenes Høvleværk A/S).

I 1891 ændrede firmaet navn til H. Jørgensen & Stilling, idet han optog sin mangeårige medarbejder J. M. Stilling. 1896 ønskede Jørgensen imidlertod selv at trække sig tilbage fra den daglige ledelse, og det kom da til en sammenslutning med en anden tømmerhandel, Petersen & Matzen. Jørgensen blev formand for det aktieselskab, man dannede, og som efter hans død med Stilling som administrerende direktør blev til Århus Trælasthandel, der atter blev udgangspunkt for Det danske Trælastkompagni.

Foruden sine omfattende forretningsarealer ejede Harald Jørgensen en tid Fredensgård i Viby, en gård i Holme samt en del af Magdalenemøllen. Han omtales som en stille, beskeden, men bramfri mand, der ikke interesserede sig meget for offentlige anliggender. Han var dog medlem af bestyrelsen for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse, af det byggeudvalg, der forestod opførelsen af Handels- og Kontoristforeningens bygning, og senere af denne forenings repræsentantskab. Endelig sad han også i repræsentantskabet for Spare- og Lånekassen.

Harald Jørgensen var to gange gift: første gang med Ane Kirstine, født Hansen, der døde i 1861, og anden gang med Franciska Helene, født Blegvad (Ring), der døde i 1892. En datter af andet ægteskab, Margrethe Jørgensen, oprettede i sit testamente et legat på 20.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse til minde om faderens virksomhed i Århus.

O. Jørgensen: Slægten Jørgensen, 1918, s. 38 ff. Alfred Elmquist og Niels P. Bjerregaard: Slægten Ring fra Åbosyssel, 1933, s. 64. De danske Byerhverv. Jylland, 1904, s. 66–71.

Christian Kampmann: Optegnelser 1910–1940, 1957, s. 78 ff. Aarhuus Stiftstidende 1854 21. juli og 17. okt., 1868 21. jan., 1871 16. okt., 1873 4. juni, 1875 2. marts, 1893 28. maj, 1894 17. juni, 1896 14. jan., 9. april og 7. aug., 1901 6. maj. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 2. april 1938 med stadfæstelse af 3. maj s. a. for »Tømmerhandler af Århus Harald Jørgensens Mindelegat«.

Købmand Fr. Langermann.

Født i Århus 26. juli 1858 som søn af skomager J. E. M. Langermann. Død samme sted 6. februar 1940. Langermann kom i 1873 i lære hos skibsproviantering shandler, konsul J. P. Seiersen i Skolegade, hvor han også var i nogle år som kommis, indtil han i 1885 i samme gade etablerede en urtekram- og delikatesseforretning under navnet Fr. Langermann & Co., en forretning, der også specialiserede sig i skibsforsyning. Han slog sig dog snart på produkthandel, som han drev frem til et betydeligt omfang med opkøb af skibe til ophugning o. lign. Denne forretning solgte han i 1918 og overtog derefter Århus Salt- og Cindersfabrikker, der var oprettet 1910 på grundlag af det gamle Langballeske saltværk fra 1851.

Fr. Langermann var ved siden af sin erhvervsvirksomhed ofte deltager i store ejendomshandeler. 1898 stod han i spidsen for et konsortium, der købte Enrico Dalgas' villa »Montana«, der kort efter solgtes igen, 1899 var han medsælger af Møllevej 4, og 1902 købte han sammen med et andet konsortium en del af gårdejer Erik Nielsens ejendom i Åby, der blev udlagt til villaparceller. Da fotograf Th. Hermansen i 1913 startede sin A/S Dansk Filmfabrik, blev han medlem af bestyrelsen.

Fr. Langermann, der var ugift, oprettede i sit testamente et legat på 40.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

Århus Vejviser 1879. O. Jørgensen: Slægten Jørgensen, 1918, s. 104. Helge Søgaard: C. Langballe & Søn 1834–1934, 1934, s. 25. Samling af Anmeldelser til Handelsregistrene, 1910, s. 110. Aarhuus Stiftstidende 1885 7. maj, 1897 29. aug., 1898 16. marts, 1899 19. marts, 1902 1. april, 1906 30. marts, 1913 29. marts. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 6. aug. 1941 stadfæstet 20. dec. s. a. for »Købmand Fr. Langermanns Legat for trængende Købmænd eller handlende i Århus eller deres efterladte«.

Købmand Victor Brabrand.

Født 22. november 1868 i Nykøbing F. som søn af manufakturhandler Jørgen Chr. F. Brabrand. Død 25. dec. 1945 i Charlottenlund. Brabrand havde gennem flere år ansættelse i Carl Bertelsens store, gamle købmandsgård på

Mejlgade. Forretningen havde efterhånden specialiseret sig i kolonial en gros. I 1902 overtog Victor Brabrand firmaet alene efter i et par måneder at have været indehaver sammen med dets stifter. Han drev det indtil 1918, da han optog købmand Carl Christian Aagaard. Denne blev eneejer 1919, og Brabrand forlod derefter Århus.

Uden for sit forretningsliv træffes han i sine Århusår som deltager i flere betydelige ejendoms- og grundhandeler. Således købte han f. eks. i 1897 Brdr. Hasles ejendom, Mejlgade 80/82/Kystvejen, som han 1899 igen solgte, og 1898 et areal på hjørnet af Skovvangsvej og Aldersro, der blev udstykket. Da man i 1917 arbejdede for oprettelsen af Jyllandsbanken, blev Brabrand medlem af bankrådet; men derudover beskæftigede han sig ikke med offentlige anliggender.

Victor Brabrand var gift med Bodil Kirstine, født Ormslev, en datter af den kendte brændevinsbrænder Jens Ormslev på hjørnet af Mejlgade og Tværgade. Ifølge ægteparrets testamente oprettedes i 1947 et legat på 20.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

De danske Byerhverv. Jylland, 1904, s. 51–54. Samling af Anmeldelser til Handelsregistrene, 1902, s. 39 og 91, 1918, s. 321 og 1919, s. 27. Århus Vejviser 1919 og 1920. Aarhuus Stiftstidende 1897 21. april, 1898 8. juni, 1899 1. juni, 1906 4. juli, 1955 24. febr. (strejftog). Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 31. marts 1947 for »Grosserer Victor Brabrand og hustru, født Ormslevs, Mindelegat for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse«.

Købmand Michael Jensen.

Født 11. april 1875 i Voel ved Silkeborg. Død i Århus 7. januar 1952. Michael Jensen, hvis far var landmand, kom i lære i Århus hos købmand Anton Wistoft. 1897 blev han ansat i Fr. Winsløws støbegodsforretning på hjørnet af Immervad og Lille Torv – den bygning, der senere blev Borgmestergården i »Den gamle By«. 1899 blev han prokurist, 1907 medindehaver, og 1908 overtog han selv firmaet. I 1948 ved 40 årsjubilæet optog han som kompagnon Osvald Nielsen, til hvem han senere afstod det.

Det blev sagt om købmand Jensen, at han var den Århusborger, der var medlem af det største antal foreninger – over et halvt hundrede. Sin hovedinteresse viede han de velgørende, og han var fra 1920 medlem af bestyrelsen for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse, fra 1927–51 en energisk kasserer. Da man i 1944 skulle vælge formand efter konsul M. P. Drescher, ville man gerne have haft Michael Jensen; men han ønskede ikke valg. Han var endvidere i bestyrelsen for Filtenborgs Stiftelse, for Christian X's Alderdomshjem og for Den jyske Handelshøjskole samt medlem af Århus Teaters re-

præsentantskab. Af andre tillidsposter kan nævnes: bestyrelsesmedlem i Århus Handelsstandsforening 1917–45, kasserer i samme fra 1921, efter sin afgang blev han udnævnt til æresmedlem, og mere økonomisk betonet: medlem af repræsentantskabet for Jyllandsbanken, af bestyrelsen for A/S Frederiksbjerg Trælasthandel og næstformand i A/S Fotorama. Som stærkt idrætsinteresseret var han en årrække formand for klubben »Fremad«.

Michael Jensen, der var ugift, oprettede i sit testamente et legat på 25.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

Århus Borgere 1915–1920. Udgivet af M. A. Capranis fotografiske Atelier, s. 299. Krak: Danmarks ældste Forretninger, 1950, s. 634. Zethner-Møller: St. Joh. Logen »Sanct Clemens« Århus 1871–1921, 1921, s. 61. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse, 1861–1936, s. 11 (arkiveksemplar med tilføjelser). Velvillige oplysninger fra Århus Handelsstandsforenings kontor. Emanuel Sejr: Århus Teater gennem 50 År, 1950, s. 455. Aarhuus Stiftstidende 1933 30. marts, 1935 10. april, 1950 11. april, 1952 12. jan. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 28. sept. 1950 med stadfæstelse af 10. okt. s. a. for »Købmand Michael Jensens Legat til fordel for Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse«.

Fabrikant Ludvig Wohlert.

Født i København 15. juli 1889 som søn af daværende handelsrejsende Valdemar Wohlert. Ludvig Wohlert, hvis fader var blevet ansat hos trikotagefabrikant J. Chr. Møller i Århus, stod i lære hos manufakturhandler Valdemar Rix på Store Torv fra 1903–07. Han opholdt sig derefter tre år i Hamborg og var i årene 1911–13 repræsentant for silkevarefirmaet Hermann Pahl, København. 1. januar 1914 blev han og faderen optaget som kompagnoner i J. Chr. Møllers i 1886 grundlagte fabrik. Da denne i 1924 blev omdannet til aktieselskab, overtog han posten som administrerende direktør; men 1927 oprettede han sin egen virksomhed, en konfektionsfabrik, der endnu eksisterer, fra 1953 med Kay Rømhild som meddirektør

Uden for sin egen virksomhed har Ludvig Wohlert i betydeligt omfang deltaget i andre sider af århusiansk erhvervsliv. Han blev i 1929 medlem af repræsentantskabet for Aarhuus Privatbank, 1932 af bestyrelsen og var 1936–57 formand for denne. Desuden kan nævnes: formand for A/S P. Chr. Petersens Eftf., for Chokoladefabrikken Elvirasminde 1927–35, for A/S H. C. Møllers Sæbefabrik og Oliemølle 1929–53, for A/S Blumøller fra 1958 og for A/S Hans Schourup & Jyllands Stål- og Maskinforretning fra 1956. I nogle af disse selskaber indtog han oprindelig menige bestyrelsesposter. I bestyrelsen for Århus Oliefabrik har han haft sæde fra 1944. Han var tysk konsul for Århus amt 1931–43.

I direkte kontakt med offentligheden er Ludvig Wohlert kommet som kirkebygger. Sammen med sin hustru, Gudrun, datter af fabrikant Frits Clausen, Elvirasminde, ombyggede han svigerfaderens villa i Risskov til kirke, og senere var han ledende i arbejdet for Frederikskirken i Skåde.

I anledning af sit 40-års jubilæum oprettede han sammen med sin hustru i 1953 et legat på 40.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse, i hvis bestyrelse han indvalgtes i 1939. Han var kasserer i årene 1951–54, og fra sidstnævnte år har han været formand.

Århus Vejviser, 1903. Krak: Blå Bog, 1958, s. 1584. Århus Borgere 1915–20. Udgivet af M. A. Capranis fotografiske Atelier, s. 138 og 396. Carl Thalbitzer: Dansk Erhvervsliv og Aarhuus Privatbank, 1946, s. 93–94. Aarhuus Stiftstidende 1923 4. nov., 1953 28. dec. Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasses arkiv: Fundats af 29. marts 1954 for »Konsul Ludvig Wohlerts og Hustru Gudrun Wohlert, født Clausens, legat«.

Købmand Th. Chr. Nielsen.

Født i Århus 2. maj 1880 som søn af værtshusholder N. A. Nielsen. Død samme sted 13. april 1957. Nielsen, der havde præliminæreksamen fra Fengers Realskole, blev udlært i handel med bygningsartikler hos L. Hammerich & Co., hvortil han var kommet i 1896. Han var derefter en kort tid hos firmaet Axel Prior i København, men kom tilbage til Hammerich og blev efter nogle års forløb prokurist. 1. juli 1913 etablerede han sammen med Niels Christensen, der ligeledes var prokurist hos Hammerich, selvstændig forretning i samme branche i Vestergade 48, hvor firmaet endnu har til huse. Christensen døde 8. november 1921, hvorefter Nielsen drev det videre alene til 1. april 1942. Han overdrog det da til de tre mangeårige medarbejdere, Axel Elleby, Svend Pehrson og Jens Ruggaard, der omdannede det til et aktieselskab.

Nielsen var i årene 1928–42 medlem af bestyrelsen for Århus Handelsstandsforening. I sit testamente oprettede han et legat på 25.000 kr. under Aarhuus Kjøbmænds Hjælpekasse.

Oscar Rygaard: Nogle personalhistoriske Optegnelser om Jessen-Rygaard Slægten fra Vardeegnen, 1924, s. 41 (maskinskrevet). Århus Handelsforening 1862–1937, 1937, s. 133. Velvillige meddelelser fra direktør Svend Pehrson og Århus Handelsstandsforening.